

Редакційна колегія:

БАКАЄВ Л.О.,
доктор економічних наук, професор,
заступник директора Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України;
БІЛОУСОВ М.М.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії
України при Міністерстві закордонних справ України;
ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу
всесвітньої історії та міжнародних відносин
Інституту історії НАН України;
ГАЛЬЧИНСЬКИЙ А.С.,
доктор економічних наук, професор;
ГОРІН О.О.,
кандидат історичних наук,
заступник Міністра закордонних справ України;
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України,
ректор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, ректор Дипломатичної
академії України при Міністерстві закордонних справ України;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної
академії України при Міністерстві закордонних справ України;
КОПЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Інституту міжнародних
відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;
КОПИЛЕНКО О.Л.,
доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових
наук України, член-кореспондент НАН України, директор
Інституту законодавства Верховної Ради України;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, зав. відділом
Інституту історії України НАН України;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту
міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;
МОТИЛЬ О.Дж.,
професор політології, заступник директора Університету
Рутгерс (Нью-Джерсі, США);
ПАЗЕНОК В.С.,
доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН
України, академік Української академії політичних наук;
ПОТАШНИК С.І.,
професор, Герой України, голова Правління
ВАТ "Укрідроенерго"
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор
Дипломатичної академії України при Міністерстві
закордонних справ України;
ШКЛЯР Л.Є.,
доктор політичних наук, професор, заступник голови ВАК.

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної
академії України при Міністерстві закордонних справ України
протокол № 04 від 27.04.2011 р.

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Ольга Таукач, Володимир Семенов, Леся Савчин,
Галина Яворська, Валерій Гришаков, Ірина Роговенко.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції.
Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання
на "Зовнішні справи" не дозволяється. Редакція не несе
відповідальності за зміст рекламних оголошень.

"Зовнішні справи", науковий журнал
2011, № 4. Виходить щомісяця.

Засновники – Міністерство закордонних справ України,
Дипломатична академія України при Міністерстві
закордонних справ України, Державне підприємство "Журнал
Міністерства закордонних справ України "Політика і час".
Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.

Телефон/факс: 38 044 279 39 18

Електронна пошта: o.tauchach@mfa.gov.ua

www.uaforeignaffairs.com

Видавець: ДП "Політика і час"

Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР

від 29 грудня 2008 р.

Друк: ТОВ "Вістка".

Тираж 1000 примірників.

Відпускна ціна редакції – 10 гривень.

Передплатний індекс: 74402.

"Зовнішні справи", 2010.

На наших обкладинках:

1 стор. – плакат І.Горської з Міжнародної виставки Voces en
libertad/Голоси свободи

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

*Босоніж діти бігають малі.
Пройшла гроза і не була озонною.
А де тепер не зона на землі?
І де межа між зоною й не зоною?!*

Ці рядки геніальної української поетеси Ліни Костенко, присвячені найбільшій техногенній катастрофі людства, сьогодні знову звучать пророче. 25 років тому аварія на Чорнобильській АЕС знищила безтурботну віру в можливість співіснування мирного атома й людини. Сьогоднішні драматичні події на японській атомній станції «Фукусіма-1» змусили людство всерйоз задуматися над безпекою свого майбутнього, адже межі між «зоною й не зоною» – чорнобильською чи фукусімською – не існує.

Київський саміт з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії зібрав глав держав, урядів, представників різних країн і міжнародних організацій напередодні світлого Христового Воскресіння. Напевно, у тому – добрий знак.

Є давня суфійська притча про дерево, що не усвідомлює свого стану. У ній ідеться про людину, яка зрубала дерево. За цим спостерігав суфій. Він побачив у мертвому гіллі два стани, властиві людині, – відстороненість і незнання.

– Подивись на цю свіжу гілку, – звернувся суфій до чоловіка. – Вона повна соку і щаслива, оскільки ще не відає про те, що зрубана. Вона не знає про завдану їй шкоду. Але прийде належний час, і вона усе зрозуміє. До тієї пори переконувати її немає сенсу.

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити „Зовнішні справи” ви можете у наших партнерів:

- ДП „Преса” Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
- ТОВ „НВП „Ідея”, вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;
- ООО Фірма „Періодика” Тел.+ 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі “24 nonstop” та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;

- АТЗТ „Саміт” (Київ, 044), 521-40-50 (багатокан.), 521-23-75;
- ТОВ „Саміт-Кременчук” (Кременчук, 0536(6)), 5-69-27, 777-971, 779-755;
- філія ТОВ „Саміт-Кременчук” (Полтава, 0532), 63-68-40;
- ДП „Саміт-Дніпропетровськ” (Дніпропетровськ, 056), 370-44-23, 370-45-12;
- АТЗТ „Саміт-Харків” (Харків, 0577), 142-260, 142-261;
- ДП „Саміт-Крим”, (Сімферополь, 0652), 516-355, 516-356;
- філія ДП „Саміт-Крим” (Ялта, 0654), 32-41-35,

або придбати вроздріб у редакції журналу „Зовнішні справи” за адресою:
01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18.
Відпускна ціна видання – 10 гривень.

12

16

22

34

29

38

42

46

62

60

52

25-а РІЧНИЦЯ ЧОРНОБІЛЬСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

- 5 Сподівання на підтримку міжнародної спільноти справдилися
- 6 За сталий розвиток у регіональному та глобальному вимірах
- 12 Небезпечна залежність

ПОЛІТИКА

- 16 Три різних країни однієї Азії
- 22 Сутність «перезавантаження» демократії у світі за президентства Б.Обами

ДОСЛІДЖЕННЯ

- 26 Росія-Захід: умови реального «перезавантаження»
- 29 Республіка Туркменістан: «епоха Великого Відродження»

КОНФЛІКТОЛОГІЯ

- 34 Суспільні трансформації в країнах Північної Африки: причини і тенденції

- 37 Мій друг Каддафі
- 38 Міжнародні водні конфлікти – нова загроза стабільному розвитку

БЕЗПЕКА

- 42 В очікуванні європейської безпеки

ДИПЛОМАТІЯ

- 46 «Золотий вік української радянської дипломатії»: міф і реальності

НАУКА

- 52 Вплив інформаційно-телекомунікаційних корпорацій на формування громадської думки суспільства

ОСВІТА

- 56 На шляху до ЮНЕСКО

5 o'clock

- 60 «У своїй роботі ми багато речей робимо вперше»

КУЛЬТУРА

- 62 Французька весна в Україні – прихід восьмий

Сподівання на підтримку міжнародної спільноти справдились

На Донорській конференції зі збору додаткових коштів на фінансування чорнобильських проектів зібрано близько 550 млн. євро

На сьогодні, за даними Управління ядерної безпеки Європейського банку реконструкції та розвитку, фінансування чорнобильських проектів підтримують 17 донорів, як окремих держав, так й міжнародних фінансових інституцій. На думку міжнародного співтовариства, обсяги робіт на Чорнобильській станції та навколо неї – у Чорнобильській зоні – потребують серйозного фінансування та використання сучасних технологій. Топ-менеджером, який відповідає за розподіл донорських коштів та їхнє використання на різних ділянках роботи, виступає Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). На конференції в Києві, окрім координування зусиль та визначення пріоритетних ділянок роботи в Чорнобилі, розглядалися актуальні питання безпеки ядерних реакторів, налагодження міжнародної мережі інформування про випадки на АЕС у різних країнах.

За словами Прем'єр-міністра М. Азарова, протягом 2011-2014 рр. Україна внесе до Чорнобильського фонду «Укриття» понад 100 млн. дол. США. Наша країна постійно збільшує свій внесок до цього фонду – щороку він становить понад 6,5 % загального обсягу фондів, тобто з держбюджету витрачається більше півмільярда гривень на підтримку належного стану безпеки на ЧАЕС. За рахунок фінансової підтримки міжнародної спіль-

ноти виконано роботи зі стабілізації конструкцій об'єкта «Укриття» та подовження на 15 років гарантійного строку його експлуатації, що дасть змогу побудувати новий безпечний конфайнмент.

У процесі реалізації проектів міжнародної технічної допомоги на майданчику ЧАЕС Київ тісно співпрацює з Європейським банком реконструкції та розвитку і його представниками в Україні. Микола Азаров висловив щиру подяку світовій спільноті за те, що вона не залишає Україну наодинці з цією проблемою, надає допомогу в подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи. Донорська конференція зі збору додаткових коштів на завершення реалізації чорнобильських проектів є найкращим цьому підтвердженням.

Президент ЄБРР Томас Міров підтвердив готовність Європейського банку реконструкції та розвитку виділити 120 млн. євро на завершення реалізації чорнобильських проектів. Він зазначив, що ЄБРР і надалі виконуватиме свою частину зобов'язань за чорнобильськими проектами. Банк уже виділив у 2008 р. на ці роботи 135 млн. євро. Т. Міров додав, що ЄБРР буде готовий збільшити свій вклад на 50% – до 180 млн. євро, якщо під час конференції загальна сума

донорської допомоги становитиме понад 480 млн. євро.

Президент Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу підтвердив готовність Єврокомісії надати 110 млн. євро для завершення реалізації чорнобильських проектів «як прояв нашої солідарності заради безпеки Чорнобиля». Він підкреслив, що ми повинні зробити так, аби Чорнобиль став безпечною зоною.

За повідомленням представника США Збігнева Бжезінського, США додатково виділять Україні для завершення чорнобильських проектів 123 млн. доларів.

Прем'єр-міністр Франції Франсуа Фійон заявив про намір його країни передати до Чорнобильського фонду понад 47 млн. євро.

Віце-прем'єр РФ Ігор Сечін повідомив, що 15 квітня нинішнього року Володимир Путін підписав розпорядження про внесення на Рахунок ядерної безпеки до Чорнобильського фонду «Укриття» у 2011-2012 рр. 45 млн. євро.

Президент України Віктор Янукович охаракте-

ризував конференцію як справжній прорив на тлі попередніх подібних заходів. Він зазначив, що її результати є безпрецедентними. Попередньо стало відомо, що на реалізацію чорнобильських проектів було зібрано близько 550 млн. євро. В Україні, за його словами, очікують конкретних пропозицій щодо участі в Чорнобильському фонді від Італії, Канади, Бразилії, Мексики, Болгарії. Глава держави закликав інші країни світу взяти участь у фінансуванні Чорнобильського фонду. «Ми будемо завжди вдячні нашим друзям за своєчасну допомогу і участь в цьому найважливішому для всього світу заході», – додав Президент України.

Міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко, виступаючи по телебаченню, сказав: «Будь-яка донорська конференція складається з того, що представники держав-членів роблять свої публічні заяви, які потім підтверджуються у різний спосіб. Але так чи інакше це зобов'язання вже від імені держави. Як правило, практично завжди ці зобов'язання виконуються». Міністр висловив сподівання, що найближчим часом Україні вдасться зібрати достатню суму для того, щоб проект створення безпечного об'єкта «Укриття» був завершений.

Инф. «З.С.»

За сталий розвиток у регіональному та глобальному вимірах

Зустріч високого рівня «Київський саміт з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії»

Ініціатива Президента України щодо проведення Київського саміту безпосередньо пов'язана з відзначенням 25-ої річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Україна вкотре продемонструвала світові власне бачення того, що проблематика ядерної безпеки, для якої характерне подальше зростанням загроз у цій сфері на глобальному та регіональному рівнях, безпосередньо пов'язана з безпечним використанням ядерної енергії в мирних цілях. Особлива актуальність цього процесу продиктована досвідом нашої країни у подоланні масштабних гуманітарних та безпекових наслідків Чорнобильської катастрофи.

Проведення саміту в столиці України є, серед іншого, внеском нашої держави в зусилля з розширення міжнародної підтримки рішень Вашингтонського саміту з ядерної безпеки, що проходив у квітні 2010 р. Це також стало підтвердженням намірів України привернути увагу до актуальності зміцнення безпеки мирної ядерної енергетики в контексті наслідків Чорнобильської катастрофи та у світлі нещодавньої аварії на атомній станції в Японії.

Учасники саміту мали нагоду підтвердити важливість надання більшій кількості держав можливості скористатися благами ядерної енергії в мирних цілях, необхідності залучення країн до інноваційних процесів у сфері ядерної енергетики, що, безперечно, сприятиме сталому розвитку в регіональному та глобальному вимірах.

Україна закликає до якісно нового рівня міжнародного співробітництва у сфері мирного і безпечного використання ядерної енергії.

Відкриваючи саміт, Президент України Віктор Янукович зазначив, що Чорнобильська катастрофа навіки змінила історію. Вона підвела ризик під дитинством людства. Змусила світову спільноту розпочати процес кардинальної зміни підходів до безпеки технологій, зокрема мирного атома. Катастрофа засвідчила, що недооцінка

загроз та ризиків, якими супроводжується діяльність людини у цій сфері, може спричинити негативні наслідки глобального масштабу. Наша планета – це спільний дім, а тому відповідальність за створення безпечних умов життєдіяльності у ньому мають нести усі держави.

Чим могутнішими знаряддями оволодіває людство, тим більше уваги воно повинно приділяти збалансованому та обережному їх використанню, віддаючи найвищий пріоритет здоров'ю людей та безпеці навколишнього середовища. Вимоги повністю відмовитися від використання ядерної енергії означатимуть штучне гальмування науково-технічного прогресу. І, будемо відверті, це просто беззмістовні та відірвані від реальності мрії. Інша річ, що людство повинно навчитися використовувати свої наукові і технологічні досягнення таким чином, щоб це не загрожувало планеті, самому людству і наступним поколінням.

Світова спільнота винесла певні уроки з Чорнобильської катастрофи, значно підвищила вимоги до експлуатації ядерних установок, виконуючи, зокрема, положення Конвенції про ядерну безпеку. Тим не менш, сфера використання ядерної енергії все ще є достатньо небезпечною. Особливо, якщо не враховуються усі ризики. В тому числі й ті, що можуть бути спричинені таким рідкісним збігом обставин, який мав місце внаслідок найсильнішого за всю історію Японії землетрусу та викликаного ним цунамі. Саме комбінація цих стихійних лих

виняткового масштабу призвела до серйозної ядерної аварії на АЕС «Фукусіма-1» в Японії.

Український народ, можливо, як жодний інший, з глибоким розумінням сприймає трагічні події в Японії та усвідомлює складність завдань у подоланні наслідків землетрусу, цунамі й викликаной ними ядерної аварії. Найбільш оптимальним шляхом до подальшого підвищення рівня ядерної безпеки є підняття на якісно новий рівень міжнародного співробітництва. Україна готова зробити свій внесок у співробітництво у сфері поводження з радіоактивними відходами. Найбільш масштабним проектом, який зараз виконується на майданчику Чорнобильської АЕС, є перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему. Проект передбачає вирішення комплексу питань поводження з великою кількістю радіоактивних відходів. Після завершення будівництва нового безпечного саркофага, ми плануємо разом з партнерами з усього світу залучити провідні світові компанії для апробації та тестування технологій і робототехніки. Зокрема, вилучення та переробки радіоактивних відходів у реальних умовах високої радіації в процесі вилучення паливовмісних мас із зруйнованого 4-го енергоблока Чорнобильської АЕС.

В основі політики України у сфері ядерної безпеки лежить прихильність нашої держави ідеям ядерного нерозповсюдження і ядерного роззброєння. Україна, зробивши свого часу видатний внесок для підтримки цих ідей, продовжує демонструвати відповідальну і послідовну політику щодо протидії ядерному розповсюдженню та ядерному тероризму. На виконання політичних зобов'язань, прийнятих на Вашингтонському саміті у квітні 2010 р., з території України минулого року було вивезено значну частину високозбагаченого урану – матеріалу, що є найбільш привабливим для терористів. Загальний обсяг вивезених ядерних матеріалів становить 106 кг. Наша держава безумовно виконає зобов'язання вивезти решту високозбагаченого урану до квітня 2012 р., коли у Сеулі відбудеться наступний Саміт з фізичної ядерної безпеки. Україна також підтримує ідею створення зони, вільної від ядерної зброї, у Центральній і Схід-

ній Європі. Тож, моральний обов'язок всіх відповідальних урядів – підтримати ідею без'ядерної зони. Процес переформування глобальної та регіональної архітектури безпеки суттєвим чином визначає рівень національної безпеки кожної країни. Відповідальні члени світової спільноти мають приєднатися до спільних зусиль у цьому напрямі.

«Я не мрійник, – сказав у своєму виступі В. Янукович. – Але сподіваюсь, що проведення нинішнього Київського саміту буде суттєвим кроком у розв'язанні проблем безпеки використання ядерних технологій, перш за все, для виробництва електроенергії. Маємо докласти до цього усіх зусиль. Україна закликає активізувати і вивести на якісно новий рівень міжнародне співробітництво у сфері мирного і безпечного використання ядерної енергії. Це одна із заповнених потреб світових енергетичних потреб, що постійно зростають. Це можливість розвитку новітніх технологій у промисловості, медицині, сільському господарстві тощо, спрямованих на досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Переконали, що це завдання нам під силу».

На порядку денному – консолідація зусиль міжнародної спільноти

Делегації понад 60 держав та міжнародних організацій зібралися у Києві, щоб обговорити питання консолідації зусиль міжнародної спільноти стосовно зміцнення рівня безпеки ядерної енергетики та запобігання техногенним аваріям у майбутньому.

Із короткими промовами на саміті виступили глави делегацій країн-учасниць – Президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв, Президент Польщі Броніслав Коморовський, Президент Угорщини Пал Шмітт, Федеральний Президент Швейцарії Мішлен Кальмі-Рей, Президент Хорватії Іво Йосипович, Прем'єр-міністр Азербайджану Артур Расізаде, Прем'єр-міністр Бельгії Іво Лейтерм, Прем'єр-міністр Литви Андрюс Кубілюс, Прем'єр-міністр Франції Франсуа Фійон, а також Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун, Президент Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу, Президент ЄБРР Томас Міров, Генеральний директор МАГАТЕ Юкіо Аmano, інші високопосадовці багатьох держав світу.

Учасники Київського саміту переконані в тому, що реалізація зусиль з посилення ядерної безпеки має й надалі залишатися ключовим пріоритетом у всіх видах діяльності в галузі ядерної енергетики. Держави та міжнародні організації висловилися за поглиблення міжнародного співробітництва у сфері мирного і безпечного використання ядерної енергії, що сприятиме задоволенню зростаючих світових енергетичних потреб, розвитку новітніх технологій у найрізноманітніших сферах людської діяльності.

Чорнобильська катастрофа та аварія на АЕС в Японії, на думку учасників саміту, засвідчили необхідність підвищення рівня готовності об'єктів ядерної енергетики до надзвичайних ситуацій, а також продемонстрували, що ліквідація наслідків ядерних аварій потребує мобілізації наукового, технічного і ресурсного потенціалу всього міжнародного співтовариства.

25-а річниця Чорнобильської трагедії

Президент Європейської Комісії **Жозе Мануель Баррозу** найперше подякував українській стороні за ініціативу організувати цю зустріч, а також Франції як голові Великої вісімки за успішне проведення конференції. «Однак, – зазначив він, – для того, аби досягти нашої амбітної мети перетворення Чорнобиля на захищене та екологічно безпечне місце, нам належить ще багато зробити. І Європейська Комісія – повністю віддана цій меті. Разом із щедрими внесками країн-членів ЄС, Європейський Союз надасть більше половини коштів, необхідних на побудову об'єкта «Укриття». Ми горді з цього факту, який є конкретним знаком солідарності з нашими українськими друзями, – відзначив Жозе Мануель Баррозу. – Ми не можемо повернутися назад у часі і уникнути того, що відбулося. Ми не можемо усунути страждань минулого. Але ми можемо показати свою відповідальність за майбутнє. Я переконаний, що сьогодні міжнародна спільнота прийняла на себе цей виклик. Очевидно, що нам потрібно звернути увагу на міжнародні стандарти безпеки атомних електростанцій. Саме тому ЄС пропонує своїм сусідам та міжнародним партнерам здійснити оцінювання рівня безпеки та працювати над упровадженням більш жорстких міжнародних правил у рамках Міжнародної агенції з атомної енергії. Адже Чорнобиль нам нагадує, що ризики ядерної небезпеки не зупиняються на наших кордонах. А тому на кордонах не мають зупинятися і наша відповідальність та наша солідарність».

Те, що ядерна безпека сьогодні є одним із найважливіших пріоритетів, підкреслили у своїх виступах лідери країн, які взяли участь у роботі саміту. Про її актуальність, як і 25 років тому, у зв'язку із ситуацією на атомній електростанції «Фукусіма-1», сказав Президент Казахстану **Нурсултан Назарбаєв**, відзначивши дефіцит загальнопланетарних механізмів управління

ядерною мережею. У подальших планах при будівництві АЕС необхідні нові підходи, адже очікується, що в середині цього століття приблизно 50 країн матимуть ядерні станції. Тому питання безпеки АЕС повинно бути визнане одним із найважливіших світових пріоритетів. Н. Назарбаєв підкреслив, що на казахській землі діяв найбільший у світі Семіпалатинський ядерний випробувальний полігон, на якому протягом майже півстоліття було проведено 456 ядерних вибухів, що за сумарною дією рівнозначно 116 Чорнобилям. Світове співтовариство досі не дало оцінки цій трагедії.

«Продовжуючи розвивати свою атомну промисловість, ми плануємо побудувати вертикально-інтегровану компанію ядерно-паливного циклу – від видобутку урану до виготовлення ядерного палива. Водночас створюємо ефективну державну систему забезпечення безпеки в процесі використання атомної енергії та протидії незаконному обігу радіоактивних матеріалів», – сказав Президент РК, підтвердивши готовність розмістити на своїй території міжнародний банк низькозбагаченого урану. Лідер Казахстану висловив переконання у тому, що атомна енергетика може стати органічною частиною інноваційно-індустріального розвитку всього світового співтовариства. Але для цього ядерні технології мають вийти на якісно новий рівень.

Президент Польщі **Броніслав Коморовський** запевнив, що його країна, як і раніше, надаватиме різнобічну допомогу, зокрема щодо психологічної реабілітації постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи. Польща підтримує програму встановлення міжнародного контролю над роботою атомних електростанцій у різних країнах, які зобов'язані використовувати найбільш сучасні та безпечні технології в роботі АЕС.

Президент Швейцарії **Мішлен Кальмі-Рей** переконала – увесь світ відчув наслідки Чорнобильської катастрофи та катастрофи на «Фукусіма-1». Пані Президент зокрема сказала: «Чорнобиль та Фукусіма якраз показали нам ризики, пов'язані з ядерною енергетикою та продемонстрували, що країни, в яких є ядерна енергія, ядерні електростанції, мають відповідальність. Ця небезпека не зупиняється на кордоні». Швейцарія, як і низка інших країн, призупинила проекти з будівництва нових АЕС.

Президент Угорщини **Пал Шмітт** підкреслив: «Ми високо цінуємо зусилля України з локалізації наслідків Чорнобильської катастрофи та вітаємо кроки, які вона робить з використання мирного атома». Він погодився, що, попри доволі велику небезпеку ядерної енергії, від неї поки складно відмовитися, та висловився за необхідність посилення безпеки ядерних об'єктів.

Президент Хорватії **Іво Йосипович** вказав на нагальну необхідність зробити процес використання ядерної енергії максимально безпечним. «Ядерна безпека – це глобальне завдання для всіх», – сказав він. І. Йосипович також подякував Президентові України Віктору Януковичу, країнам Великої вісімки та Єврокомісії за проведення саміту.

У своєму виступі Прем'єр-міністр Азербайджану **Артур Расі-заде** висловив співчуття сім'ям та близьким загиблих під час ліквідації наслідків найбільшої техногенної катастрофи в історії людства – аварії на Чорнобильській АЕС. Він підкреслив, що Азербайджан завжди був поряд з Україною, у тому числі й коли сталася ця трагедія, зазначивши, що 8 тисяч азербайджанців-ліквідаторів аварії на ЧАЕС втратили своє здоров'я. «В Азербайджані вони оточені соціальним піклуванням та увагою з боку держави», – наголосив Расі-заде.

Франсуа Фійон, Прем'єр-міністр Франції, країни, що погодилася співголовувати від імені Великої вісімки, сказав: «Ми повинні покласти край цьому сумному спадку». Прем'єр Франції зазначив, що оскільки лінію надходжень до Чорнобильського фонду вже відкрито, необхідно використати цю нагоду. Звертаючись до партнерів по Великій вісімці, він наголосив на тому, що світова спільнота має зробити все, аби не допустити повторення Чорнобильської трагедії. Прем'єр-міністр зазначив: «Ті заходи, які ви організовуєте з цієї сумної нагоди, а саме – Конференція зі збору додаткових коштів на завершення чорнобильських проектів, Саміт з безпечного використання ядерної енергії, а також науково-практична конференція, сподіваюсь, пройдуть успішно і принесуть принаймні частину відповідей, над пошуком яких працює сьогодні вся світова спільнота».

Франсуа Фійон запевнив, що Франція прагне бути солідарною з народом України, з українським урядом у вирішенні питань, пов'язаних із побудовою нового саркофага над зруйнованим реактором у Чорнобилі. З подій на Чорнобильській АЕС, АЕС «Фукусіма-1» світова спільнота, безперечно, має зробити певні висновки. «Насамперед, щодо необхідності перегляду технологій безпеки, які сьогодні на ядерному устаткуванні не використовують», – підкреслив політик. Франція виступає з ініціативою щодо створення спільної системи безпеки та обговорення питань запровадження нової, спільної системи швидкого реагування у випадках аварій, аби уможливити об'єднання зусиль для вирішення цих питань.

Слід нагадати, що під час безпосередньої зустрічі з Франсуа Фійоном, Віктор Янукович заявив про готовність України взяти участь у засіданні з питань ядерної безпеки, яке відбудеться у Франції вже у травні нинішнього року. З огляду на унікальний досвід у цій галузі, Президент підкреслив бажання України взяти активну участь у розгляді розроблених на паризько-

му засіданні пропозицій у рамках наступних засідань МАГАТЕ.

Відомий американський політолог **Збігнев Бжезінський** зазначив, що США, як і все міжнародне співтовариство, націлені на допомогу в завершенні всіх робіт у Чорнобилі, щоб майданчик став безпечним. За його словами, Сполучені Штати загалом виділили близько \$360 млн. Але «ще багато роботи залишилося, щоб досягти кращої безпеки ядерної енергетики». Політолог зупинився на необхідності подальшого інвестування в наукові дослідження, використання та зберігання ядерного палива. Адже ядерна енергетика може принести користь людству.

Віце-прем'єр-міністр Державної Ради КНР **Чжан Децзян** повідомив про те, що Китай посилює відповідні заходи безпеки. «Після катастрофи на «Фукусімі-1»... ми організували комплексні перевірки на ядерних об'єктах, провели компактну оцінку, переоцінили ситуацію з безпеки, поліпшуємо середньострокові та довгострокові програми, а також прийняли більш жорсткі стандарти відкриття нових станцій», – сказав Віце-прем'єр, зазначивши, що всі вжиті заходи відповідають міжнародним зобов'язанням. За його словами, уряд Китаю вирішує питання з використання ядерної енергії також і на законодавчому рівні.

Усвідомлення серйозності сучасних викликів

Завершуючи роботу Київського саміту, Президент України Віктор Янукович зазначив, що представництво на ньому «демонструє усвідомлення кожною країною-учасницею серйозності сучасних викликів, що постали перед світовою спільнотою у сфері ядерної енергетики. «Чорнобильська катастрофа та драматичні події в Японії вимагають від міжнародного співтовариства нового рівня відповідальності урядів перед власним населенням і міжнародним співтовариством за рівень безпеки мирних ядерних об'єктів. Сьогоднішня дискусія довела – ядерна енергетика має майбутнє, але це майбутнє можливе, лише якщо міжнародна спільнота надасть спільну відповідь на технологічні, природні та інші виклики, що постають перед ядерною енергетикою», – ще раз наголосив Глава держави. Завдання з розширення і поглиблення практичної взаємодії між зацікавленими урядами щодо вдосконалення та подальшого розвитку ядерних технологій, впровадження інновацій у цій галузі стало нагальним.

«Останні події в Японії спонукають громадськість та

уряди низки держав переглянути роль і місце ядерної енергетики в структурі національних енергетичних секторів, – підкреслив Президент. – Також ми не можемо ігнорувати те, що для багатьох держав, зокрема України, ядерна енергетика й надалі займатиме значну роль у забезпеченні енергетичної та економічної безпеки. Вона залишатиметься суттєвим чинником підтримання сталого розвитку народного

господарства». Саме тому безпека ядерної енергетики майбутнього може бути забезпечена лише спільно. І цієї мети можна досягти лише шляхом розвитку і впровадження інновацій та найсучасніших технологій у суворій відповідності зі стандартами, нормами та вимогами, визначеними міжнародною спільнотою та її інституціями.

За підсумками саміту Президент України запропонував схвалити Декларацію глав держав, урядів та їх представників на зустрічі високого рівня «Київський саміт з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії». «Зазначений документ окреслює підходи міжнародного співтовариства до питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії. Він підтверджуватиме нагальну необхідність поглиблювати механізми практичного співробітництва з метою запобігання техногенним аваріям на мирних ядерних установках», – сказав Президент.

«Хотів би щиро подякувати усім учасникам форуму, передусім главам держав, урядів та міжнародних організацій, а також їх високопосадовим представникам, які взяли участь у Київському саміті. Особливо від імені народу України хочу висловити вдячність за фінансові внески, зроблені вашими урядами у рахунки для реалізації чорнобильських проектів. Ми з вами спільно вирішили дуже непросте і дуже делікатне питання для України. Я вам щиро вдячний», – сказав Віктор Янукович, завершуючи роботу Київського саміту з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії.

Декларація

Глав держав, Урядів та Представників держав та міжнародних організацій за підсумками Зустрічі високого рівня «Київський саміт з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії»

Ми, Глави держав, Урядів та Представники держав і міжнародних організацій, зустрілися в Києві напередодні 25-ї річниці аварії на Чорнобильській АЕС, щоб підтвердити налаштованість співпрацювати у галузі ядерної безпеки з метою посилення колективних зусиль із попередження та зменшення негативних наслідків таких аварій у майбутньому.

Сьогодні ми обговорювали результати міжнародного співробітництва країн Великої Вісімки, понад 20-ти інших держав світу, ЄС та ЄБРР з метою виведення з експлуатації Чорнобильської АЕС та облаштування зони 4-ого Реактора в екологічно безпечну територію. Ми продемонстрували політичну волю та спроможність співпрацювати з метою подолання наслідків надзвичайних ситуацій на об'єктах ядерної енергетики. Проведення Міжнародної Конференції із збору додаткових коштів на Чорнобильські проекти дозволило залучити 550 млн. євро, які будуть спрямовані на завершення усього комплексу робіт на 4-му Реакторі. Низка країн розглядає питання про суму внеску. Зазначені результати скоординованих дій у цьому напрямі засвідчили нашу спроможність спільно подолати наслідки згаданої аварії.

Усвідомлюючи наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, ми переконані, що імплементація заходів з ядерної безпеки повинна і надалі залишатися ключовим пріоритетом у всіх видах діяльності у галузі ядерної енергетики. Високі стандарти культури ядерної безпеки мають бути невід'ємною умовою використання ядерної енергії.

Події на АЕС Фукусіма привернули нашу увагу до важливості підвищення рівня ядерної безпеки та оперативного реагування на аварії та надзвичайні ситуації на АЕС, а також ті, що спричинені великомасштабними катаклізмами природного походження. Зазначені події доводять, що лише спільні зусилля світової спільноти сприяють зміцненню ядерної безпеки.

Ми глибоко переконані, що співробітництво та обмін передовим досвідом у галузі планування, розташування, спорудження та експлуатації об'єктів ядерної енергетики сприятиме підвищенню їх рівня безпеки. У цьому контексті, ми закликаємо усі країни, що ще не приєдналися до Конвенції з ядерної безпеки, зробити це якомога швидше. Ми закликаємо відповідні відомства та регулюючі органи країн з атомними електростанціями здійснити перевірку АЕС з метою визначення їх спроможностей щодо підтримання необхідного рівня безпеки у разі надзвичайних ситуацій.

Ми налаштовані й надалі підтримувати найвищий рівень готовності до надзвичайних ситуацій та належним чином реагувати на непередбачувані наслідки аварій на АЕС. Крім того, ми докладатимемо зусиль з метою забезпечення належного інформування громадськості щодо перебігу та розвитку подій під час виникнення надзвичайних ситуацій на АЕС.

м. Київ, 19 квітня 2011 року

Післямова

Під час перебування на ЧАЕС, аналізуючи підсумки Донорської конференції зі збору коштів на фінансування чорнобильських проектів та Київського саміту з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії, Президент України Віктор Янукович зазначив, що завдання, яке стояло, практично виконано. Зібрано основну суму – близько 550 млн. євро. «Фактично ми отримали можливість будівництва об'єкта «Укриття» і його завершення до 2015-го року», – сказав В. Янукович. Президент наголосив, що відбуватиметься жорст-

кий контроль за використанням зібраних коштів, який здійснюватимуть і міжнародні організації, і головна організація, що займатиметься фінансуванням і контролем використання цих коштів, – Європейський банк реконструкції та розвитку.

Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун під час перебування на ЧАЕС подякував Віктору Януковичу за далекоглядне лідерське рішення провести в Україні такий саміт, підкресливши, що серед його пріоритетів на посаді є створення світу, вільного від ядерної зброї. «Приклад Фукусіми та Чорнобиля показав нам, що треба більше уваги приділяти ядерній безпеці і запроваджувати більш суворі стандарти такої безпеки як на національних, так і міжнародному рівнях», – сказав Генсек ООН, зазначивши, що на саміті він вніс кілька пропозицій щодо цих заходів. – Серед запропонованих мною – повний перегляд стандартів ядерної безпеки, чому повинна посприяти робота МАГАТЕ. Також у цьому напрямі необхідно вивчити вплив природних катаклізмів на ядерну безпеку, розглянути справжні переваги і недоліки, які приносить ядерна енергія, а також посилити захист ядерних об'єктів від терористів... Щоб ці технології не потрапили до рук терористів». Генсек ООН повідомив, що для поліпшення обізнаності у питаннях ядерної безпеки заплановано проведення зустрічі високого рівня у червні цього року, а у вересні – зустріч світових лідерів, присвячену питанню посилення ядерної безпеки.

Генеральний директор МАГАТЕ Юкія Аmano в ході перебування на ЧАЕС підкреслив, що головною метою світової спільноти має бути подальше підвищення рівня безпеки на ядерних АЕС. «Чорнобильська аварія – найгірша аварія в історії. Сьогоднішній приклад – це «Фукусіма-1». І на цьому історія не закінчиться. Багатьох людей турбує безпека ядерних АЕС... Нам треба поставити крапку в аварії на АЕС «Фукусіма-1», а вже після цього треба вивчити цю аварію, цей досвід, і зробити висновки», – сказав Юкія Аmano. Він зазначив, що, на жаль, попри гіркий приклад аварій на ЧАЕС та «Фукусіма-1», світ не відмовиться від ядерної енергетики. Тож нині найголовніше завдання світової спільноти – безпека на таких станціях. «Загальна ситуація не змінилася. І потрібна чиста енергія, яка зменшує вплив від шкідливих джерел енергії. Тому багато країн обирають ядерну енергію як одне з джерел. Наше завдання у цій ситуації

– збільшити безпеку. Це – головна мета», – ще раз наголосив Генеральний директор МАГАТЕ.

P.S. Коли верстався номер, на адресу Президента України Віктора Януковича надійшов лист Президента США Барака Обами, у якому американський лідер засвідчив, що США та американський народ підтримують Україну у дні 25-х роковин Чорнобильської трагедії. «Ми віддаємо належне героїчним зусиллям ліквідаторів, які цілодобово боролися з наслідками аварії 25 років тому», – зазначив у своєму листі Б. Обама, додавши, що існування зони відчуження навколо місця аварії переконливо нагадує – уроки Чорнобиля мають завжди залишатися в пам'яті людства. Сполучені Штати дотримуються своїх зобов'язань стосовно допомоги Україні в її зусиллях з подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Президент США нагадав, що з часу аварії на ЧАЕС Сполучені Штати надали 240 млн. доларів на проекти з відбудови Чорнобильського укриття. «Я хочу повідомити, що Сполучені Штати роблять додатковий внесок у сумі 123 мільйонів доларів на ці потреби та закликають інші країни також збільшити їхню підтримку», – зазначив американський Президент. Він також високо оцінив мобілізацію зусиль міжнародної спільноти щодо допомоги Японії в локалізації аварії на АЕС «Фукусіма» та наданні підтримки японському народові. «Я вітаю зусилля уряду вашої країни, спрямовані на допомогу Японії – включаючи пропозицію щодо надання досвіду України, набутого після Чорнобильської аварії. Нехай стійкість народу України та його зусилля у подоланні наслідків Чорнобиля надихають усіх нас у майбутньому», – відзначив Барак Обама.

Київський саміт став непересічним високопосадовим міжнародним форумом для обговорення перспектив поглиблення практичного співробітництва між зацікавленими державами щодо розвитку новітніх технологій та інновацій у сфері безпечного використання ядерної енергії в мирних цілях.

*Публікацію підготував
Володимир СЕМЕНОВ
за матеріалами інформаційних
агентств світу*

Небезпечна залежність

Артем ТАРАНЕНКО,
керівник Представництва
Міжнародного конгресу
промисловців і
підприємців в Україні

Чорнобильська катастрофа як політичний фактор

З 1986 р., тобто за останні чверть століття, проблема Чорнобиля перестала бути лише екологічною, перетворившись на політичний фактор. Нинішні проблеми на станції «Фукусіма» навряд чи можна порівнювати за масштабом з Чорнобилем, хоча у жодному випадку ніхто не збирається їх применшувати. У 86-му обсяг викиду радіоактивної речовини з реактора становив 30 т, а рівень радіації в 10 тисяч разів перевищував зафіксований нині в районі японської АЕС. На енергоблоці в Чорнобилі не було захисної оболонки, що перехоплює радіоактивні випаровування у разі розплавлення палива.

Ключовою залишається проблема підвищення безпеки об'єкта «Укриття».

Ні Україна, ні багато країн ЄС, що почали після періоду скептичного або навіть негативного ставлення до атомної енергетики знову робити ставку на її розвиток, не зацікавлені в додатковій увазі до Чорнобиля та його проблем.

Протягом останніх 25 років, з часу здобуття незалежності, українська атомна енергетика переживала не найкращі часи. Відсутність уваги з боку держави, нестача коштів для розвитку галузі призвели до наростання проблем у цьому секторі економіки. І це при тому, що Україна має найбільші в Європі родовища уранових руд і циркону. Окрім цього, є діючі блоки АЕС, працюють гірничо-збагачувальні комплекси та підприємства з виробництва уранової та цирконієвої продукції. В Україні розташовано п'ять атомних станцій: Рівненська, Запорізька, Хмельницька, Південно-Українська і Чорнобильська. 15 атомних бло-

ків українських АЕС виробляють 49% усієї електроенергії країни. І хоча атомна енергетика відіграє одну з провідних ролей в енергетичному балансі країни, держава не інвестує розвиток галузі, а для приватних капіталовкладень не створено належних умов. Це призводить до зриву фінансування більшості раніше прийнятих програм. Як наслідок, велика частина фінансових ресурсів в українській атомній галузі сконцентрована на вирішенні нагальних проблем, а не на реалізації довгострокових проектів. «Україна спільно з міжнародним співтовариством повинна якомога швидше реалізувати всі чорнобильські проекти, в першу чергу – добудувати новий безпечний конфайнмент над зруйнованим 25 років тому блоком Чорнобильської АЕС», – заявив Перший віце-прем'єр-міністр – Міністр економічного розвитку і торгівлі Украї-

Джон Тейффт: США допоможуть Україні у спорудженні нового саркофага

ни Андрій Ключев на засіданні Спільного Комітету «Україна-ЄБРР». Він повідомив про фактичне підтвердження участі близько 30-ти країн та міжнародних організацій у Конференції донорів зі збору додаткових коштів до Чорнобильського фонду «Укриття» з метою завершення міжнародних проектів на ЧАЕС. Ще один важливий захід – зустріч високого рівня «Київський саміт з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії».

Також він повідомив про Міжнародну науково-практичну конференцію «Двадцять п'ять років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього».

Перший віце-прем'єр-міністр України заявив, що від цих заходів залежатиме фінансування будівництва основних об'єктів, пов'язаних із закриттям Чорнобильської АЕС та перетворенням об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему. Дефіцит коштів у Чорнобильському фонді «Укриття» та Рахунку ядерної безпеки наразі становить близько 740 млн. євро, які необхідно знайти для продовження будівництва нового безпечного конфайнмента та сховища відпрацьованого ядерного палива. І такі структури, як МКПП, що об'єднують підприємств різних країн та мають офіційні зв'язки з владою цих країн, можуть та повинні стати одним із

інструментів залучення цих коштів. Фінансову допомогу в добудові об'єкта «Укриття» на Чорнобильській АЕС нададуть Сполучені Штати Америки. Про це сказав Посол США в Україні Джон Теффт, який підкреслив важливість будівництва саркофага для безпеки і майбутнього України. Німеччина також висловила намір надати Україні допомогу для будівництва нового укриття над 4 блоком Чорнобильської атомної електростанції. Готовий виділити 120 млн. євро і Європейський банк реконструкції та розвитку.

До безпеки на власних атомних станціях увагу європейських країн привернула катастрофа на японській АЕС «Фукусіма-1». Донині серйозних аварій в Європі не було, але занепокоєність населення все ж зростає.

Громадські організації, партія «зелених», численні в Європі екологічні організації вимагають не тестувати, а заборонити використання атома для вироблення електроенергії. Їхня аргументація складається з цілого ряду чинників. По-перше, це думка авторитетних фахівців у галузі ядерної енергетики, які стверджують, що у процесі використання атомних реакторів нульового ризику немає. По-друге, не залишаються без уваги сейсмологічні дані, що свідчать про ймовірність землетрусів у Європі. При цьому організації, які виступають за ліквідацію АЕС, акцентують увагу на тому, що більшість таких електростанцій, зведених ще в 1970 р., відпрацювали свій термін і тепер є вкрай небезпечними. Такі аргументи і демарші вже дали

свої плоди. Уряд Німеччини екстремним порядком прийняв рішення призупинити на три місяці всі реактори на АЕС, побудованих до 1980 р., з метою повної перевірки їх стану. Французьке Агентство з ядерної безпеки також інспектує свої АЕС, на яких задіяно 59 реакторів, що дають 75 % споживаної електроенергії. Аналогічних заходів вживають інші країни, що мають свої атомні електростанції. У такій напруженій обстановці виявляють занепокоєння держави, поблизу яких знаходяться АЕС сусідів. Зокрема, це відчувається в Люксембурзі, який межує з Францією, Німеччиною і Бельгією, що в безпосередній близькості від нього розташували 6 своїх АЕС. Задля безпеки уряд країни розмістив уздовж своїх кордонів 20 стаціонарних установок для відстеження рівня радіації.

Демонстрації з вимогою відмовитися від використання атомної енергії відбулись у Токіо, адже експлуатація АЕС є особливо небезпечною з урахуванням землетрусів. Із кожним днем протестні настрої посилюються і демонстрації стають дедалі активнішими. Особливо невдоволені ті, кому довелося залишити свої домівки.

Стандарти експлуатації АЕС Міжнародне агентство з атомної енергії посилює одразу після аварії на ЧАЕС. Минуло більше двох десятиліть, але їх дотримання все ще залишається добровільною справою кожної країни. Це нонсенс в умовах нинішнього

розширення галузі, особливо в країнах, що розвиваються, де громадська думка не в змозі зупинити їх будівництво. Потрібно вжити заходів, покликаних забезпечити об'єкти атомної енергетики в тих країнах, які тільки починають її розвивати. Фукусіма нагадує про те, як важко контролювати сили, що вириваються на волю внаслідок збою в роботі ядерного реактора.

У сучасній історії було дві значних події на атомних електростанціях: аварія на АЕС Трі-Майл-Айленд в 1979 р. і Чорнобильська катастрофа через сім років, що спричинили значне ослаблення підтримки атомної енергетики.

Поки що зарано говорити про те, якими будуть наслідки аварії на японській АЕС у Фукусіма. Проводиться робота із забезпечення безпеки на електростанції після землетрусу, що призвів до неполадок у системі охолодження двох реакторів. Поширюється інформація про опромінення працівників АЕС. Влада поки

що демонструє відносну відкритість, а також рішучість зберегти контроль над ситуацією: було евакуйовано людей, а реактори залито морською водою, щоб не допустити підвищення температури.

Але в громадській свідомості події на АЕС, як і теракти, незмінно викликають жах. Це може пояснювати той факт, чому невелика кількість постраждалих на АЕС у Фукусіма привернула до себе таку увагу, адже внаслідок природного лиха загинуло близько чотирнадцяти тисяч осіб.

Нагадаємо, що тривожна ситуація з японською АЕС «Фукусіма-1», викликала хвилю радіофобії в ряді країн. Зокрема, проти будівництва атомних електростанцій протестували в Таїланді. Влада королівства змушена була оголосити про заморожування проекту будівництва п'яти АЕС. Двома днями раніше Німеччина і Швейцарія вирішили припинити ядерні програми в енергетиці. Аналогічні заклики пролунали і в Бразилії. Зі свого боку, Франція, де

Фукусіма-1...

частка атомної енергетики в енергобалансі становить близько 80%, поспішила заспокоїти населення щодо безпеки своїх АЕС. Попри це, Австрія зажадала від ЄС проведення стрес-тестів європейських АЕС. Литва і Greenpeace закликали Білорусь відмовитися від планів з будівництва першої в країні АЕС, а Вселенський (Константинопольський) патріарх Варфоломій I запропонував натомість використовувати альтернативні джерела енергії. Однак інші країни, зокрема, Росія, Південна Корея, Туреччина, Казахстан, Чилі та ПАР, не піддалися радіофобії і заявили, що продовжать програми з будівництва АЕС.

Поновлювана енергетика та енергозбереження – головні пріоритети світової енергетичної політики

Борці за збереження навколишнього середовища ніколи не шанували атомну енергетику (особливо після чвертьстолітніх подій у Чорнобилі). І, природно, критика мирного атома посилилась на тлі ядерної катастрофи в Японії. Екологи переконані, що людство має дати природі можливість самовідновлюватися і лише тоді Земля матиме перспективу подальшого існування. Зокрема, це стосується використання енергетичних ресурсів. Викопні види палива, як виявилось, дуже обмежені і вже наступні покоління відчують їх брак. Постає питання: чому ми, на словах турбуючись про нащадків, так безжально знищуємо їх майбутнє? У другій половині XX ст. енергетики оголо-

сили, що проблему енергозабезпечення буде повністю знято за рахунок «мирного атома», але виявилось, що вартість «атомного» кіловата значно перевищує вартість виробництва електроенергії на ТЕЦ. Твердження про дешевизну атомної енергії – навмисна фальсифікація атомного лобі. Ті, хто робить такі заяви, не враховують у вартості «атомного» кіловата витрати на утилізацію відходів атомних станцій і вартість демонтажу АЕС. За оцінками фахівців, переробка та захоронення радіоактивних відходів становить понад 75% вартості всього паливного циклу АЕС, а вартість демонтажу реактора дорівнює вартості його будівництва. Крім того, ядерний паливно-енергетичний цикл супроводжується небезпечним радіоактивним забрудненням природного середовища, оскільки передбачає видобуток уранової руди, виділення та збагачення урану, а після згорання палива його хімічну регенерацію, обробку і захоронення небезпечних відходів.

Німецькі експерти-атомники зазначають, що «атомна енергія дешева тільки там, де безпека сто-

їть на другому плані, і поки людство мириться з тим, що його нинішнє марнотратство електроенергії загрожує майбутнім поколінням пекельним радіоактивним жахом». Тому обстоювати цей спосіб вироблення енергії є неприпустимим і аморальним.

Застарілі і небезпечні радянські технології, неспроможність атомників самостійно фінансувати рекультивацію радіоактивно забруднених територій і забезпечувати зняття з експлуатації ядерних реакторів, що вичерпали свій ресурс, а також несприятливі геологічні умови та мала забезпеченість України водними ресурсами – все це аргументи не на користь масштабних ядерних проєктів. І головне – в Україні навряд чи знайдуться громади, які погодяться мати сусідами нових атомних монстрів.

Попри всю категоричність щодо нинішніх атомних енерготехнологій, експерти не закликають до термінового закриття нині діючих енергетичних установок. Такий шлях не під силу навіть найбагатшим країнам і може призвести до непередбачуваних наслідків. Ідеться, перш за все, про визначення енер-

гетичної перспективи України. Держава повинна підтримати фундаментальні наукові дослідження і розробки фізиків, водночас, не обмежуючись тільки цим напрямом. Відновлювана енергетика вже нині є третім видом енерговиробництва у світі (після вугілля та газу) і має потенціал для подальшого зростання.

У 2020 р. Європа планує виробляти більше 20% електроенергії з використанням поновлюваних джерел енергії. Вже зараз у деяких європейських країнах з них виробляється 7 і більше відсотків електроенергії. Причому сектор біоенергетики становить приблизно 60% загального обсягу всіх джерел відновлюваної енергії по ЄС.

Серед лідерів відновлюваної енергетики – німці та скандинави. У кінці 70-х рр. шведська теплоенергетика на 95% була залежною від імпорту нафтопродуктів. Нині Швеція залежить від газу на 5%, а майже половина палива, з якого в цій країні отримують тепло, – це біомаса, побутові відходи і т. д. Нафтова криза 70-х пішла на користь ще одній скандинавській країні: Данія посідає перше місце в Європі за часткою виробництва електроенергії з поновлюваних джерел.

Великий ресурс біомаси має також Україна, але на відміну від європейців, у паливно-енергетичному балансі нашої країни біоенергетика становить на сьогодні лише 0,8%. За оцінками експертів, Україна могла б замінити твердим і рідким видом біопалива до третини використовуваного газу. До того ж, це додаткові інвестиції в

Мал. Йомг Сік Ох, Південна Корея

розвиток власного сільськогосподарства і значна економія бюджетних коштів, особливо в сільській місцевості, де дорогий російський газ для опалення шкіл та лікарень можна замінити тим, що зараз зігніває або спалюється на полях.

Ще один вид палива, за оцінками експертів, який матиме перспективи в найближчі 30-40 років – це вугілля. Його запаси на Землі перевищують поклади нафти і газу разом узятих. Частка вугілля у виробництві електроенергії в ЄС становить близько третини. Однак, значне забруднення, яке спричиняють нинішні вугільні ТЕС, уможливило цей вид енерговиробництва у майбутньому лише в разі використання новітніх технологій спалювання та очищення викидів.

В енергетичному балансі України вугіллю також може бути відведена важлива роль, оскільки це єдине з природних енергетичних джерел, яким наша країна забезпечена повністю. За останніх 25 років відбулося зниження частки вугілля в енергобалансі поряд зі зростанням частки газу та ядерної енергетики. Це сталося, зокрема, через застарілі технології спалювання вугілля.

Енергоефективність

У середині 70-х рр. Данія майже стовідсотково залежала від імпорту нафти. Криза, пов'язана з нафтовим ембарго, змусила її розробити стратегію зниження залежності від викопних видів палива. Урядом було вжито, зокрема, й непопулярних заходів – підвищення вартості природного газу та нафтопродуктів, що сприяло зни-

женню споживання цих енергоресурсів. Крім того, уряд подбав про перехід на використання інших джерел енергії та енергозберігаючі технології: у будівництві активно використовувалися теплоізоляційні матеріали, опалення будинків і споруд здійснювалося надлишковим теплом електростанцій, а люди пересіли на громадський транспорт і купували виключно енергозберігаючу побутову техніку. Ці заходи не лише сприяли подоланню кризи, а й вивели країну у світові лідери за енергоємністю економіки та оздоровили навколишнє середовище. Нині Данія має найнижчий серед країн Європейського Союзу показник споживання енергії на одиницю валового внутрішнього продукту.

Інший приклад. За висновком російських і міжнародних агентств, що аналізують енергетичну сферу, обсяг неефективного використання енергії в Росії дорівнює річному споживанню первинної енергії у Франції. За рівнем енергоефективності більшість російських вироб-

ництв відстає від сучасного в 10-20 разів. Нещодавно Президент Росії Дмитро Медведєв визнав, що за втратами енергії в теплових мережах Росія посідає перше місце у світі.

Навряд чи Україна перебуває у кращій ситуації. Ми вийшли з системи, у якій не прийнято було ефективно розпоряджатися ресурсами, але, порівняно з Росією, ми маємо декілька важливих переваг. Хоча Україна найбільша за територією країна Європи, ми значно компактніші, ніж наша сусідка, а тому менше втрачаємо на доставці енергоносіїв і маємо можливість, при ефективному менеджменті в цій галузі і зваженій політиці керівництва держави, заробляти на їх транзиті. А ще наша країна перебуває у значно вигідніших кліматичних умовах.

Отже, найближчим часом Україна повинна визначитися щодо подальшого вектора розвитку енергетичного сектора. Незалежна екологічна громадськість пропонує альтернативний «неатомний» шлях розвитку. Перш за все, через використання потенці-

алу енергоефективності та використання відновлюваних енергетичних ресурсів.

Підвищення енергоефективності знизить ризики, пов'язані з високою енергоємністю економіки України, дасть можливість зменшити економічні витрати і рівень забруднення навколишнього середовища, а також забезпечити нашу енергетичну безпеку.

Екологи висловлюють упевненість, що всі країни світу відмовляться від атомної енергетики, і не з благородних міркувань, а тому, що її економічна вигода є обманом. Скрізь, де існують АЕС, вони будуються за участю державних бюджетів, і Світовий банк ніколи не фінансує програми АЕС.

Відсутність ясності в питанні економічної складової атомної енергетики пов'язана з тривалим будівництвом і запуском АЕС (станція приносить доходи через 7-8 років) і з відтермінованими наслідками у вигляді радіоактивних відходів. Так, Президент США Барак Обама висловлював усіляку підтримку атомній енергетиці, аж поки спритні промисловці не попросили його взяти на плечі держави всі проблеми з відходами. Ось тоді вони були готові реалізувати грандіозний проект, але тут уже Б. Обама сказав «ні». До речі, з часу Чорнобильської катастрофи 1986 р. у США не з'явилося жодного нового атомного енергоблока.

Вітряна електростанція Horns Rev II у Данії

Три різних країни однієї Азії

(країни АСЕАН у фокусі уваги України)

Сергій ШЕРГІН,
доктор політичних наук,
професор, завідувач
кафедри регіональних
систем та європейської
інтеграції Дипломатичної
академії України при МЗС

Офіційний візит Президента України В. Януковича до Соціалістичної Республіки В'єтнам (24-27 березня) та державні візити до Республіки Сінгапур (27-29 березня) і Брунею Даруссаламу (29-31 березня) мали широкий резонанс і отримали неодноразовні оцінки як в Україні, так і поза її межами. Представники ЗМІ України, коментуючи цей потрійний візит, зазначали, що він мав на меті «навести мости» і подолати «певну паузу» у відносинах з цими привабливими країнами Південно-Східної Азії (ПСА). Водночас пролунали звинувачення на кшталт «туризму державним коштом» і «неспроможності української влади насліду-

вати реформаторський досвід країн Азії», зокрема, Сінгапуру. Така розбіжність в оцінках очікуваних результатів візиту української делегації на вищому рівні свідчить не тільки про політичну ангажованість деяких ЗМІ в умовах «демократичного транзиту», а й про елементарне незнання специфіки регіону та стану відносин України з її регіональними партнерами.

Нагадаю, що в першій половині 90-их рр. Україна встановила дипломатичні відносини майже з усіма країнами-членами Асоціації Південно-Східної Азії (АСЕАН) і визначала основні напрями двостороннього співробітництва, виходячи з пріоритетності розбудови відносин із кожною з них. Саме тоді були відкриті перші посольства України в ПСА – В'єтнамі та Індонезії (1997). До початку 2000 р. Україна мала дипломатичні відносини з усією «десяtkою» АСЕАН, а до 2005 р. її посольства було відкрито ще в трьох найбільш важливих у контексті національних інтересів України державах регіону: Малайзії, Сінгапурі, Таїланді. З рештою країн – Брунеєм, Камбоджею, Лаосом, М'янмою та Філіппінами Україна підтримує дипломатичні контакти та забезпечує національні інтереси через свої посольства, акредитовані в інших країнах АСЕАН.

Наразі перед українською дипломатією поставило актуальне завдання перетворення східноазійського напрямку, до якого географічно належить ПСА, на невід'ємну складову зовнішньополітичної стратегії України з метою ефективного використання зростаючого торговельно-економічного потенціалу та інвестиційних можливостей країн регіону.

За словами Глави Адміністрації Президента С. Льовочкіна, «переговори на вищому рівні у В'єтнамі, Сінгапурі та Брунеї спрямовані на вихід на нові ринки України та збільшення присутності України в цьому регіоні». Ураховуючи попередні візити Президента України до Китаю (вересень 2010 р.) і Японії (січень 2011 р.), варто зазначити, що нині відбувається переосмислення ролі та значення цього напрямку зовнішньої політики України в контексті подальшої економі-

зації. Водночас зростає усвідомлення необхідності належного забезпечення регіональної політики інформаційно-аналітичними та організаційно-кадровими ресурсами. Показовою в цьому плані є заява Президента В. Януковича, який, коментуючи свій візит до країн регіону, зазначив: «Ми планомірно здійснюємо нашу багатовекторну політику і вибудовуємо наші прагматичні та взаємовигідні відносини з країнами Південно-Східної Азії і Тихоокеанського басейну».

Незважаючи на регіональну кризу 1997-1998 рр. та глобальну кризу, що продовжує завдавати збитків багатьом національним економікам, ПСА за темпами зростання сукупного ВВП випереджає інші регіони світу. Про її потенціал свідчать такі показники: населення десяти країн АСЕАН у 2009 р. становило 580 млн., сукупний ВВП – 1,2 трлн. дол., за-

гальний обсяг зовнішньої торгівлі – 1,5 трлн. дол. За макроекономічними показниками АСЕАН посідає 5-е місце серед інтеграційних угруповань після ЄС, НАФТА, ПСН (Південно-американської Співдружності Націй) і СААРК (Асоціації регіонального співробітництва Південної Азії).

За обсягом і розмаїттям природних копалин і мінеральної сировини ПСА свого часу поступалась лише колишньому Радянському Союзу. Наприклад, Індонезія, Таїланд, Малайзія і М'янма посідають відповідно перше, друге, третє і шосте місця у світі за покладами олова. За запасами нікелю (20% світових), кобальту (16%), вольфраму (6%), міді (5%), сурми (12%), флюориту (10%) країни ПСА входять до світової десятки. У регіоні на першому місці за запасами міді та золота знаходяться Філіппіни, нікелю і кобальту – Індонезія, вольфраму – М'янма, вугілля – В'єтнам. Багаті В'єтнам, М'янма, Камбоджа й на коштовні камені, зокрема, рубін, сапфір, ізумруд і нефрит. Проте через недостатньо розвинену виробничо-технічну базу видобуток природних копалин часто-густо здійснюється іноземними компаніями. Приваблює регіон різноманітністю своїх енергоресурсів – від нафти, газу, вугілля до геотермальних джерел. Тут знаходиться один із головних продуцентів і постачальників нафти на світові ринки – Індонезія. До них належать також Бруней, В'єтнам, Малайзія і М'янма. У цих п'яти країнах щорічно видобувається близько 160 млн. т нафти – майже 95% видобутку наф-

ти в регіоні. Решта припадає на Таїланд і Філіппіни. До цього слід додати значний агропромисловий потенціал, який щороку зростає на 7-9%, місткі ринки, порівняно дешеву та достатньо кваліфіковану робочу силу, а також розвинену інфраструктуру неоіндустріальних країн (НІК) регіону – передусім Малайзії, Сінгапуру, Таїланду. Найбільші за кількістю населення країни – Індонезія (230 млн.) і В'єтнам (91 млн.), економіка яких розвивається швидкими темпами, за прогнозами експертів, до 2020 р. можуть увійти до групи найбільш розвинених країн світу (G-20). Рівень розвитку економік Філіппін, М'янми, Лаосу і Камбоджі помітно поступається іншим країнам-членам АСЕАН, проте їх сировинний потенціал і природні ресурси є дуже привабливими для експлуатації та взаємної торгівлі. Бруней – найменша за кількістю населення держава (400 тис.) є єдиною в регіоні, що не тільки повністю забезпечує себе енергоносіями, а й постачає їх іншим країнам світу.

Специфіка сучасного економічного становища країн ПСА полягає в тому, що незважаючи на великий сировинний, енергетичний і людський потенціал, а також динамізм розвитку, більшість із них через однотипність своїх економічних структур і відносно низький технологічний рівень розвитку продуктивних сил (за винятком Сінгапуру) все ще залежать від діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) і політики міжнародних валютно-фінансових організацій. Насамперед це стосується

програм економічного розвитку, ефективного здійснення яких у фінансовому та технологічному відношенні залежить від залучення зовнішніх джерел. Зокрема це виявилось під час регіональної і глобальної кризи, коли через нестачу фінансів деяким країнам АСЕАН довелося відмовитися від низки перспективних програм соціально-економічної модернізації та піти на коректування стратегій національного розвитку на період до 2020 року.

Слід мати на увазі, що країни АСЕАН входять до більш потужного інтеграційного угруповання – організації Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), що складається з 19 країн та двох економік-територій, на які нині припадає 57% світового ВВП, 51%

світового промислового виробництва, 48% обсягу світової торгівлі та 42% послуг. Членами АТЕС є найбільш потужні економіки світу – США, Китай, Японія, частка яких у світовому ВВП становить понад 40%. За оцінками експертів, сукупний ВВП країн АТЕС у 2020 р. може вдвічі перевищити аналогічний показник країн ЄС.

В'єтнам як важливий партнер України в Південно-Східній Азії

Відповіді на запитання, чому В'єтнам, який з 1995 р. є повноправним членом АСЕАН, став об'єктом підвищеної уваги з боку України, можна, визначивши основні пріоритети співробітництва, до яких належать:

- міжнародне визнання В'єтнаму найпривабливішою для бізнесу та інвес-

тиційної діяльності після Сінгапуру державою в Південно-Східній Азії;

- багаторічний позитивний досвід двосторонньої співпраці до встановлення дипломатичних відносин 23 січня 1992 р.;

- наявність у В'єтнамі десятків великих промислових об'єктів, у тому числі енергетичних, збудованих за участю українських спеціалістів;

- певна сумісність господарських систем ринкового типу та участь двох країн у СОТ;

- політична стабільність, потужний сировинний і людський потенціал, місткий внутрішній ринок і динамічне зростання економіки В'єтнаму;

- активна експортно-імпортна та інвестиційна політика в'єтнамського уряду, яка дає змогу щороку залучати в економіку країни прямі іноземні інвестиції на суму 9-10 млрд. дол.;

- наявність елементів взаємодоповнюваності економік двох країн з урахуванням значного промислового та науково-технічного потенціалу України.

Вибір В'єтнаму як першої країни для відвідування пояснюється низкою факторів, зокрема, ключо-

вою роллю, яку відіграє ця держава у здійсненні економічних інтересів України в регіоні. Упродовж тривалого часу відносини з В'єтнамом розвивались по висхідній, у класичному форматі дружби, рівності та взаємної вигоди, про що свідчать значний обсяг спільно напрацьованої договірно-правової бази та результати торгово-економічного співробітництва. Свого піку українсько-в'єтнамська торгівля за перше десятиріччя двосторонніх відносин досягла у 2003 р. За даними Держкомстату України, її обсяг становив 253,7 млн. дол., а з урахуванням вартості послуг – 259 млн. дол. При цьому вартість українського експорту сягала 197,5 млн. дол. Основні товарні групи експорту розподілялись таким чином: продукція металургійної промисловості – 54 млн. дол., енергетичне обладнання – 50, мінеральні добрива – 49, машини – 10, товари хімічної промисловості – 8 млн. дол. Основними статтями українського імпорту (39,3 млн. дол.) були: швейні вироби – 13 млн. дол., взуття – 5,5, рис – 5, каучук – 2,8, ліки – 2,5, пакувальні засоби – 2, вироби кустарного про-

мислу – 1,5 млн. дол. тощо.

У наступні три роки товарообіг помітно скоротився – у 2005 і 2007 рр. він становив відповідно 145 і 156,8 млн. дол. Піднесення у двосторонній торгівлі розпочалось у 2008 р. – 339,2 млн. дол., а у 2009 р. воно досягло пікового результату за всі роки співробітництва – 360,6 млн. дол. Проте у 2010 р. обсяг торгівлі знову скоротився і становив 255 млн. дол. при позитивному сальдо для України в розмірі 19 млн. дол. На коливання двостороннього товарообігу та його експортно-імпортну структуру впливали як зовнішні (кризові явища, зміни цін на товарних ринках), так і внутрішні чинники, зумовлені станом економіки та політичною кон'юнктурою країн-партнерів. Серед останніх слід відзначити відсутність прямого транспортного сполучення, багато в чому посередницький характер торгівлі, зволікання з реалізацією проектів, зокрема, в енергетичній та машинобудівній галузях, а також брак інформації з питань нормативної та статистичної бази щодо розширення можливостей двостороннього співробітництва.

Візит державної та бізнесової делегації України до В'єтнаму мав на меті не просто поновити двосторонні відносини, а піднести їх на якісно новий рівень. Варто нагадати, що останній візит Президента України до В'єтнаму відбувся в 1996 р., а візит у відповідь в'єтнамського Президента – у 2000 р. З огляду на це, виникла об'єктивна необхідність подолати «певну паузу» та надати нового імпульсу двостороннім відносинам у більш широкому полі-

тичному й економічному форматі. На початку грудня 2010 р. В'єтнам з офіційним візитом відвідав Голова Верховної Ради України В. Литвин, який поновив діалог у рамках міжпарламентських зв'язків двох країн. Виступаючи перед викладачами і студентами В'єтнамського національного університету, В. Литвин підкреслив: «Візит Президента України до вашої країни відкриє нову сторінку у взаємних стосунках».

Таким чином, березневий візит Президента України до В'єтнаму став важливим кроком на шляху поновлення традиційно дружніх відносин між двома країнами. У складі української делегації були не тільки керівники відповідних міністерств і відомств, а й провідні представники ділових кіл, які взяли участь у бізнес-форум, що пройшов у рамках візиту.

Президент України у ході перемовин із Президентом Соціалістичної Республіки В'єтнам Нгуєн Мінь Чіетом звернув увагу на наявність величезного нереалізованого потенціалу в торговельно-економічних відносинах двох держав, відзначивши взаємне бажання розвивати співпрацю у таких галузях, як машинобудування, атомна енергетика, сільське господарство, ВПК, освіта, наука, технології, а також у культурній і гуманітарній сферах. Було висловлено сподівання, що восени 2011 р. в Україні відбудеться чергове засідання Спільної міжурядової комісії з торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва, яка підготує широкий спектр питань, що увійдуть до спільного плану

дій. Зі свого боку, Президент В'єтнаму підкреслив, що сторони були єдині щодо необхідності розвитку співробітництва у таких перспективних галузях, як верстатобудування, сільське господарство, енергетика і нафтогазова галузь. «Ми також хочемо розвивати співпрацю у сфері оборони та безпеки, у питаннях підготовки кадрів», – заявив Президент В'єтнаму.

У рамках візиту також проведено зустрічі з Головою Національних Зборів СРВ, Генеральним Секретарем Комуністичної партії В'єтнаму Нгуєн Фу Чонгом і Прем'єр-міністром СРВ Нгуєн Тан Зунгом. Глава уряду В'єтнаму високо оцінив двосторонні домовленості і запевнив українську сторону, що їх реалізація здійснюватиметься послідовно та своєчасно. За підсумками перемовин сторони провели спільну прес-конференцію, під час якої Президент України схвально оцінив масштабну й раціональну політику, яку проводить В'єтнам щодо Китаю, Японії та інших країн Тихоокеанського басейну, зазначивши, що «це тільки розширює наші спільні можливості».

У результаті візиту договірно-правова база співробітництва України і В'єтнаму поповнилась низкою двосторонніх документів, що мають важливе значення для подальшої розбудови українсько-в'єтнамських відносин. Крім Спільної заяви про розвиток всебічного співробітництва і партнерства між двома країнами, були підписані Угода про співробітництво у сфері стандартизації, метрології і оцінки відповідності між Держав-

ною службою технічного регулювання України та Міністерством науки і технологій В'єтнаму; Угода про співробітництво між Національним банком України та Державним банком В'єтнаму; Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством з інвестицій і управління національними проєктами України та Агентством з іноземних інвестицій В'єтнаму; Угода про співробітництво у сфері сільського господарства між Міністерством аграрної політики і продовольства України та Міністерством сільського господарства СРВ; Угода про співпрацю у сфері освіти між урядами двох країн; План співробітництва між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ СРВ на період 2011-2012 років; План співробітництва між Міністерством культури України і Міністерством культури, спорту і туризму СРВ на 2011-2015 роки.

Сторони також узгодили план проведення 12-го засідання Спільної українсько-в'єтнамської міжурядової комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва, що має відбутися восени 2011 р. у Києві під головуванням прем'єр-міністрів України та В'єтнаму.

Сінгапур і Бруней: потенціал співпраці та уроки суспільної модернізації

Перший державний візит Президента України до Сінгапуру був присвячений 19-й річниці встановлення дипломатичних відносин (31.03.1992) і мав на меті активізувати двосто-

ронній діалог і торговельно-економічне співробітництво. Не менш важливою метою візиту було ознайомлення з унікальним досвідом соціально-економічного реформування та визначення перспектив подальшої співпраці. Називати Сінгапур – один із потужних фінансових центрів Східної Азії, суперіндустриалізовану державу, що посідає перші місця серед найбільш розвинених країн світу за індексом глобальної конкурентної спроможності, якимось «дивом» і «парадоксом» може дозволити собі той, хто не знає «сінгапурської історії».

Зазначимо, що економічне піднесення Сінгапуру і перетворення його спочатку на неоіндустриальну, а згодом постіндустриальну державу та найбільш успішне в Південно-Східній Азії суспільство почалось під керівництвом Прем'єр-міністра Лі Куан Ю (1959-1990 рр.). Перипетії стрімкого, але не простого «зльоту» Сінгапуру викладено у його книзі «З третього світу в перший». Колишній прем'єр, а нині Міністр-ментор Лі Куан Ю, який користується виключним авторитетом і є символом нації, розпочав політику реформ із боротьби з системною коруп-

цією у вищих ешелонах влади. Створений з цієї метою незалежний орган – Бюро з розслідування корупції – за лічені роки практично винищив це зло. Оптимізація державного управління, відділений від політики бізнес і до того ж звільнений від корупції, чиновники, які не беруть хабарі, ефективні суди, транспарентність і спрощена процедура прийняття рішень, аж до відміни дозволів і ліцензування – усе це сприяло залученню іноземних інвестицій, економічному піднесенню та суспільній модернізації. За даними Transparency International, організації, що відстежує рівень корупції у світі, Сінгапур у 2009 р. посів третє місце серед країн з найменшим рівнем корупції – на одному рівні з Норвегією і Данією (Україна тоді займала 146 місце).

Сучасний Сінгапур з 234-мільярдним ВВП (2010 р.) і обсягом зовнішньої торгівлі, що майже втричі перевищує цей показник, є справжньою «перлиною в короні» країн-членів АСЕАН. Тут розташований Азійський банк розвитку, Секретаріат АТЕС, філії практично всіх провідних банків і ТНК світу, а також регіональні представництва

впливових міжнародних організацій. Співпраця з Сінгапуром, використання його економічних, інвестиційних і технологічних можливостей означає прийняття у коло високо-розвинених економік, що функціонують відповідно до світових стандартів.

Відвідання у вересні 2010 р. України делегацією у складі представників МЗС, Мінекономіки та інших відомств Сінгапуру слугувало політичним сигналом для продовження взаємної співпраці. Ознайомлення сінгапурських урядовців і бізнесменів із законодавчою базою та реальними можливостями співпраці виявило їхню зацікавленість у будівництві готелів, розбудові газових і нафтових терміналів, постачанні освітлювального обладнання для стадіонів у рамках підготовки України до Євро-2012. Порухені в Україні питання взаємної співпраці знайшли своє логічне продовження під час зустрічей В. Януковича з Президентом Селлапаном Раманатаном, Прем'єр-міністром Лі Сьєн Лунгом (син Лі Куан Ю), Старшим Міністром Го Чок Тонгом та іншими високими посадовцями Сінгапуру. Зокрема розглядалися пріоритетні напрями та можливості співпраці в торговельно-економічній, банківсько-фінансовій, військово-технічній і туристичній галузях.

Президенти вітали участь українських та сінгапурських бізнесменів в українсько-сінгапурському бізнес-форумі, організованому Сінгапурською бізнес-федерацією спільно з Торгово-промисловою палатою України, та закликали до розширення взаємодії між приватними сек-

торами обох країн. З цією метою було досягнуто домовленості щодо розгляду можливості створення найближчим часом Українсько-сінгапурської Ділової ради. Під час зустрічі також обговорювалось питання залучення сінгапурських інвестицій для будівництва індустріально-логістичного комплексу вартістю 1,1 млрд. дол. в Одеській області. Лідери двох держав доручили опрацювати можливість співпраці у контексті реалізації національних проєктів під егідою Президента України. Така співпраця підтримуватиметься і забезпечуватиметься Державним агентством з інвестицій та управління національними проєктами України спільно з Агентством з міжнародних інвестицій Сінгапуру. Напряцьований майже за двадцять років потенціал співробітництва з Сінгапуром має свою історію та неабиякі результати. Чотирнадцять підписаних міжурядових і міжвідомчих угод складають достатньо розвинену договірно-правову базу двостороннього співробітництва. За даними Комітету статистики Сінгапуру, обсяг взаємної торгівлі мав тенденцію до зростання: з 411,2 млн. дол. у 2003 р. і 645,2 у 2005 р. до 1050,8 млн. дол. у 2008 р. Держкомстат України подає нижчі показники, що пояснюється різними методиками обрахування обсягів торгівлі та послуг. Важливо зазначити, що Україна має позитивне сальдо у торгівлі з Сінгапуром. Глобальна економічна криза негативно позначилась на двосторонній торгівлі. Так, її обсяг у 2009 р. скоротився на 38%, а у 2010 р., за даними Держ-

комстату України, він становив 171,8 млн. дол. У першу чергу, падіння показників двосторонньої торгівлі пов'язане зі зменшенням основного сегменту українського експорту – продукції металургійної промисловості (Україна посідає друге після Японії місце серед постачальників Сінгапуру цього виду продукції).

За результатами переговорів сторони висловили готовність до відновлення консультацій стосовно українсько-сінгапурської Угоди про вільну торгівлю та конструктивного діалогу з неузгоджених питань. Глави держав погодились із важливістю створення механізму для ліберального двостороннього авіасполучення, яке сприятиме вільному пересуванню людей, товарів та послуг між обома країнами та поза їх межами. Було висловлено зацікавленість у подальшому розвитку взаємодії в галузі освіти, науки і технологій. Глави держав підкреслили обопільну зацікавленість у розширенні співпраці в секторі інформаційних та комунікаційних технологій, зокрема, щодо електронного урядування. Лідери приділили

увагу питанню подальшого вивчення можливостей взаємодії з розвитку інфраструктури, зокрема, пов'язаної з портами, промисловими парками, а також розподілом і передачею енергії. Обидва президенти висловили задоволення результатами першого українсько-сінгапурського саміту і підкреслили готовність до подальшого зміцнення двосторонніх відносин. Президент України подякував Президентові Республіки Сінгапур за гостинність, надану йому й українській делегації, та запросив керівництво Республіки Сінгапур відвідати Україну в зручний для нього час.

Візит до Брунею став завершальним у рамках програми офіційних зустрічей Президента України з лідерами та представниками бізнесу трьох країн Південно-Східної Азії. Слід нагадати, що хоча дипломатичні відносини з Брунеєм були встановлені 3 жовтня 1997 р., певний період у взаєминах між двома країнами тривала пауза. Лише у березні 2004 р. його з державним візитом відвідав тогочасний Президент України Л. Кучма. Того ж року відбувся візит

в Україну Султана Брунею Даруссаламу Хассанала Болкіаха. Результатом цих візитів стало підписання угод про взаємний захист інвестицій, співробітництво між торговельно-промисловими палатами двох країн і туризм.

Для України Бруней із його 400-тисячним і заможним населенням становить інтерес насамперед як експортер нафти і скрапленого газу, а також покупець продукції українського суднобудування спеціального призначення. Як експортер енергоресурсів і багата країна, Бруней має значну вагу не тільки в регіоні Південно-Східної Азії, а й в усьому Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Говорячи про можливість торговельно-економічної та інвестиційної співпраці з Брунеєм, слід пам'ятати, що ця країна має сімнадцятий за розмірами у світі суверенний фонд з обсягом у 30 млрд. дол. При цьому брунейські інвестори ведуть агресивно-наступальну інвестиційну політику, в тому числі – у Європі, а це додаткова можливість для України взяти участь у трансрегіональному співробітництві. Сам Бруней зацікавлений у розвитку військово-технічної співпраці та розбудові з Україною відносин у сфері освіти.

У рамках державного візиту Президент України у місті Бандар-Сері-Бегаван мав офіційну зустріч із Султаном Брунею Даруссаламу Хассаналом Болкіахом. У рамках візиту відбулось підписання двосторонніх українсько-брунейських документів. У присутності Глави Української держави і Султа-

на Брунею було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Його Величності і Янг Ді-Пертуана Брунею Даруссаламу щодо співробітництва у сфері оборони. Меморандумом закладаються основи українсько-брунейського співробітництва в оборонній і військово-технічній сферах. У документі, зокрема, ідеться про такі напрями взаємодії, як проведення спільних військових навчань, обмін персоналом, співпраця у галузі оборонної промисловості, реформування збройних сил, а також про захист інформації та охорону прав інтелектуальної власності. Передбачається створення постійно діючого спільного комітету оборонних відомств двох країн.

Було укладено Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Його Величності і Янг Ді-Пертуана Брунею Даруссаламу про взаємне скасування віз для громадян, які користуються паспортами для виїзду за кордон (у формі обміну нотами), з метою запровадження безвізового перетину кордону громадянами обох країн. Документ

передбачає право громадян України і Брунею перебувати на території іншої держави без віз терміном до 30 діб. Під час візиту В. Януковича до Брунею було укладено Угоду про взаємне скасування віз для громадян кожної з держав.

У спільній заяві за підсумками державного візиту Президента України до Брунею Даруссаламу наголошується на тому, що між Україною і Брунеєм закладено основи для розвитку і поглиблення дружніх відносин, а також на існуванні низки перспективних сфер співробітництва, в яких на взаємовигідній основі можуть реалізовуватися спільні проекти.

За результатами робочих зустрічей між керівниками міністерств і відомств двох країн генеральний директор державного концерну «Укроборонпром» зазначив, що Україна та Бруней мають хороші перспективи щодо розбудови взаємовигідних відносин у військово-технічній сфері та висловив сподівання на продуктивність подальших переговорів.

Голова Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами підкреслив, що Ук-

раїна зацікавлена у налагодженні ефективної співпраці з Брунеєм в енергетичній та інвестиційній сферах.

Міністр закордонних справ України К. Грищенко заявив, що Бруней зацікавлений у співпраці з Україною у сфері агропромислового комплексу.

Отже, потрібний візит до країн Південно-Східної Азії був результативним і насиченим як щодо кількості підписаних двосторонніх угод, так і зустрічей на вищому міждержавному, міжурядовому та міжвідомчому рівнях. Водночас ця поїздка була вельми повчальною для української влади та представників бізнесу, оскільки дала можливість побачити поступальний рух Азії та пересвідчитися у тому, що процеси ефективної модернізації й інтеграції відбуваються не тільки в Європі чи Америці. Не менш важливим було розуміння того, що активний поступальний розвиток цих різних країн зумовлений наполегливою працею їх народів та сумлінним і патріотичним ставленням до своїх обов'язків керівництва. Головна ж цінність «азійського турне» полягає в чіткому позиціонуванні прагматичної зовнішньої політики України у цьому динамічному та перспективному регіоні. Можна припустити, що практична реалізація досягнутих домовленостей багато в чому залежатиме від керівництва України, оскільки наші азійські партнери, як свідчить попередній досвід співпраці, завжди дотримувались своїх міжнародних зобов'язань.

Сутність «перезавантаження» демократії у світі за президентства Б. Обами

Оксана ЧЕРЦОВА,
здобувач Інституту
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Вступивши на посаду Президента США в січні 2009 р., Барак Обама відчув на собі всі негаразди, пов'язані з кризою неоліберальної моделі демократії, яка справедливо вважається елементом глобальної системної кризи. Необхідно зазначити, що з приходом до влади Б. Обами змінилася сама парадигма обстоювання головних демократичних принципів США у світі. Вона відрізняється від попередніх адміністрацій президентів США постбіполярної епохи Б. Клінтона і Дж. Буша більш толерантним сприйняттям кричущих порушень демократичних прав і свобод у світі. Серед них вирізняються події в Китаї та Росії, країнах, які мали підвищену увагу з боку Америки до президентства Б. Обами. Головна відмінність між зовнішньою по-

літикою Дж. Буша і Б. Обами в контексті поширення демократичних цінностей за американською моделлю полягає в небажанні нинішньої адміністрації піднімати питання, що спричиняють незадоволення, перш за все, Росії та Китаю.

Після першої половини президентського терміну Б. Обами багато хто в його адміністрації почав розуміти недоліки «перезавантаження» демократії. Констатуємо суперечливість у зовнішній політиці США, пов'язану з декларативним характером підтримки демократії у світі. Скажімо, в Ірані Махмуд Ахмадінежад придушив «зелену революцію» і ввів в оману США на переговорах щодо атомного проекту. У Китаї держсекретар Гіллари Клінтон назвала ситуацію з правами людини відволікаючим чинником у діалозі. Проте Пекін розпочав боротьбу з дисидентами, не остерігаючись серйозного засудження з боку світової громадськості.

У липні 2010 р. в Кракові Г. Клінтон назвала країнами, в яких виникли проблеми з демократією, Китай, Росію, Венесуелу, Єгипет та Ефіопію. Нагадуючи промову Черчіля про «залізну завісу», держсекретар заявила: «Ми повинні пам'ятати про сталеві лещата, в яких держави всього світу повільно тиснуть на громадянське суспільство і дух людини».

In the article the core of democracy “reset” in the World under the presidency of B.Obama is examined. Peculiarities of new agenda for American administration basing on “soft” and “smart” power politics are defined. It is stated that USA are trying to neglect the violence of the main democratic principles in the World. The comparative analysis of US foreign policy in the context of democracy spreading under presidency of Obama and his predecessors is done. It is proved that foreign policy of Obama Administration is rather contradictory and it is associated with mainly declarative support of democracy in the world.

Г. Клінтон наголосила, що США зроблять свій внесок у допомогу активістам, журналістам і організаціям на підтримку громадянського суспільства, пообіцяла працювати з ураженою корупцією Радою з прав людини при ООН і Лігою арабських країн. Для цього США необхідно будуть чимало зробити – вступитися за ув'язнених росіян, надати матеріальну допомогу загнаним у глухий кут іранським демократам тощо [1].

Б. Обама у своїй каїрській промові у 2009 р. підкреслив вірність ідеї «урядів, які відображають волю народу». Арабська аудито-

рія була натхненна цими словами. На практиці ж Білий дім припустився помилки у виборі на користь реалістичного «здіяння», побачивши в позиції Джорджа Буша-молодшого нібито помилковий ідеалізм. Цей підхід, на думку спостерігачів, майже не приніс вигоди інтересам Америки. Скоріш заподіяв шкоди. Наприклад, у Росії зусилля Обами з «перезавантаження» принесли новий договір про роззброєння СНО і підтримку Москви щодо санкцій ООН проти Ірану. Але не варто забувати, що президент Буш, який відкрито критикував РФ за по-

рушення демократичних свобод, все ж уклав договір у Москві, згідно з яким знищувалося більше зброї, ніж за СНО. До речі, Кремль схвалив аж три пакети санкцій ООН за президентства Дж. Буша.

Член редакційної ради видання The Wall Street Journal Метью Камінські вважає, що зовнішньополітичний курс Б. Обами є парадоксальним: в Іраку й Афганістані його політика успішна, але на інших напрямках позиція президента видається слабкою. «У неділю (7 березня 2010 р.) три п'ятих іракських виборців, як шиїти, так і суніти, знехтували погрозами терористів і зробили вибори дивом демократії», – пише оглядач. Влада Пакистану, піддавшись тискові Вашингтона, нарешті розпочала переслідування талібів. В Афганістані війська НАТО захопили їхню фортецю у Марджі. «Там, де війська США ведуть бойові дії, Обама – зовсім не «простак за кордоном», яким його сподівалися бачити і противники, і прихильники», – констатує М. Камінські. Найактивніше Президент США намагається демонструвати смиренність своєї країни і не нав'язувати іншим американські цінності. Однак, на думку багатьох експертів, авторитарні країни сприймають цю позицію як ознаку слабкості і карт-бланш для репресій. «Можливо, не випадково, що ситуація з правами людини в першу чергу погіршується в країнах, які зараз називають США своїми стратегічними партнерами – Китаї та Росії», – зазначає М. Камінські [2].

Одним із показників глобального демократичного відступу США є при-

пинення американської «програми свободи» у 2010 р. До цього необхідно додати, що четвертий рік поспіль у світі спостерігається швидше занепад, аніж розвиток політичних і громадянських свобод. Про це повідомляється у щорічній доповіді Freedom House «Свобода у світі» (випуск за 2010 р.) [3]. Усе це контрастує із заявами Б. Обами про те, що Америка повинна підтримувати право народів усього світу обирати власних лідерів і висловлюватися вільно.

З іншого боку, незважаючи на світову фінансову та економічну кризу, що стала лише приводом для скорочення «програми свободи», Палата представників Конгресу США у 2009 р. схвалила проект фінансування низки державних програм загальним обсягом \$ 96,7 млрд. Ідеться про зміну пріоритетів демократизаційного впливу США у світі. Лівова частка цих грошей, понад \$ 70 млрд., пішла на військові кампанії в Іраку та Афганістані. Безпосередньо на проведення військових дій планувалося виділити \$ 47,7 млрд. Ще \$ 23 млрд. витратять на заміну техніки. Проект також передбачає \$ 980 млн. на розвиток економіки Афганістану, підтримку його уряду та просування в країні демократичних реформ. Окрім того, пакет, схвалений Конгресом, передбачає кошти на підтримку існуючого режиму в Пакистані – \$ 1 млрд., із яких \$ 400 млн. підуть на війну з талібами, \$ 600 млн. – на економічний розвиток і демократизацію країни [4].

У контексті скорочення Сполученими Штатами підтримки програм демократизації розглянемо ситуацію в країнах Північної Африки, зокрема, в Єгипті, де у лютому 2011 р., навіть без підтримки США, відбулася демократична революція. Чимало експертів вбачають у цьому таємні стратегії Вашингтона, хоча наразі немає вагомих підтверджень. Зокрема, припускають, що розігрується єгипетська та лівійська карти через боротьбу Китаю та США за нафтові ресурси Північної Африки.

Наводяться також аргументи на користь того, що США не вигідне падіння тамтешніх режимів. Зокрема, у Єгипті, який в особі свого поваленого лідера Мубарака обстоював інтереси Сполучених Штатів у регіоні. Відтак, світ хотів знати, як США поставляться до подій у Єгипті, оскільки історично Вашингтон підтримував диктатора, проти якого повстав народ. У контексті вищесказаного логічним є інтерес до того, як сприймалося повстання в Лівії. Адже на початковому етапі Америка підтримувала лівійського лідера. Ця постійна підтримка вкрай сумнівних урядів зі ще більш сумнівних причин приносить Америці більше шкоди, аніж користі.

Висувається й гіпотеза, що важливу роль у повстаннях країн Північної Африки відіграє кількість

молоді, що потроїлася за останні 20-30 років. Це пов'язано, перш за все, зі збільшенням тривалості життя завдяки західним медичним технологіям, спеціальним гуманітарним та медичним програмам. Тож, у цьому контексті доречно говорити про реалізацію на практиці теоретичної моделі протистояння молодого обуреного покоління та консервативної верхівки.

Важливим фактом аналізу повстань у Північній Африці у лютому 2011 р. є те, що Єгипет майже рік тому на два роки подовжив термін дії надзвичайного стану, що триває вже тридцять років, а Держдепартамент США не сказав з цього приводу жодного слова. Скорочено фінансування програм демократизації в Йорданії, котра, як і відносно поміркована арабська держава Марокко, зосередила владу навколо інституту монархії й увела нові обмеження діяльності політичної опозиції та свободи слова. Буш не був популярним у цьому регіоні, але його боротьба за демократію приносила плоди. Тільки за період 2005-2006 рр. відбулося одинадцять виборів на конкурентній основі [5].

На сьогодні експерти з Вашингтона продовжують стверджувати, що США повинні брати участь у подіях на Близькому Сході і по всьому світові, фінансуючи диктаторів і підтриму-

ючи терористів, водночас скидаючи тих же диктаторів і воюючи з тими ж терористами – залежно від того, в якому десятиріччі ми живемо і який президент у Білому домі. Так, у 1980-х рр. офіційною політикою Держдепартаменту було потурання радикальному джихаду в Афганістані, щоб нашкодити СРСР. Сьогодні США ведуть десятирічну війну в Афганістані, воюючи проти тих же радикальних джихадистів, яких Америка свого часу підтримувала і фінансувала.

У контексті втручання Америки у внутрішню політику суверенних держав, є цікавими дослідження громадської думки, проведені Скоттом Расмуссеном. Згідно з останніми даними, «більшість американців (67%) думають, що США повинні залишити арабські країни у спокої. Лише 17% вважають, що Сполучені Штати повинні втрутитися у політичну ситуацію в цих країнах. Ще 17% не впевнені». Опитування громадської думки, проведене агентством «Reuters» у січні 2010 р., показало схожі результати. Тоді 73% американців висловилися на підтримку скасування всієї допомоги іноземним державам.

Зміщення з посади президента Хосні Мубарака в Єгипті, якого до останнього часу вважали главою найстабільнішого в регіоні режиму, а також «чіплення за владу» полковника Муамара Каддафі в Лівії, не дають чіткого уявлення про те, чим зрештою закінчаться масові хвилювання в країнах арабського світу. Протестувальники вже скинули уряди в Тунісі та Єгипті, інші арабські країни зіткнулися з широко-

масштабною хвилею невдоволення. Заворушення заскочили більшість людей зненацька, як усередині країни, так і за її межами, зруйнувавши дощенту загальноприйняті уявлення про арабський світ.

На думку Марвана Муашера, – колишнього міністра закордонних справ і заступника прем'єр-міністра Йорданії, віце-президента з проведення досліджень Фонду Карнегі за мир у всьому світі і старшого наукового співробітника Єльського університету, – політичні реформи повинні проводитися після лібералізації економіки. Уряди арабських і багатьох західних країн заявляли, що приватизація та інші економічні реформи повинні бути пріоритетними порівняно з політичними змінами. Однак, незважаючи на простоту того аргументу, що громадяни, перш за все, хочуть хліба, а не свободи, лібералізація економіки в цих країнах здійснювалася без системи стримувань і противаг. Таким чином, в основному вона не забезпечила ні хліба, ні свободи. Натомість прибуток від приватизації та інших ініціатив загалом перейшов до політичної та ділової еліт. Як наслідок, араби почали сприймати приватизацію і глобалізацію як негативні явища. На даний час зрозуміло, що економічна та політична реформи повинні здійснюватися одночасно, з метою створення інституційних механізмів звітності та відповідальності щодо контролю надлишків та забезпечення доступності прибутку для всіх. Уряди швидко переконалися, що протести, в основному, стосуються високих цін і безробіття. Однак пробле-

мою, що об'єднує незадоволених у країнах арабського світу, є невідповідність дій органів влади вимогам часу [6].

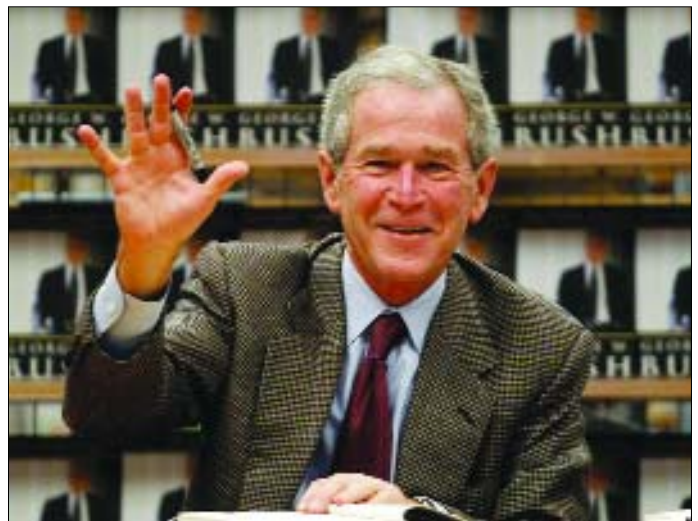
Необхідно зазначити, що для запобігання захоплення влади ісламістами необхідні закриті системи. Захід остерігається, що демократія надасть ісламістам простір для отримання контролю, нагнітання страху, який арабські режими використовують для виправдання збереження закритих політичних систем. Проте ісламісти відігравали незначну роль у подіях в Єгипті та Тунісі. Вони й не намагалися очолювати якийсь із нових урядів, що формуються в цих країнах, хоча є важливою частиною суспільства в арабських країнах і виконують свою роль у режимах, що формуються. Тому твердження про те, що однією з життєздатних альтернатив жорсткому абсолютистському правлінню повинен бути ісламизм – не є істинним. Протести стали чітким свідченням того, що пересічним громадянам уже набридла корупція, відсутність верховенства закону та існуюче свавілля. Тому є можливість для початку розвитку

плюралістичних систем, в яких свою роль можуть відіграти не лише ісламісти, а й інші партії та рухи.

Тож, розглянувши ситуацію з дотриманням основних прав і свобод у низці ключових регіонів світу за президентства Б. Обами, констатуємо, що накопичення проблем, пов'язаних як із поширенням неоліберальної моделі демократії у світі, так і теоретичним осмисленням феномену демократії, дає дослідникам привід говорити про «хронічну проблему» сучасних демократій.

Так, на думку Й. Шапіро, «хронічна проблема» сучасних демократій, перш за все, полягає в тому, що вони загалом ефективно реагують на кризові явища, але не можуть вирішувати поточних, застарілих ситуацій. Наприклад, у демократичних країнах, зазвичай, немає голоду, але в багатьох аж ніяк не вирішено проблему бідності. Важливо створити таку систему, яка могла б успішно вирішувати саме хронічні проблеми.

«...Найбільш серйозний виклик, з яким зіткнулися зараз багато урядів – затребуваність рішучих дій, коли вони необхідні,

і, одночасно, дефіцит дисциплінованості, для того щоб ці дії були ефективними й адекватними ситуації» [7].

У США однією з таких «хронічних проблем» є відносно слабка влада. Американська політична система постійно відчуває на собі лобістський тиск з боку потужних економічних груп. Інституційно ця проблема якоюсь мірою знімається наявністю системи стримувань і противаг. Однак, з початку 2009 р. нова адміністрація США намагається посилювати державний механізм. Барак Обама ініціював реформу системи охорони здоров'я та вживає заходів для встановлення більш жорсткого контролю над фінансовою системою. Хоча президент зберігає відносно високі рейтинги, йому важко проводити свій курс. Багато впливових бізнес-груп, наприклад, фармацевтичні або фінансові, заважають упроваджувати реформи належним чином, має місце тиск інших політичних сил, що знаходяться поза Конгресом. Тому не можна говорити, що у своїх діях адміністрація Б. Обами має розв'язані руки [8].

Вважається, що необхідно мати підтримку хоча б 60 сенаторів, аби всерйоз розраховувати на подолання опору опозиції, яка в іншому разі може заблокувати ініціативи виконавчої влади. У Сполучених Штатах адміністрація вимушена керувати на умовах консенсусу з опозицією. Білий дім не може ігнорувати її вимоги. Б. Обама, звичайно, має на своєму боці більшість, але дуже серйозні групи лобістів протидіють його ініціативам. Наразі потрібні системи, які могли б упоратися з та-

кими проблемами. Тому, як зазначає західний аналітик Й. Шапіро, «якщо виконавча влада слабка і повинна весь час шукати консенсус з опозицією, їй важко ефективно реагувати на хронічні проблеми. Але і спроби встановити монополію на прийняття рішень – не вихід. Західна система цінностей – сильний уряд і опозиція, що працює. Це – шлях, яким треба йти. Цей рух буде пришвидшуватися, якщо старі і нові моделі політичного устрою ми оцінюватимемо з позицій їх ефективності та здатності забезпечити рішучі дії в інтересах вирішення хронічних патологічних проблем». [9]

Справжнім випробуванням адміністрації Б. Обами стане здатність виробити дійсно ефективний напрям стратегічного розвитку, який приведе політику США у відповідність до існуючих реалій. Американська громадськість довела, що активно виступає за імідж США як взірця демократії для інших держав. Барак Обама відмовився від політики адміністрації Буша-молодшого, що, на його думку, зводилася до нав'язування демократії арабським країнам, країнам Близького Сходу, Китаю та РФ.

Подальше замовчування демократизації погіршило, хоча й не призвело до руйнування процесу реформ у країнах арабського світу за останні кілька років. Важливим є те, що народи цих країн більше не приймають існуючий стан речей. Людей не влаштовують економічні подачки чи косметичні зміни в орга-

нах влади. Вони вимагають реальних кроків, що приведуть на шлях демократії. Сьогодні вже нікого не обдурити заявою, що вибори – це і є демократія. Для забезпечення своєї домінуючої ролі арабські уряди покладаються на недосконалі закони і вибори, які не формують рішучий парламент або справжні зміни. Фактично, у таких країнах, як Єгипет і Туніс, уряд і парламент були однаково непопулярними. У всьому регіоні минулі вибори використовувалися для створення «фасаду», що мав справити враження на громадян і зовнішній світ, одночасно оберігаючи режими від реальних реформ.

Список використаної літератури

1. A Democracy 'Reset' - [Електронний ресурс]: // The Wall Street Journal. - 04.08.2010. - Режим доступу: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703545604575407550679187826.html>.
2. Kaminski Matthew. Obama's Foreign Policy Paradox / Matthew Kaminski. - [Електронний ресурс]: // The Wall Street Journal - 12.03.2010. - Режим доступу до журналу: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704454304575081353804049786.html>
3. Freedom in the World 2010 Survey Release. - [Електронний ресурс]: / Freedom House. -

2010. - Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=505>.

4. Конгресс США выделил на войны в Ираке и Афганистане более 70 миллиардов долларов. - [Електронний ресурс]: // Корреспондент.net. - 15.05.2009. - Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/837004-kongress-ssha-vydelil-na-voyny-v-irake-i-afganistane-bolee-70-milliardov-dollarov>.

5. A Democracy 'Reset' - [Електронний ресурс]: // The Wall Street Journal. - 04.08.2010. - Режим доступу: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703545604575407550679187826.html>.

6. Muasher Marwan. Arab Myths and Realities / Marwan Muasher. - [Електронний ресурс]: // Project Syndicate. - 08.03.2011. - Режим доступу: <http://www.project-syndicate.org/commentary/muasher1/English/>.

7. Шапиро Йан. Хронические проблемы либеральной демократии. / Йан Шапиро [Електронний ресурс]: // Международные процессы. - Том 8, № 2(23). Май-август 2010. - Режим доступу до журналу: <http://www.intertrends.ru/twenty-first/011.htm>.

8. Там само.

9. Там само.

10. Buchanan Patrick J. After the Revolution/ Patrick J. Buchanan. - [Електронний ресурс]: // The American Conservative. - 11.03.2011. - Режим доступу: <http://www.amconmag.com/blog/2011/03/11/after-the-revolution/>.

Росія – Захід: умови реального «перезавантаження»

Попри очевидність трансформаційних процесів на рівні системи міжнародних відносин, дискусійними залишаються питання, якою саме буде її нова конфігурація: чи втратить Захід лідерство у формуванні глобального порядку денного? Чи зможуть «старі» та «нові» центри впливу спільно підвищити ефективність глобальних інститутів? Чи вихід зі світової фінансової кризи супроводжуватиметься наростанням глобальної взаємозалежності та кооперативності або регіоналізації та конкуренції за перерозподіл впливу?

Катерина ШИНКАРУК,
старший науковий
співробітник Інституту
економічних досліджень та
політичних консультацій

Міжнародні процеси: між багатополарністю та багатосторонністю

З одного боку, на тлі фінансової кризи ще помітнішими стали економічне та політичне посилення Китаю, послаблення глобального лідерства США та зосередженість ЄС на проблемах внутрішнього розвитку. Це дало можливість говорити про поступове зміщення центру влади на схід та навіть прогнозувати економічне вирівнювання країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) із Великою сімкою (G-7) вже у 2032 р. [1].

З іншого боку, твердження щодо втрати Заходом його провідної ролі у світовій політиці є передчасними. Адже трансформації відбуваються у напрямі не стільки докорінної зміни системи глобального управління, скільки розширення кола учасників в умовах посилення їх взаємозалежності. При цьому, зміцнення міжнародних позицій нових центрів впливу не означає автоматичного настання постамериканського світу. Сучасні міжнародні процеси вказують на неможливість (і недоцільність) повернення Вашингтона до політики унілатералізму, однак принаймні у середньостроковій перспективі дають змогу прогнозувати втрату США свого статусу глобального лідера. Скоріше йдеться про формування так званої асиметричної багатополарності, коли зменшується розрив між світовим лідером та іншими державами, які претендують на статус центрів глобального впливу. При цьому

аж ніяк не останнє значення для результату змагання між «старими» та «новими» центрами впливу матиме спроможність останніх запропонувати не менш привабливу, ніж західна, модель розвитку не лише з точки зору економічних успіхів, а й якості життя населення.

Отже, більш імовірним видається не стільки перегляд міжнародних правил гри, скільки їх коригування в процесі адаптації до змін у міжнародному середовищі. При цьому особлива увага приділяється пошукові балансу між розширенням багатосторонніх інститутів і збереженням їхньої ефективності, що надаватиме новим учасникам як ширші права, так і вимагатиме від них додаткових зобов'язань, насамперед політичного та фінансового характеру.

Крім того, не варто недооцінювати трансатлантичне партнерство США та ЄС, які, попри всі розбіжності останніх

років, залишаються один для одного найближчими союзниками, чіе багаторічне співробітництво ґрунтується на спільному безпековому просторі, тісних економічних зв'язках, а також політичній і культурній близькості. Навіть зовнішню політику адміністрації Б. Обама, якій закидають втрату інтересу до європейських справ і «поділ праці» з ЄС щодо співробітництва в Європі (за якого Вашингтон взаємодіє з Москвою на глобальному рівні насамперед із питань безпеки, а Брюссель має взяти на себе питання регіональної співпраці та демократизації пострадянського простору), не можна назвати по-справжньому «пост'європейською», оскільки трансатлантичні відносини продовжують формувати політичну платформу для вирішення всіх принципових питань європейського порядку денного.

На відміну від США та ЄС, країнам БРІК поки що не вдалося сформувати політичний порядок денний, який конкретизував би їхні прагнення посилити міжнародний вплив, обмежуючи при цьому зовнішнє втручання Заходу у свої внутрішні справи. Показово, що об'єднання цих країн в однойменну групу відбулося у 2001 р. за критерієм економічного зростання [2], а саміти 2009-2010 рр. лише підтвердили наявність спільних інтересів переважно у сфері подолання наслідків світової фінансової кризи. До того ж, відкритим залишається питання готовності країн БРІК розділити із Заходом відповідальність за спільне розв'язання глобальних проблем,

що, цілком закономірно, розмиватиме кордон між їхньою зовнішньою та внутрішньою політикою, актуалізуючи чутливу для більшості з них проблему суверенітету. Відповідно, прагнучи перерозподілу міжнародного впливу пропорційно до своїх економічних успіхів останнього десятиріччя, країни БРІК зацікавлені не лише у розширенні кола гравців, а й у перегляді самих правил гри.

У цьому контексті особливої актуальності набувають відмінності між багатополарністю та багатосторонністю (multipolarity vs. multilateralism) як основними тенденціями розвитку сучасної міжнародної системи. *Багатосторонній* світовий порядок передбачає врахування позицій ширшого кола країн у процесі прийняття рішень, тобто має сприяти підвищенню рівня кооперативності у світовій політиці. Натомість *багатополарність* розуміється як приблизно рівномірний розподіл впливу між декількома ключовими гравцями, замість домінуючої ролі єдиної наддержави, що не обов'язково передбачатиме їх співробітництво, але може також підвищити конкуренцію між ними, а отже, – й конфліктогенність міжнародної системи.

Для Заходу, вочевидь, більш прийнятними є тенденції до еволюції міжнародної системи у бік посилення багатосторонніх підходів, тоді як країни БРІК у своєму прагненні отримати адекватне право голосу у глобальному управлінні спираються саме на посилення багатополарності. Таким чином, можна зробити висновок, що характер змін на рівні міжнародної системи стосується, насамперед, збереження чи трансформації статусів ключових гравців: США – статусу глобального лідера; ЄС – статусу провідного центру впливу в Європі; а країн БРІК – статусу рівноправних учасників процесу формування глобального порядку денного.

Безпекове співробітництво в Європі: спільні питання – різні відповіді

У рамках розглянутих тенденцій особливого значення набуває процес «перезавантаження» відносин між Заходом і Росією, додатковим стимулом для якого виступає зміцнення міжнародних позицій Китаю. США зацікавлені у співробітництві з РФ із питань глобального характеру, а ЄС розглядають її як ключового партнера на європейському континенті. Тоді як Москва прагне конвертувати наявний вплив на глобальні та загальноєвропейські процеси задля підвищення свого міжнародного статусу до рівноправного партнерства з Вашингтоном і Брюсселем.

Одним із провідних напрямів співробітництва у трикутнику РФ – США – ЄС є реформування європейської системи безпеки. На концептуальному рівні і Росія, і Захід поділяють бачення євроатлантичного безпекового простору як інклюзивного та неподільного, без антагоністичних блоків і сірих зон, розв'язання суперечностей у якому відбуватиметься виключно дипломатичними засобами, без застосування сили чи погрози силою. Однак на рівні визначення шляхів побудови цього трикутника між його учасниками виникають суттєві розбіжності, що ґрунтуються на різному баченні бажаного світового порядку. Адже, на відміну від Заходу, Росія надає перевагу

не посиленню взаємозалежності та співпраці на багатосторонніх засадах, а багатополарності та регіоналізації. Тобто, посиленню свого міжнародного впливу за рахунок домінування в регіоні СНД.

Парадокс полягає в тому, що паралізуючи європейську систему безпеки, ці розбіжності підштовхують Росію та Захід до об'єднання зусиль задля її реформування. Але вони ж здатні завести цей процес у глухий кут. Зокрема, в країнах ЄС і США панує скептичне ставлення до російського проекту Договору про європейську безпеку (ДЕБ), запропонованого Д. Медведєвим наприкінці 2009 р. Відповідно до змісту ДЕБ, Росія претендує на формування своєрідного Гельсінкі-2, який має знизити роль НАТО, посилити вагу ОБСЄ та ООН, а також підвищити її власний статус у новій європейській архітектурі безпеки. У тому числі, за рахунок права вето відповідно до концепції неподільності безпеки: «учасники співпрацюють на основі принципів неподільної і рівної безпеки, ненанесення шкоди безпеці один одного» [3]. Однак, визнаючи низьку ефективність чинних безпекових інститутів, Захід не бачить потреби у нагромадженні нових.

Зазначені протиріччя обумовлюють брак необхідного рівня довіри між ними, а отже – різні погляди на такі принципи питання, як основні джерела традиційних загроз; їх пріоритетність; забезпечення «м'якої безпеки», до якої входить і суперечливе питання енергобезпеки; а також ціннісно-політичний вимір безпеки, що включає проблематику дотримання прав людини тощо.

Незважаючи на те, що нова стратегічна концепція НАТО приділяє значну увагу розвитку співробітництва з Росією, відновлення діалогу в рамках Ради Росія – НАТО, «попри наявні протиріччя», не знімає останні з порядку денного, а просто виносить їх на деякий час за дужки. Цю ситуацію добре ілюструють слова Дмитра Медведєва, який зазначив, що Росія готова до ведення дискусій, однак залишається при своїх позиціях, тоді як країни НАТО – залишаються при своїх [4]. Такий підхід обмежує зближення між РФ і Заходом співробітництвом з окремих питань, не даючи змоги розглядати «перезавантаження» як справжній перехід відносин на якісно новий рівень чи розраховувати на близьку перспективу формування дійсно гомогенного безпекового простору «від Ванкувера до Владивостока».

Пострадянський простір: наріжний камінь чи камінь спотикання?

Необхідною передумовою реального «перезавантаження» відносин між РФ і Заходом є зміцнення довіри у трикутнику РФ – СНД – Захід. Як зазначає професор Колумбійського університету Р. Легвольд, усі можливі заходи з розбудови довіри між РФ, США та ЄС у контексті реформування європейської архітектури безпеки безпосередньо пов'язані з їх співробітництвом на просторі СНД, оскільки саме тут зосереджені ключові сфери найбільшої недовіри [5]:

- російсько-грузинське постконфліктне врегулювання;
- розв'язання «заморожених конфліктів» у Придністров'ї та Нагорному Карабаху;

- вакуум безпеки пострадянських країн, які не входять ані до ОДКБ, ані до НАТО;
- питання співробітництва ОДКБ і НАТО.

Розв'язання вказаних проблем потребує формування багатосторонніх підходів не лише на глобальному, а й на регіональному рівні, замість посилення багатополарності в Європі шляхом змагання за сфери впливу.

Однак, відповідно до власного розуміння суверенітету як економічної незалежності, військової самодостатності та культурної самобутності [6] РФ розглядає багатополарність як можливість посилити свій міжнародний вплив, максимально обмеживши пов'язане із цим процесом розмиття суверенітету в глобалізованому світі. Виходячи з такого трактування суверенітету, РФ виступає його єдиним носієм на пострадянському просторі. Решта пострадянських країн можуть бути політично та економічно автономними, але їх незалежність розглядається як функція їхніх відносин із великими державами.

Таким чином, свій статус великої держави РФ пов'язує з поширенням власного суверенітету на пострадянські країни, а трансформаційний вимір політики ЄС, спрямований на ціннісно-політичну європеїзацію та стабілізацію цього простору – так зване «полегшене розширення» (enlargement-lite) [7] – сприймається Росією як зазіхання на сферу її «привілейованих інтересів». Наявна конкурентність парадигм взаємодії Росії та ЄС зі східноєвропейськими країнами в регіоні СНД ставить під сумнів щирість заяв російського керівництва щодо припустимості подальшого розширення ЄС, вочевидь небажаного для Москви та наразі неможливого для Брюсселя. Показово, що навіть найбільш ліберально налаштовані російські дослідники не припускають можливості остаточного виходу пострадянських країн з-під впливу РФ, а зближення Росії із Заходом на засадах загальноєвропейських норм, стандартів і цінностей розглядається ними як підґрунтя для збереження її статусу «цивілізаційного центру» та прикладу для наслідування решти країн СНД [8].

Отже, прагнучи рівності у діалозі зі США та ЄС, Росія розглядає СНД як платформу для утвердження свого статусу великої держави, але така інтерпретація великодержавності вочевидь потребує адаптації до нових реалій. Наростання глобальної взаємозалежності унеможливило збереження у XXI ст. класичних сфер впливу чи географічних «червоних ліній». Натомість дедалі більшої актуальності набуватиме конкуренція моделей розвитку, а не важелів впливу. При цьому нинішнє зростання незахідних центрів впливу не дозволяє розраховувати на близьку перспективу втрати Заходом його «м'якої сили», що має принципове значення для процесу «перезавантаження» його відносин із РФ. Адже спільні відповіді на виклики не лише жорстокої, а й м'якої безпеки, включаючи її людський вимір, вимагатимуть узгодження ціннісно-політичних підходів. Якщо Росія не готова буде взяти на себе адекватну міру відповідальності, у тому числі у вигляді зобов'язань ціннісно-політичного характеру, її й надалі залучатимуть до співробітництва як ціннісно «іншого», а отже – нерівноправного партнера.

Без подолання цієї «іншості» не може йтися про рівень довіри, необхідний для створення загальноєвропейського простору неподільної безпеки.

Відносини РФ із країнами СНД дійсно є одним із ключових ресурсів її глобального впливу, але не в контексті посилення їх залежності від Москви, а скоріше як проекція ціннісних засад її політики з регіонального рівня на глобальний – тобто, демонстрації політичної волі до багатосторонньої взаємодії, а не геополітичної боротьби в дусі XIX ст. Як зазначає російський дослідник Д. Тренін, «робити ключовий наголос на силових відносинах із сусідами не в інтересах Росії... валюта світової політики змінилась, і Росія має докласти чималих зусиль для її придбання» [9].

Без приведення політики РФ на пострадянському просторі у відповідність до її глобальних завдань вона ризикує втратити сьогоднішній вплив у СНД, програвши завтрашній вплив у світі. Насамперед, це передбачає сприяння Росії розв'язанню заморожених конфліктів у СНД (замість блокування цього процесу задля збереження регіональних важелів впливу), а також взаємодію із Заходом за іншими наведеними вище проблемними питаннями на пострадянському просторі. Лише переглянувши зміст великодержавності та своє бачення як засобів, так і цілей зовнішньої політики, тобто провівши її повноцінне «перезавантаження», Росія зможе підвищити свій статус у відносинах із Заходом і в цілому свою міжнародно-політичну конкурентоспроможність у сучасному світі. Тільки такий підхід створить необхідні умови для справжньої модернізації Росії як адекватної відповіді на зовнішні зміни, а не прагнення досягати цілей XIX-го ст. засобами XXI-го.

Список використаних джерел

1. Jim O'Neill and Anna Stupnytska. *The Long-Term Outlook for the BRICs and N-11 Post Crisis*. *Global Economics Paper No.192*. – Goldman Sachs Global Economics, December 4, 2009.
2. Jim O'Neill. *Building Better Global Economic BRICs*. *Global Economics Paper No. 66*. – Goldman Sachs Global Economics, November 30, 2001.
3. Проект Договора о европейской безопасности [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента России, 29.11.2009. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/news/6152>
4. Пресс-конференция по итогам заседания Совета Россия–НАТО [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента России, 20.11.2010. – Режим доступа: <http://news.kremlin.ru/transcripts/9570>
5. Robert Legvold. *Include Russia and its Neighbors: How to Move Toward a Common Security Space // A new European order?* – Brussels Forum Paper Series, March 2010.
6. Ivan Krastev, Mark Leonard et al. *The Spectre of a Multipolar Europe*. – European Council on Foreign Relations, October 2010.
7. Nicu Popescu, Andrew Wilson. *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood*. – European Council on Foreign Relations, June 2009.
8. Россия XXI века: образ желаемого завтра / Институт современного развития. – М.: Экон-Информ, 2010.
9. Dmitri Trenin. *Russian Foreign Policy: Modernization or Marginalization?* // *Russia After the Global Economic Crisis* / eds. Anders Aslund, Sergei Guriev, Andrew Kuchins. – Peterson Institute, 2010.

Республіка Туркменістан: «епоха Великого Відродження»

**Владислав
АКУЛОВ-МУРАТОВ,**
кандидат наук
державного управління

Ольга БУДЬКО,
здобувач Дипломатичної
академії України при МЗС

Частина 2. Процес еволюції триває

*Via es vita:
status quo ad praesentium*

Для легітимізації новому режимові необхідно було вирішити декілька різнопланових завдань:

- заспокоїти населення країни і зацікавлену частину світової громадськості, особливо основних економічних та політичних партнерів, щодо майбутнього курсу держави;
- привернути на свій бік нових партнерів і визначитися щодо потенційно можливих друзів;
- завершити перерозподіл владних повноважень і різноманітних важелів управління;
- відновити status quo у міжплемінному середовищі, не допустивши переходу конфліктної ситуації, що склалася, у відкрите протистояння;
- погасити лінії конфліктної напруги, що сформувалися за попереднього режиму як усередині но-

вих еліт, так і всьому туркменському соціумі.

Тому вже в перших своїх виступах Г. Бердимухамедов оголосив про продовження курсу С. Ніязова. А згодом ним було проведено деякі послаблення політичного та економічного режимів, що сприяло створенню нових робочих місць, започаткуванню процесу реабілітації окремих категорій ув'язнених, наданню обмеженого доступу до Internet і т. п. Цей хід виявився правильним і знайшов підтримку серед населення Туркменістану — люди хотіли перемін, але боялися різких змін, зважаючи на приклади Таджикистану і Киргизії: їх більше цікавило вирішення власних життєвих проблем, ніж перестановки на політичному олімпі.

Незабаром, після інавгурації, Г. Бердимухамедов розпочав боротьбу з культом

особи свого попередника: організовано масове вилучення «Рухнами» та інших творів С. Ніязова (їх місце зайняла книга Г. Бердимухамедова «До нових висот прогресу»); повернуто радянську систему освіти, назви місяців за григоріанським календарем, а днів тижня — за сонячною хиджрою; скасовано щоденне обов'язкове читання «клятви вірності» Батьківщині і т. п.

Однак ситуація з національними і релігійними меншинами значних змін не зазнала. Остерігаючись імовірних політичних війн, що негативно вплинули б на ситуацію не тільки в країні, а й у регіоні, керівництво Туркменістану стало на захист успадкованої моделі держави і змушене було стримувати соціальне самовираження, активізацію проросійських сус-

пільно-політичних структур, навколоцерковних об'єднань, національних асоціацій у середовищі етнічних меншин.

Проте створена Ніязовим модель управління не могла ефективно виконувати свої функції в умовах державної соціально-економічної кризи і неготовності влади до проведення силових ротацій у туркменському політикумі. Тому було проведено перерозподіл центрів сили і перетворення Державної ради безпеки на реальний орган влади із фактичним зменшенням повноважень Халк Маслахати. В умовах дефіциту компетентних управлінських кадрів, за відсутності сучасної системи освіти і професійної підготовки, унеможливилось проведення серйозних економічних реформ. Залучення іноземців, се-

ред яких могли бути як лобісти конкретних держав і корпорацій, так і авантюристи, загрожувало непередбачуваними впливами на крихку розстановку сил усередині туркменської політичної еліти. До того ж, поява внаслідок цього олігархічних угруповань зруйнувала б і без того слабку суспільно-політичну систему країни. Відповідно, залежність нового режиму від зовнішніх чинників, передусім, зацікавленості іноземних держав у туркменському газі, лише посилювалась би. Цю проблему було ви-

рішено шляхом створенням імітаційної моделі політико-економічного розвитку Туркменістану, обмеженої оперативнокон'юнктурними інтересами. З приходом Г. Бердимухамедова силові служби втратили можливість контролювати наближені до влади бізнес-кола. Це спричинило невдоволення силовиків, яких підтримали «скривджені» та «молоді» міжкланові бізнес-еліти, що могло б стати джерелом соціальної нестабільності в країні на тлі зростаючого безробіття, зубожіння й низького рівня освіти населення (вік майже половини жителів – до 30 років!). Проте туркменська племінна еліта, підтримала групу Г. Бердимухамедова, і, скориставшись накопиченим досвідом і потенціалом, не допустила внутрішньодержавної дестабілізації, що свідчить про стійкість і легітимність соціально-політичної системи управління в Туркменістані. Процес еволюції розвитку перейшов на наступний етап – побудову внутрішньої структури взаємин між лідерами першого і другого рівнів та їхніми ситуативними групами.

Нове керівництво Туркменістану вважає багатовекторність природним аспектом своїх зовнішньоекономічних зв'язків, адже територія республіки об'єктивно є «мостом» між Європою і центральною частиною Росії, різними регіонами Центральної та Південної Азії, Китаєм і Арабським Сходом. Тому першим візитом Г. Бердимухамедова як Глави держа-

ви стало відвідування Саудівської Аравії не лише з метою налагодження зв'язків з ОПЕК, а й для обумовлення вектора модернізації та стратегії культурного розвитку держави, що визначила силу, на яку опиратиметься нова еліта, ідентифікуючи себе з ісламським світом, побудованим на принципах традиційної мусульманської моралі з урахуванням широкого використання сучасних світових цивілізаційних досягнень (що підтверджується пізнішими візитами до ОАЕ (за пропозицією Ірану), Катару і т. п.).

Проте релігійний чинник у Туркменістані менш вагомий, ніж у суміжних мусульманських державах. Республіка орієнтується на світський шлях розвитку. Нова геополітична стратегія полягала у зближенні у 2007-2008 рр. із сусідніми країнами, насамперед із Росією, що контролювала через «Газпром» значну частину газового ринку Центральної Азії, не залишаючи Туркменістану

можливостей для маневру (хоча це і сприяло розвитку капіталістичних та інертних ПЕК обох держав). Через холодні зими тих років Кремлю був потрібен туркменський газ – у Європі на нього був високий попит і ціни. ЄС купував газ через Україну, забезпечуючи, таким чином, 80% імпорту. Для обмеження перспектив на європейському напрямі і ще більшого посилення контролю за Туркменістаном, Москва прагнула підключитися до реалізації проекту ТАПІ і «заморожувала» будівництво і діяльність усіх каспійських газопроводів. Але, не бажаючи, щоб Китай отримав велику частину туркменського газу, та ще й за низькою ціною, протидією РФ виступили США, підтримавши Індію та Європу в їх конкуренції проти Пекіна. На цьому і зіграло керівництво Туркменістану, привертаючи західні інвестиції та компанії для розвідки покладів вуглеводнів на Каспії. Така позиція Ашхабаду, послаблюючи домінування Росії, що прагне зберегти роль основного постачальника природного газу до ЄС, настільки суперечила інтересам російської газової еліти, що Москва не перешкоджала будівництву китайських газопроводів і експорту ними туркменського газу. Адже для неї не було принциповим, куди Туркменістан постачатиме газ, головне – не до Європи! Агентом російського впливу став Таджикистан, із яким Ашхабад підписав договір про дружбу та економічне співробітництво.

У 2009 р., бажаючи додатково натиснути на Туркменістан, Росія зменшила закупівлю газу, пояснюючи це зниженням попиту на нього в Європі, хоча обсяги, закуплені в Казахстані, зросли майже вдвічі. Одразу ж, незважаючи на проблематичність туркменських газових родовищ, використання яких потребувало значних інвестицій, відповідного збільшення собівартості продукції, було активізовано туркменсько-китайські енергетичні угоди 2006 р. Адже розширення зв'язків з Росією суперечило стратегічним інтересам Ашхабаду, що полягають у розширенні доступу Піднебесної до Центральної Азії. Китай виділив кредити на будівництво газопроводу ТУКК, розробляючи плани його модернізації, і сприяв швидкому введенню в експлуатацію – уже в грудні 2009 р. газопровід почав діяти. До того ж, було виділено додаткові кредити на розвідку та освоєння газових родовищ. З урахуванням відносин із США, Пекін найбільше приваблює вихід до Каспійського моря (розробки на шельфі й дні, геополітична присутність, нові транзитні можливості для своїх товарів) і максимальна диверсифікація імпортованих джерел енергоресурсів, маршрутів їх доставки до КНР. Тому основне його завдання – переорієнтація потоків вуглеводневої сировини з Центральної Азії (Туркменістан, Узбекистан, Казахстан) до Піднебесної, незважаючи на наявність у Китаї колосальних запасів газу (до трьох трлн. м³) і першого у світі гідропотенціалу. Пекін запропонував Ашхабаду стати для

нього майже монопольним імпортером газу, готуючись встановити контроль над газовою галуззю технологічно бідного і малонаселеного Туркменістану (у 2009 р. близько 25 % населення проживало за межею бідності – країна посідала 109 місце у світі за рівнем життя). Це зробило Китай не тільки найвпливовішим учасником газової торгівлі Туркменістану, а й поставило Ашхабад у залежність від Пекіна при визначенні цін та обсягів поставок газу на зовнішній ринок. Оцінюючи туркменську стратегію відносно Пекіна, необхідно розуміти таку диверсифікацію експорту газу не тільки як позитивний для країни результат, а й як високий ступінь ризиків, які несе переорієнтація на Китай.

Проте це не єдина причина, за якої Ашхабад, коли ціни на вуглеводні зростають унаслідок підйому світової економіки, не зможе вимагати від Пекіна визначення адекватної ринковим умовам вартості енергоносіїв. Відповідно до втілюваних китайцями стратегій, одночасно відбувається зворотний процес збільшення видачі державних і приватних кредитів, постачань технологій, устаткування і робочої сили для нафтогазової та ін-

ших галузей туркменської промисловості. У таких умовах їх позиції занадто нерівнозначні, щоб забезпечити взаємовигідну торгово-економічну співпрацю: Китай стає головним інвестором та імпортером Туркменістану, змушуючи повірити, що із розширенням співробітництва Ашхабад забезпечив собі перспективний ринок збуту власних енергоносіїв, надійне джерело інвестицій і наявність вірного політичного союзника. Насправді ж туркменський газ спрямовуватиметься на погашення кредитів, оплату обладнання, товарів і послуг китайських підрядників. Широко відомий політичний прагматизм Пекіна не дає підстав для ілюзій – за розрахунками авторів, у короткостроковій перспективі, за умови наявних тенденцій, Туркменістан відчує комерційні і структурно-галузеві наслідки китайської експансії. У довгостроковій перспективі політичним наслідком стане поступова втрата Ашхабадом самостійності через часткове або повне підпорядкування Пекіну.

Отже, найближчими роками розгорнеться запекла боротьба за шляхи транспортування з Центральної Азії вуглеводнів, у т. ч. на

ринки Європи, економічні інтереси якої в Туркменістані полягають в експорті газу (посередником обрано Туреччину). Заради постачання енергоносіїв у обхід Росії, Ірану і Китаю, що обмежить вплив США у цьому геополітичному районі, Вашингтон навіть чинив тиск на союзників-європейців у питаннях визнання «демократичності» Туркменістану. А Євросоюз тиснув на Азербайджан заради позитивного вирішення питання з Туркменією про Транскаспійський підводний газопровід без делімітації дна Каспію – у подальшому це дало б можливість запустити «Південний коридор» на повну потужність. Проте, ураховуючи порівняно невелику кількість туркменського газу, що запропоновано постачати через NABUCCO, цей проект не викликав особливої зацікавленості Туркменістану. Водночас, коли умови зміняться, обидві держави підуть на компроміс (хоча Пекіном уже пролобійовано деякі нафтові угоди з Баку), незважаючи на можливу сильну конкуренцію в європейській газовій сфері, – у листопаді 2010 р., зокрема, було проведено дні туркменської культури в Азербайджані, попри чималі зусилля Росії щодо

протидії налагодженню стосунків між цими двома державами і реалізації будь-яких каспійських проектів. Європейський маршрут має суттєві переваги: Баку додатково заробить на транзиті; Європа – кращий покупець: обсяг споживання газу там набагато вищий, ніж у Китаї або Індії, які надають перевагу дешевому кам'яному вугілю і мазуту; і зростатиме він у Європі швидше, ніж в Азії. Підтвердженням цьому є зустріч глави Chevron з Г. Бердимухаммедовим і активні спроби Exxon Mobil, разом з Texas Oil, заново розпочати свій бізнес у Туркменістані. Рішення нового керівництва республіки стосовно укладання із західними компаніями договорів про розвідувальні роботи на шельфі ще більше втягне цю країну у європейський напрям експорту вуглеводнів. Тому багатий на газ Туркменістан потенційно здатен скласти РФ серйозну конкуренцію на європейському ринку газу (у 2010 р. Г. Бердимухаммедов відвідав Францію, Туреччину, США, працював над налагодженням економічних взаємин із Білоруссю).

Такий аналіз змісту об'єктивних чинників зовнішньої політики сучасного Туркменістану свідчить про внутрішню напругу в державі та наявність лише зародків стабільності. Є небезпека того, що розробка природних ресурсів і надалі гальмуватиметься відставанням у розвиткові обробної промисловості, а використання вигідного географічного розташування – відсутністю сучасної транспортної інфраструктури і водних ресурсів, сукупність чого визначило вкрай нерівномірне розміщення населення, сконцентрованого навколо п'яти основних центрів. До того ж, заявлена орієнтація країни на глибоку модернізацію на практиці реалізується у тих східно-політичних традиціях, що обмежують механізми міжнародної взаємодії, які ма-

протидії налагодженню стосунків між цими двома державами і реалізації будь-яких каспійських проектів. Європейський маршрут має суттєві переваги: Баку додатково заробить на транзиті; Європа – кращий покупець: обсяг споживання газу там набагато ви-

ють складати об'єктивно-наукову основу для визначення й аналізу зовнішньої політики. Тому, залежно від звернення до диспозиційного або функціонального аспектів такої взаємодії, все розмаїття зв'язків можна звести до двох великих груп чинників. Диспозиційний аспект визначається самим фактом існування Туркменістану, його географічним і геополітичним положенням. Функціональний – залежить від динаміки дій держави на міжнародній арені, її особливостей задоволення власних потреб та інтересів. Основні напрями зовнішньої політики Туркменістану утворюють її змістовну і організаційну структуру: отримання гідного положення в системі міжнародних відносин, соціально-економічне відродження і забезпечення тісної економіко-політичної взаємодії з різними суб'єктами міжнародних відносин задля внутрішньої стабільності та безпеки, особливо – у сфері протидії «кольоровій» революції, імовірність якої залишається високою.

Саме тому керівництво Туркменістану активно просуває на міжнародній арені та в різних міжнародних організаціях, у т. ч. ООН, ідеї єдиної концепції безпеки, створення енергетичної ради, формування міжнародно-правової бази з метою забезпечення стабільного і безпечного будівництва транспортних систем для транзиту вуглеводнів. Нинішня позиція Туркменістану базується, з одного боку, на продажу газу, вже готового для реалізації, з іншого – на протидії економічній і політичній залежності через нестачу власних дже-

рел, необхідних для розробки життєво важливих ресурсів. Тому стосовно своїх сухопутних територій керівництво республіки прагне укласти лише сервісні договори, а щодо морських – договори з вивчення і розвідки родовищ. Завдяки цілісності виконавчої влади, можливості Туркменістану маневрувати, подібно до Казахстану й Азербайджану, зростають, даючи змогу проводити довготривалу політику, яка поки що бере до уваги інтереси Росії, але явну лояльність до них уже втратила.

Керівництвом Туркменістану визначено пріоритетними продаж газу до Китаю і будівництво ТАПІ, а це означає, що реалізація проекту ЄС «Південний коридор» відкладається. Це, загалом, підтверджується поточним аналізом політичної активності Ашхабада у 2010 р. – візити Г. Бердимухаммедова до Таджикистану, Росії, Китаю, Афганістану, Пакистану, Індії; поява Туркменістану в ШОС і чотири візити Д. Медведева до Туркменістану (за останні два роки), участь у саміті ОБСЄ в Казахстані тощо. Проте, попри плани туркменського керівництва потроїти до 2030 р. обсяги видобутку газу, як свідчать розрахунки, навіть після модернізації ТУКК і двох іранських газоводів, загальна пропускна спроможність усіх п'яти газопроводів буде приблизно на 20% меншою, ніж запланований обсяг видобутку газу. І цей газ легко може бути направлений до Європи. Тим більше, що газова торгівля з Іраном – ситуація: останній сам багатий на цей природний ресурс, у який Китай також

почав інвестувати. А після припинення міжнародної ізоляції (у т. ч. силовими методами) Іран або відмовиться від купівлі туркменського газу, або – за наявності економічної вигоди і згоди Туркменістану, почне його перепродавати.

Тому, хоча керівництво Туркменістану декларує відсутність певної політики щодо продажу енергоресурсів, насправді проводить у цій сфері політику диверсифікаційної багатовекторності і відмови від участі у політичних блоках. Держава, повністю залежна від інших країн у питаннях транзиту, не може собі дозволити вголос заявляти про особисті геополітичні пріоритети та цілі. Проте досі не зрозуміло, наскільки результативною для республіки буде ця стратегія і чи зможе Туркменістан зміцнити завдяки їй свої позиції на міжнародній арені.

Вибудовуючи свої відносини з Туркменістаном, Україна повинна зважати на декілька важливих аспектів.

По-перше, тісний зв'язок зовнішньоекономічних інтересів цієї країни з внутрішньополітичною складовою зовнішньополітичної діяльності.

По-друге, її поточну зовнішньоекономічну кон'юнктуру, перш за все – співвідношення економічних інтересів різних стейкхолдерів.

По-третє, співвідношення змісту економічної складової зовнішньої політики з пріоритетами і темпами внутрішніх перетворень в економіці.

По-четверте, стратегічні цілі Туркменістану, серед яких забезпечення стабільності розвитку за рахунок еволюційно-поступальної

модернізації на основі сучасних цивілізаційних вимог; досягнення добробуту через політичну і національно-культурну самостійність, добросусідство і взаємовигідну співпрацю; побудова національної безпеки як комплексного явища, що досягається головним чином невійськовими зусиллями; участь у вирішенні регіональних і субрегіональних проблем.

Варто очікувати у найближчій перспективі зміцнення економічних взаємин Туркменістану з Китаєм, Росією, Туреччиною, Україною, деякими країнами Центральної Азії та Західної Європи, а також меншою мірою, з Іраном, Афганістаном, Пакистаном і Азербайджаном (економічні потенціали цих країн є взаємно конкуруючими не лише щодо Туркменістану, а й Росії та Китаю).

Також слід урахувати потребу туркменських еліт у легалізації і вивезенні накопичених капіталів (аспект диверсифікації прямих фінансових і зворотних інвестиційних потоків), що проявляється в розвиткові місцевої туристичної інфраструктури, куди мають намір інвестувати компанії Туреччини, Росії, Франції й Ірану.

Україна може запропонувати Туркменістану свою допомогу в налагодженні контактів з європейськими та іншими країнами в культурній, освітній, науковій, туристичній, спортивній сферах. Окрім цього, можливим є відновлення поставок туркменського природного газу в Україну за прямими контрактами, участь українських компаній у модернізації інфраструктури видобутку та транспорту вуглеводнів,

двостороннє співробітництво у сфері будівництва, транспорту та зв'язку, поставки сільськогосподарської техніки та трубопроводу українського виробництва, визначення і розширення переліку продукції та матеріалів, у імпортуванні та експортуванні яких зацікавлені обидві країни.

Військово-технічна і стратегічна співпраця між нашими державами також має перспективи, ураховуючи структуру і типи озброєння, що дісталося Ашхабаду після розвалу СРСР. Це дає можливість Україні певною мірою впливати на формування військової доктрини Туркменістану, яка перебуває у стадії осмислення і попереднього опрацювання. Тим більше, що пріоритетними залишаються необхідність урегулювання конфліктів поблизу кордо-

нів Туркменістану та екологічні проблеми, у вирішенні яких Україна має практичний досвід. Тому до перспективних напрямів україно-туркменської співпраці належить, зокрема, створення системи комплексного регіонального і міжрегіонального співробітництва; просування ідей загальної енергетичної безпеки; повномасштабна участь Туркменістану в миротворчих акціях, що здійснюються під егідою ООН або на основі регіональних рішень.

Туркменська багатовековна торність у розвитку газової галузі та експорті енергоносіїв і наступного десятиріччя відіграватиме помітну роль у визначенні геополітичних тенденцій у Євразії, адже геостратегічні інтереси основних акторів мають, здебільшого, взаємовиключний характер. Ашхабад неминуче пе-

ребуватиме у центрі великої геополітичної гри, залишаючись, як і Росія, протягом найближчих трьох-п'яти років ключовим гравцем на ринку енергоресурсів пострадянського простору і максимізуючи дивіденди своєї енергетичної політики, з якою змушені будуть змиритися всі його контрагенти, що споживають в основному туркменський газ, зокрема, Україна. Ресурсів для серйозного впливу на керівництво Туркменістану, особливо на його внутрішньополітичну ситуацію, для забезпечення інтересів нашої країни, Київ майже не має – туркменська сторона діє обережно і обачливо: зміни в конституції, скасування Халк Маслахати і т. п. – правові нововведення, стандартні й давно апробовані в інших республіках колишнього СРСР не вступають у протиріччя з принципом єдиновладдя групи Г. Бердимухаммедова. Демонстрація ж приязні до України є наслідком зацікавленості Ашхабада в залученні її інвестицій та технологій з метою створення системи протидії Росії та Китаю, що обов'язково вплине на відносини Києва з цими країнами.

У Туркменістані вочевидь, незважаючи на інспіровану в ісламських країнах хвилю «керованого хаосу», єдиними виразниками інтересів суспільства залишаються державні організаційні структури, оскільки поки що відсутня дієва система суспільно-політичних організацій і стійкі робочі механізми забезпечення балансу та протидії між окремими соціальними групами й населенням загалом. До того ж, нинішня система управ-

ління в республіці підтримується Китаєм (який ініціював отримання влади новою елітою, не висуваючи їй, на відміну від Росії, політичних вимог), а також Іраном, ЄС та іншими країнами, зацікавленими в її збереженні.

Економіка Туркменістану на сьогодні розвивається динамічно – обсяг експорту сировини і різних товарів на 25% перевищує обсяг імпорту. За таких умов туркменське суспільство не здатне піднятися до рівня усвідомлення власних інтересів, що, при форсуванні темпів соціально-економічного і політичного розвитку, у т. ч. за допомогою чергової «демократичної» революції, може призвести до різкого погіршення внутрішньодержавної та регіональної ситуації, деградації політичної еліти, інших неkontрольованих, негативних наслідків для країни. Тому інтереси Туркменістану вирізнятимуться підвищеною практичністю і стабільністю. І, виходячи з охарактеризованих особливостей держави, базовими будуть задекларовані прихильність до загальноцивілізаційних цінностей, урахування національно-історичної та культурної своєрідності держави, реалізм і прагматизм у політиці й міжнародних відносинах. Проте, основним чинником впливу на вибір вектора економіко-політичного розвитку Туркменістану в найближчій перспективі буде рішення у 2011-2013 рр. питань подальшого формату легітимного перебування європейців у Афганістані та їхнє співробітництво з Пакистаном.

Суспільні трансформації в країнах північної Африки: причини і тенденції

(аналітичний огляд)

Юрій ЛАГУТОВ,
кандидат наук
з державного управління,
слухач Дипломатичної
академії України при МЗС

Розвиток ситуації в Тунісі, Єгипті та Лівії, пов'язаний із послідовною зміною правлячих режимів, потребує належного вивчення, оскільки характер громадсько-політичних зрушень, що відбуваються під тиском масових протестів, має ознаки глобального явища. Радикальне загострення латентного соціального невдоволення більшості на тлі авторитарної практики урядування виявилось рушійним чинником масштабних суспільних змін. Водночас, використання учасниками протестів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій стало суттєвою організаційною складовою зазначених процесів, а широке висвітлення подій засобами масової інформації за-

безпечило підвищену увагу з боку світової спільноти та сприяло залученню міжнародних акторів до розв'язання внутрішніх конфліктів.

Передумови суспільних трансформацій у країнах Північної Африки та загалом в арабському світі знаходяться у площині кризи легітимності влади. Разом з тим, цей комплексний чинник має свої специфічні складові в кожній із країн.

Спільними рисами соціально-економічної ситуації та її суспільно-політичних проявів є такі характеристики:

1. Економіки країн, де відбуваються громадські загострення, мають вузькоспеціалізований характер та існують, головним чином, за рахунок експорту мінеральної сировини або туристичної складової. Вони не забезпечують створення достатньої кількості робочих місць у сфері внутрішнього виробництва. При цьому зовнішні надходження коштів контролюються обмеженим колом осіб. Така структура економіки призводить до формування замкненого правлячого класу, якому фактично належить значна частина державної власності. У результаті в цих країнах відсутнє впливове національне підпри-

ємництво, а середнім класом вважаються в основному люди, зайняті в громадському секторі (учителі, лікарі, чиновники, пожежники, поліцейські, військові), доходи яких цілковито залежать від бюджетних виплат. Концентрація економічної та політичної влади в руках закритих угруповань призводить до дисбалансу в розподілі національного багатства, що посилюється значною суспільною дистанцією між владою і народом.

2. Підтримка стабільності здійснюється, насамперед, шляхом посилення збройних формувань з одночасним застосуванням компенсаційних соціальних механізмів (субсидування продовольства для малозабезпечених, створення обмеженої кількості робочих місць для безробітних з вищою освітою тощо). Тобто бюджетні кошти спрямовуються переважно на придбання зброї та патерналістські заходи, що підтверджує відсутність намірів інвестувати у місцеве виробництво.

3. Останнім часом унаслідок глобальної кризи зменшено обсяги або скасовано ряд субсидій для малозабезпечених, а державну зайнятість скорочено. Тим самим можливості для життєвого зростання, які мала освічена молодь,

обмежились. Оподаткування фізичних осіб збільшилось, натомість оператори ринку нерухомості та фінансові установи продовжували отримувати податкові послаблення (цього не можна сказати про Лівію, де ріелтерські послуги заборонені, а соціальний захист знаходиться на прийнятному рівні). У цілому, різке зростання цін на продукти харчування, масове безробіття (особливо серед молоді: у Тунісі – до 30%, Єгипті – понад 40%, Лівії – більше 30%) на тлі корупції правлячих режимів, що набула гіпертрофованих масштабів, призвели до порушення традиційної лояльності – кланової, плеємінної, клерикальної – до ізоляції профспілок, студентських, робітничих, ремісницьких та інших рухів.

4. Світова криза змусила Європейський Союз і Сполучені Штати Америки посилити імміграційні процедури, мінімізувавши еміграційні можливості для безробітної освіченої молоді. Оскільки емігрують, як правило, найбільш амбітні, освічені й здатні ризикувати люди, які на сьогодні позбавлені такої легальної опції, вони вимушені боротися за свій життєвий успіх на батьківщині шляхом колективної громадянської дії.

5. Політична конфронтація розвивається навколо двох полюсів суспільства: олігархії та декласованої маси. Перша прямо пов'язана з державою (поліцейським і військовим апаратом), а друга – з аморфними, неформальними імпровізованими організаціями. Винятком є студенти, об'єднані Інтернетом. Організовані профспілками трудящі залучаються до боротьби повільніше і зосереджуються, головним чином, на секторальних економічних вимогах, за винятком підприємств, контрольованих олігархією, де робітники вимагають лише змін у керівництві.

Національні та релігійні особливості устрою суспільного життя в Тунісі, Єгипті та Лівії, що вплинули на характер перебігу трансформаційних процесів, полягають у наступному.

Туніс. Повстання проти уряду розпочалося в Тунісі, де рівень життя порівняно високий. Ця країна в арабському світі вважається орієнтованою на Європу, а не традиційно арабською. У Тунісі офіційно заборонено багатоженство, майже не застосовуються закони шаріату, достатньо поширений Інтернет. Більшість освічених громадян володіє французькою мовою, люди постійно відвідують Європу. Уряд, зокрема, докладав значних зусиль для поліпшення системи освіти. Так, 98% дітей Тунісу навчаються в школі, чого немає у жодній іншій арабській країні. Близько одного мільйона вихідців із Тунісу постійно проживають у Європі (переважно у Франції) і

можуть безпосередньо спостерігати суспільні устрої, побудовані на принципах свободи особистості й реальної демократії.

Водночас, багаторічна система організації влади, за якої численні родичі другої дружини Президента Тунісу Зін ель-Абідіна Бен Алі (нині усунутого з посади) обіймали майже всі ключові державні пости і очолювали найбільші підприємства, а його діти від першого шлюбу контролювали більшість державних активів, виявилася неспроможною в умовах спонтанної актуалізації латентного протесту. Точкою біфуркації для вивільнення накопиченої критичної маси суспільного невдоволення стало самоспалення тунісця Мухаммеда Буазізі. Показовий приклад громадянина, який, здобувши вищу освіту, не міг працювати за спеціальністю через безробіття і працював на ринку, зазнаючи утисків з боку поліції. Сили безпеки були не здатними ефективно протидіяти протестам, оскільки у побудові збройних формувань Тунісу родоплемінний чинник не відіграв визначальної ролі, як, наприклад, у Лівії.

Єгипет. Серед причин невдоволення владою в Єгипті – безробіття, соціальне розшарування, корупція. Проте передумови кризи політичного режиму

Хосні Мубарака не обмежуються вказаними обставинами. До них варто додати такі фактори, як зовнішньополітичні й геополітичні розходження між владою та єгипетським суспільством, відчуття втрати національної гідності і т. п. Відомо, що Єгипет історично мав репутацію інтелектуального центру арабського світу, а у період президентства Гамаль Абден-Насера Каїр став політичним центром регіону. Однак за Х. Мубарака Єгипет фактично відмовився від регіональних і, тим більше, глобальних амбіцій. Тому для характеристики цієї ситуації можна застосувати соціологічний постулат, відповідно до якого думки та ідеї зароджуються в умах еліти і згодом поширюються серед мас. Останні дні режиму Х. Мубарака засвідчили, що революцію хоча і робили народні маси, але прогресивна еліта ідейно підтримувала очікувані зміни.

У Єгипті, на відміну від Лівії, роль головних владних суб'єктів виконували правляча партія та армія, що контролює певні сфери бізнесу. Президент Єгипту Х. Мубарак перебував при владі протягом тридцяти років, причому мав намір передати посаду своєму синові. Водночас, захищати набуті позиції з такою колосальною шкодою для

країни, як це відбувається у Лівії, єгипетська армія, позбавлена родової ієрархії, виявилася не готовою. Тому втрата довіри більшості населення країни призвела до оновлення через добровільне зречення низкою політиків своїх посад (у тому числі під тиском міжнародного співтовариства). Хоча армія лишилася при владі, проте намітилася серйозна лібералізація: на референдумі єгиптяни підтримали конституційні зміни, які підвищують роль суспільства та ускладнюють монополізацію влади.

Етнічний фактор не відіграв у єгипетських подіях важливого значення, оскільки протест проти Х. Мубарака об'єднав і арабів, яких у Єгипті близько 90%, і коптів. З іншого боку, Єгипет залишається одним із головних центрів ісламської релігійної та інтелектуальної думки. Іслам виконує багато соціальних функцій, у тому числі у сфері оцінки діяльності політиків, урядів і політичних режимів. Варто зазначити, що основними днями тижня багатомільйонних демонстрацій були п'ятниці, основними місцями зібрання людей – мечеті та церкви. Тому роль ісламських діячів була значною. Разом з тим, гасла демонстрантів засвідчували, що населення не використовує іслам як ідеологію опору. Поведінка руху «Брати мусульмани» теж характеризувалася зваженістю.

На думку спостерігачів, заслуговує на увагу позиція відомого імама, керівника міжнародної асоціації мусульманських

вчених Юсуфа Кардаві, котрий своїми проповідями переконував віруючих, які сумнівалися у правильності виступів проти режиму. В арабському та загалом мусульманському світі ряд релігійних учених вважають неможливими виступи проти правителя, який є мусульманином. Зважаючи на це, протидія політичним режимам в мусульманських суспільствах має специфічні особливості.

Отже, хоча мечеті й імами були достатньо активними, а ісламісти – стриманими, загалом виступи мали громадянський зміст. Мусульмани і християни, релігійні та світські діячі демонстрували спільне прагнення досягти визначеної мети.

Лівія. Основна риса своєрідної архаїчності режиму Муаммара Каддафі – перманентна монополія на владу. Через це енергія розвитку лівійського суспільства не отримувала необхідної соціальної каналізації попри те, що система матеріальної підтримки населення характеризується високими показниками. Зокрема, на кожного члена сім'ї держава щорічно виплачує до 1000 дол. США різноманітних дотацій, допомога з безробіття становить 730 дол. США, допомога на новонародженого – 7000 дол. США. Крім цього, освіта і медицина безплатні. Існує мережа магазинів для багатодітних сімей, де ціни на основні продукти харчування є символічними. Плата за житлово-комунальні послуги та електроенергію з населення не стягуються.

Разом з тим, Лівію населяють переважно арабізовані племенами берберського походження, у яких за-

лишається сильним вплив родових зв'язків. Берберською сьогодні послуговуються близько 10% населення Лівії, решта користується діалектами арабської, називаючи себе арабами. Однак плем'я для більшості жителів країни вважається важливішим за державу. Саме цей родовий зв'язок обумовив швидку втрату влади лівійським лідером у східній частині країни. Вожді найбільшої в Лівії племінної конфедерації зажадали від М. Каддафі поступитися владою і залишити країну. Зміни позиції місцевих провідників виявилось достатньо, щоб солдати й офіцери, за походженням із їхніх племен, навіть попри ризик бути страченими, залишали армію, не виконували військових наказів та сприяли зниженню боєздатності збройних сил.

Разом з цим, саме родова природа суспільства обумовлює і запеклий опір лівійського лідера, адже втрата позицій клану означатиме його маргіналізацію. Усвідомлення цього спонукає до застосування усіх доступних засобів ведення бойових дій.

Вищевикладене дає змогу зробити такі висновки:

1. Події у Північній Африці свідчать про посилення тенденції щодо зміни природи сучасних конфліктів, яка полягає у їх переході зі сфери міждержавних до сфери внутрішньодержавних відносин. Водночас, у разі масштабної ескалації внутрішньодержавного конфлікту та неможливості його врегулювати у рамках політичного процесу, практикується застосування силових ініціатив з боку третьої сторони (держав та міжнародних організацій)

– від дипломатичного тиску (Єгипет) до міжнародних санкцій та військової інтервенції (Лівія).

2. Економічно розбалансовані, соціально розшаровані, корумповані держави, нелегітимні (формально або морально) та репресивні політичні режими і надалі стикатимуться із внутрішньою боротьбою за справедливий розподіл суспільних благ. Адже в умовах глобалізації спостерігається уніфікація ціннісних орієнтацій. Попри те, що країни Північної Африки не мали історичного досвіду побудови демократичних, ліберальних політичних систем, більшість населення і особливо молодь сприйняли демократію як певний стандарт сучасного функціонування соціуму, що передбачає наявність конкурентної боротьби за політичну владу; реальної участі громадян у виборах лідера, політичного курсу і достатнього рівня громадської та політичної свободи для всіх соціальних груп, національних об'єднань.

3. Суспільні трансформації, що відбуваються у Північній Африці та загалом в арабському світі, мають важливе історичне значення. З часом вони можуть бути кваліфіковані як один із поворотних моментів історії людства. Уперше на арабському Сході, та й у світовій практиці, суспільства послідовно та ефективно усувають від влади політичні режими, що гальмують їх розвиток. Масові виступи громадян з метою повалення чинної влади відбуваються у тих суспільствах, де ступінь невдоволення перевищує рівень страху людей перед можливими наслід-

ками протистояння репресивному апаратові держави. Тобто, громадяни масово виходять на вулиці і можуть мирно вимагати змін, якщо рівень страху є нижчим, ніж ступінь невдоволення, або між ними незначна різниця.

4. У сучасних умовах зростає комунікативно-організаційна роль соціальних мереж, Інтернету в цілому та електронних засобів масової інформації (переважно телебачення). Вони стають окремим специфічним чинником як під час мобілізації громадян з метою проведення акцій прямої дії, так і у сфері формування позиції іноземних держав та міжнародних організацій щодо оцінки ситуації у певній країні та реагування на неї.

5. Ісламський фактор посів особливе місце у протистоянні авторитарним режимам арабських країн. Релігійне вчення, зокрема, сприяло підвищенню рівня відповідальності громадян у ході загострення ситуації. У мусульманських країнах також розпочалось посилення тенденції до розуміння небажаності встановлення монополії над ісламом з боку державної влади та неможливості його використання як інструменту контролю над суспільством. Відтак, демократичні зрушення в арабському світі можуть надати нового імпульсу розвитку ісламської думки та сприятимуть формуванню політичної моделі, у якій традиційна релігійність поєднуватиметься з демократичною практикою, що спричинить позитивні зміни як у внутрішній, так і зовнішній політиці відповідних країн.

Мій друг Каддафі

Роман ПИРІГ
другий секретар
Посольства України в Індії

Одразу обмовлюся, що, на відміну від багатьох політиків, у тому числі українських, не можу назвати лівійського лідера своїм приятелем. Однак, у певному сенсі це так – автор «Зеленої книги», наче африканський сфінкс, був для мене непорушним елементом міжнародної політики, живою легендою, яку розповідали на університетських лекціях з історії. Окрім того, влітку 2010 р. я збирався до Лівії у довгострокове відрядження. Згодом плани змінилися, але інтерес до країни зберігся.

Чи був другом України сам Муаммар, нагороджений орденами князя Ярослава Мудрого та Богдана Хмельницького I ступеня? Очевидно, що так. Хоча, всезнаючи «Wikileaks» епатували його «українськими медсестрами», ішлося передусім про конкретні економічні проекти, доля яких після початку Лівійської війни залишається під питанням.

Так чи інакше, ще кілька місяців тому чимало людей могли б пишатися дружбою з Каддафі. Наразі більшість із них полковникові не телефонує і не пише, не кажучи вже про публічну підтримку. Лише Й. Мусевені з Уганди запропо-

нував йому політичний притулок – сумний підсумок пристрасної панафриканської політики Муаммара. Адже нещодавно він очолював Африканський союз та представляв його на саміті «Великої вісімки» в Італії.

Утім, у політиці немає друзів, кому це знати краще, як не лівійському лідерові, якого напередодні французької атаки 19 березня швейцарська «Le Matin» назвала «гіршим за Макіавеллі», а французька «L'Express» – «віртуозом маніпуляцій». До того ж, події розвивалися надто стрімко. Заворушення і перемога опозиції в Тунісі («перша революція «Wikileaks»», за словами британської «Daily Mail»), Єгипет, Ємен... Із самого початку було відчуття, що Карфаген має бути зруйнований, але мало хто припускав, що ним стане Тріполі чи Бенгазі.

Щодо причин, то можна стверджувати, що джерелом слабкості лівійського лідера стала його нездатність розмежувати державні та сімейні справи. Адже перспектива бути переданими у династичний спадок клану Каддафі вочевидь мало приваблює лівійців та й суперечить сутності Джамахірії.

Водночас, упродовж останніх років Муаммар зміг нормалізувати відносини з усіма колишніми супротивниками на Заході та розпочати поступове реформування в країні. За оцінками ООН, система соціального забезпечення в Джамахірії була кращою, ніж у багатьох розвинутих країнах, включаючи субсидії на продовольство, безкоштовне медичне обслуговування та освіту¹.

Чи була за цих обставин виправданою жорстка лінія на повалення режиму Каддафі? Чи було вичерпано всі дипломатичні засоби, запропонова-

но посередництво у переговорах, здійснено інші передбачені міжнародним правом дії? Слід згадати хоча б, що 18 березня 2011 р. напередодні французького нападу лівійський режим, війська якого наблизилися до Бенгазі, запропонував повстанцям амністію (AFP).

У своєму листі «нашому сину» Президенту США Б. Обамі полковник писав, що демократичне суспільство неможливо побудувати ракетами і літаками. І справді, не маючи необхідної підтримки своїх народів та міжнародної спільноти для повного військового втручання в лівійські справи, «коаліція бажаючих» обрала сумнівну лінію «недовійни», що матиме для демократії негативні наслідки.

«Світанок Одиссея» (саме цей міфічний персонаж підбурив Ахіллеса до війни з Троєю) замість того, аби зупинити бойові дії, за одностайним визначенням ЗМІ, загнав ситуацію на полі бою в глухий кут (stalemate).

І якщо початок конфлікту підтвердив, що в сучасному світі інформаційна зброя належить до найпотужніших та найруйнівніших, його закінчення, як і завжди, визначатиме традиційна військова сила. Парадокс ситуації також полягає в тому, що у разі затягування конфлікту інформаційну зброя буде повернуто проти Заходу, шанси якого осоромитися невдалим втягуванням у лівійський конфлікт наразі виглядають вищими, ніж отримати в ньому переконливу пе-

ремогу чи просто вийти сухим із води. Чи могло бути інакше? Напевно, але не в Лівії, де ворог виявився «озброєним та небезпечним».

Серед лівійських принад, що могли бути вирішальними у прийнятті рішення стосовно атаки на режим Каддафі, експерти називають нафтові родовища країни. Водночас, маловідомо, що режимові лівійського «диктатора» вдалося реалізувати найбільший іригаційний проект у світі, створивши так звану «рукотворну ріку»², яка на покоління забезпечить населення пустелі чистою водою з підземних резервуарів. І якщо від нафти людство у перспективі зможе відмовитися, то роль води як стратегічного ресурсу лише зростатиме. За прогнозами, вода стане (чи вже стала?) причиною локальних конфліктів майбутнього.

Не дивно, що авіанапади на Лівію, попри відповідну резолюцію Ради Безпеки ООН, викликали занепокоєння міжнародної спільноти. Індія та Китай негайно висловили свій жаль з цього приводу. У Росії такий розвиток ситуації спричинив публічну суперечку між президентом і прем'єром. Чітко відмежувалася від атаки на Лівію Німеччина, унісши розлад в ряди союзників по НАТО.

На жаль, резолюція ООН від 17 квітня 2011 р. не стала консолідуючою платформою для конструктивного вирішення лівійського питання. Вона також не визначає «бажаючих» компенсувати Лівії збитки внаслідок спричинених коаліціантами руйнувань, відбудувати її знищені військово-повітряні сили і відповідати за цивільні жертви «демократичних бомбардувань»³.

На жаль, у 2011 р. Україна не змогла підтримати свого лівійського друга, як у 2008 р. – грузинського. Залишається лише побажати лівійському народові перемоги в єдності та якнайшвидшої «втечі з пекла війни»⁴. Адже насправді важко сказати, за ким дзвонить дзвін. У інформаційному галасі його ледь чути.

¹ За індексом людського розвитку (HDI) Лівія у 2010 р. займала 53-є місце у світі. Україна – на 69-му.

² http://en.wikipedia.org/wiki/Great_Manmade_River

³ Станом на 31 березня 2011 р. нуцій Ватикану підтвердив щонайменше 40 таких жертв у Тріполі (Reuters).

⁴ М.Каддафі є автором збірки новел «Втеча до пекла».

Міжнародні водні конфлікти – нова загроза стабільному розвитку

Тетяна ПЕРГА,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник ІСЕМВ
НАН України

Сьогодні на політичній карті світу все більше з'являється реальних або потенційних конфліктів, в основі яких лежать природні ресурси – нафта, газ, вода, флора та фауна. Однак, якщо боротьба за невідновлювані та вичерпні ресурси нафти й газу лихоманить світ не одне століття, то інтерес до відновлюваних багатств, передусім, води, виник лише в середині ХХ-го ст. У його основі – перевищення темпів споживання над відновленням, що пов'язано, у першу чергу, із значним зростанням населення, особливо в потенційно конфліктогенних районах, де стратегічно важливі природні ресурси (наприклад, річки) перебувають у спільному управлінні держав, територією яких вони протікають.

Тому новою глобальною тенденцією сучасного розвитку є перетворення водних ресурсів на головні стратегічні, що дедалі час-

тіше стають предметом міжнародних конфліктів, збройних сутичок і, навіть, війн. Таким чином, саме недостатня кількість води перетворюється нині на головну загрозу дестабілізації ряду регіонів та зростання їх уразливості.

Актуальність вивчення окресленої проблеми полягає ще й у тому, що, аналізуючи причини та передумови виникнення таких конфліктів, переважна більшість дослідників акцентує тільки на окремих політичних заходах.

На мій погляд, головною небезпекою є недостатнє розуміння можновладцями, політиками та економістами всієї гостроти окресленої проблеми, адже, апелюючи сухими статистичними даними, можна дійти хибних висновків, що на Землі запаси прісної води на душу населення є достатніми.

При цьому зовсім не враховується їх величезна нерівномірність (зосередження більшої частини в регіонах Північного та Південного полюсу, в озері Байкал (майже чверть доступної прісної води). Наприклад, у Латинській Америці, де зосереджено 31% світових запасів прісної води, на душу населення її припадає у 12 разів більше, ніж у Південно-Східній Азії. У Канаді на одну особу припадає 90 тис. м³ води, а в Ємені – 198 м³ води. Попри поширені стереотипи про те, що Африка є

бідною на водні ресурси, варто зазначити, що загалом регіон на південь від Сахари є забезпеченим водними ресурсами, проте більше 25% запасів води знаходяться на території Демократичної Республіки Конго. Так, на одного жителя в країні припадає близько 20000 м³ води, однак на території сусідніх Кенії, Малаві та Південно-Африканської Республіки водопостачання на душу населення є нижчим від порогових показників [4, с.61].

На даний час 261 басейн річок, на які припадає 45,3% всієї території суші (включаючи Антарктиду), розташований на території двох або більше держав. У регіональному розрізі це: 71 річковий басейн на території Європи, 53 – в Азії, 38 – у Південній Америці, 39 – у Північній та Центральній Африці, 60 – на території всієї Африки. Аналіз свідчить, що найбільш конфліктогенними нині є регіони Близького Сходу та Північної Африки, де

склалася найбільш загрозлива ситуація, що має стійку тенденцію до погіршення.

У міжнародній практиці як національний поріг мінімального споживання водних ресурсів на душу населення, зважаючи на потреби сільського господарства, промисловості, енергетики та навколишнього середовища, прийнято показник у 1700 м³ води на людину на рік. При забезпеченні водою нижче рівня 1000 м³ говорять про «дефіцит водних ресурсів», якщо йдеться про 500 м³ – про «абсолютний дефіцит води».

Статистичні дані свідчать, що на сьогодні близько 700 млн. людей у 43 країнах живуть в умовах нижче порогу водного стресу. Зважаючи на річну забезпеченість водою на одну особу у 1200 м³, Близький Схід є регіоном, який чи не найбільше зазнає такого стресу. Лише Ірак, Іран, Ліван і Туреччина перебувають у кращій ситуації. А палестинці, особливо ті,

які живуть в секторі Газа, мають один із найбільших у світі дефіцитів води – на одну особу на цій території припадає 320 м³ стічних вод [4, с.46].

Головним фактором, що ускладнює цю ситуацію й перетворює потенційну загрозу на реальну, є стрімке зростання населення, особливо у регіонах, що зазнають водного стресу, адже це призводить до поступового зниження обсягів води на душу населення.

Ми прогнозуємо зростання вразливості, а відповідно – дестабілізації світового та регіонального розвитку, на що вказує формування протягом наступних десятиріч ряду тенденцій:

1. Посилення водного стресу на африканських територіях на південь від Сахари при одночасному підвищенні частки населення країн цього регіону, що відчувають водний стрес, із 30% до 85%.

2. Поглиблення проблем на Близькому Сході та в Північній Африці за одночасного падіння середнього забезпечення водою більше ніж на 1/4. Згідно з прогнозами на 2025 р., середня забезпеченість водою в цьому регіоні становитиме приблизно 500 м³ на одну людину.

3. Приєднання до групи країн, що відчувають водний стрес, Індії та Китаю. Так, в Індії вже нині 224 млн. людей проживають у басейнах річок, де відчувається водний стрес. Питома частка показників Китаю приблизно на 1/3 нижче середньосвітових, а 42% населення країни, тобто 538 млн. осіб у його північних провінціях, мають доступ лише до 14% водних ресурсів країни.

Фактично вже можна говорити про таку диспропорцію розвитку, яка склалася на початку ХХІ ст., зростання протягом останніх 100 років населення світу в 4 рази, а попиту на воду – у 8 разів.

Тому в першій чверті ХХІ ст. перед людством постає глобальне завдання: прогнудувати в умовах зростаючого тиску на водні ресурси додатково 2,4 млрд. осіб, які житимуть на Землі у 2050 р. Чому ж це питання вбачається нам таким гострим? Підрахунки спеціалістів свідчать, що виробництво продуктів харчування вимагає води в 70 разів більше, ніж побутові потреби. Наприклад, для вирощування 1 кг рису необхідно 2-5 тис. л води, а для 1 т цукру – у 8 разів більше води, ніж для тонни пшениці. Виготовлення одного гамбургера потребує стільки ж води, скільки потрібно щодня 500 особам.

За прогнозами експертів, навіть зважаючи на те, що в постіндустріальних країнах у 1970-х рр. темпи споживання водних ресурсів стабілізувались, а в деяких країнах навіть зменшились (наприклад, у США у 3 рази за останніх 30 р., незважаючи на зростання населення на 40 млн. осіб) ситуація у найближчі десяти-

тиріччя тільки погіршуватиметься, адже серед лідерів із зростання населення – країни третього світу. Передбачається, що в середньому споживання води в країнах третього світу зросте на 27%.

Загострює цю проблему і поступова, але невинна деградація водних ресурсів у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації та значним антропогенним напруженням. Так, в Австралії в річковій системі Муррей Дарлінг на потреби поливного землеробства відбирається близько 80% водосток. При обсязі екологічно допустимого стоку в 30% це призводить до масштабних руйнувань навколишнього середовища, включаючи засолення ґрунтів, забруднення нитратами та втрати заболочених територій. На цей водний басейн припадає 2/3 поливних земель країни, на яких вирощується 40% всієї сільськогосподарської продукції [4, с.128].

Не менш загрозливим наслідком антропогенного напруження на водні ресурси є зниження рівня ґрунтових та підземних вод. Наприклад, у Ємені, у деяких районах Індії та

Північного Китаю їх рівень знижується щорічно приблизно на 1 м.

У багатьох країнах світу якість питної води постійно погіршується. Так, усі 14 основних водних екосистем Індії є дуже забрудненими. Наприклад, у Делі в річку Ямуна щорічно зливається 200 млн. л фекальних вод та 20 млн. л рідких відходів. А в Малайзії та Таїланді концентрація хвороботворних мікроорганізмів у 30-100 разів перевищує гранично допустимі норми [1].

Сьогодні з упевненістю можна сказати, що проблема водних ресурсів формує не лише головні тенденції глобальної та регіональної екологічної політики, а й соціально-економічний та політичний розвиток цілих регіонів, перетворюючись на важливий і небезпечний фактор дестабілізації міжнародних відносин.

Найбільш уразливими є регіони Близького Сходу та Північної Африки, адже на цих територіях проживає 5% населення світу, на яких припадає лише 0,9 % світових запасів води.

Якщо таке співвідношення випередження темпів споживання водних

ресурсів у 2 рази порівняно зі зростанням населення збережеться, то вже через 20-30 років запаси прісної води Ізраїлю та Йорданії будуть використовуватися виключно для харчування. Інші потреби покриватимуться очищеними стічними й опрісненими водами.

У XX ст. довкола ресурсів головних річок цього регіону склався ряд конфліктних ситуацій. Серед найголовніших суперечок, що так і не були розв'язані та переросли у перманентні конфлікти між:

- Туреччиною та Сирією (річки Тигр та Євфрат);
- Єгиптом, Суданом та Ефіопією (річка Ніл);
- Ізраїлем, Палестинською Автономією та Йорданом (басейн річки Йордан).

Сирія – Туреччина. Відносини між Сирією та Туреччиною вже кілька десятиріч є вкрай напруженими внаслідок суперечок з приводу розподілу вод річок Тигр та Євфрат. Починаючи з 90-х рр., конфлікт між цими двома країнами кілька разів ледь не переростав у відкриті військові сутички. Незважаючи на підписання у 1987 р. Протоколу про забезпечення доступу Сирії до вод річки Євфрат, Туреччина кілька разів намагалася ввести обмеження. До таких спроб можна віднести проект «Південно-Східна Анатолія», який дав би змогу Туреччині, розташованій у гирлі Тигра та Євфрату, контролювати потоки цих річок. У січні 1990 р. Туреччина порушила течію річки Євфрат, щоб заповнити водні басейни перед дамбою «Ата-турк».

Цей водний конфлікт був ускладнений політич-

ним аспектом – довготривалою підтримкою Сирією Курдської Робітничої Партії, що виступала за створення курдської автономії.

Дослідження вказують на високу ймовірність загострення ситуації, головною передумовою чого може стати реалізація у повному обсязі проекту «Південно-Східна Анатолія», що призведе до скорочення вод Євфрату на території Сирії на 40%, а на території Іраку – до 80% [2, с.15].

Ефіопія – Єгипет. На сьогодні склалися передумови для розвитку кризи навколо водних ресурсів річки Ніл. Ефіопія розглядає доступ до цих ресурсів як проблему першочергового значення, адже після руйнівного конфлікту з Еритреєю ця країна опинилась у вкрай складному економічному становищі й не має достатніх фінансових можливостей для інвестування в опріснення води. Саме тому Ефіопія активно виступає за перегляд підписаної у 1959 р. угоди про водні Нілу, вважаючи її нерівноправною та пільговою для Єгипту і Судану. Протягом останніх років у ЗМІ кілька разів з'являлося повідомлення, що Ефіопія має намір відмовитися від її виконання, що може призвести не лише до конфліктної ситуації, а й до збройної сутички з Єгиптом.

Зі свого боку, Єгипет протягом тривалого часу займав жорстку позицію у цьому питанні, ставлячи нині проблему водних ресурсів на центральне місце у зовнішній та внутрішній

політиці. Підтвердження – будівництво Асуанської греблі.

Цей проект не є панацеєю. Єгипет з року в рік відчуває погіршення стану навколишнього середовища і якості води. Свою негативну роль відіграють постійні посухи, а також нездатність Асуанського водосховища зберегти рівновагу між осушенням (випаровуванням) та притоком вод Нілу. Площі та продуктивність сільськогосподарських територій цієї країни вже не відповідають потребам людей, тому що їх кількість швидко

(перші після отримання Ізраїлем незалежності) країни, розташовані в цьому регіоні, не змогли досягти взаєморозуміння та створити регіональний план розвитку і розподілу водних ресурсів, оскільки концентрувались виключно на задоволенні власних потреб. Відмовившись від міжнародних планів урегулювання, кожна країна розпочала впровадження власного проекту розвитку водних ресурсів. Так, у 1955 р. Ізраїль створив Національну водогосподарську компанію для відводу води з річки Йордан у пів-

зростає (на початок XXI ст. чисельність населення Єгипту вже перевищила 70 млн. осіб). Щодо Судану, який брав участь у цьому конфлікті, то він також неодноразово виявляв експансіоністські настрої, погрожуючи відмовитись від виконання угоди 1959 р. [2, с.18].

Ізраїль – Палестинська Автономія – Йорданія. Басейн річки Йордан також є предметом довготривалого конфлікту між Ізраїлем, Палестинською Автономією та Йорданією. У період з 1948 по 1955 рр.

денні райони Ізраїлю та пустелю Негав, де чисельність населення постійно зростала. У відповідь на це у 1964 р. Сирія та Йорданія розпочали будівництво греблі для зміни течії річок Ярмук та Баньяс задля гальмування діяльності Ізраїлю. Ці суперечності стали однією з причин війни 1967 р., у ході якої Ізраїль розгромив греблю, окупував Голанські висоти, Західний берег річки Йордан, приблизно половину річки Ярмук та берегову територію верхів'я річки Баньяс. Це дало можли-

вість Ізраїлю здійснити ряд крупних іригаційних проєктів. Водночас Йорданія закінчила будівництво великої греблі, що перекрила течію східних притоків річки Йордан південніше Ярмука та створила власну систему розподілення водних ресурсів [3, 58].

Безперечно, головною причиною цього конфлікту є диспропорції в забезпеченні та споживанні природних ресурсів. Загальний попит на воду в Ізраїлі коливається між 1750-2000 млн. м³ води на рік, а забезпечення становить 1500-1750 млн. м³. За статистичними даними, відновлюваний обсяг води на території палестинської держави – 1080 млн. м³. Внутрішнє споживання води на одну особу на місяць відрізняється у сільських районах Західного берега річки Йордан, де не перевищує 15 м³, і міських – близько 35 м³.

У секторі Газа загальне споживання води становить 100-120 млн. м³, із яких 60-80 млн. м³ витрачається на сільське господарство та 40 млн. м³ – для потреб домогосподарств. Тому рекреація водних ресурсів повністю залежить від природного відновлення, яке в цьому регіоні не перевищує 60 млн. м³. Попит на воду в Йорданії коливається між 765 млн. м³ та 880 млн. м³. На аграрний сектор припадає більше 70% цього обсягу, на споживання домогосподарствами – 20%, а на промислові потреби – менше 5%. Очікується, що Йорданія, що отримує воду лише з підземних джерел та річки Йордан, відчуватиме зростаючий

дефіцит води, який за прогнозами сягне 250 млн. м³ у 2010 р. [1, с.74].

Таким чином, можна констатувати, що у світі вже сформувалось кілька вибухонебезпечних точок, у яких головним предметом конфліктів виступають саме водні ресурси.

Тому окрім проведення низки політичних заходів – підписання міжнародних угод, режимів та конвенцій, велику роль у вирішенні проблеми має відіграти і комплекс актуальних економічних заходів.

На сьогодні у світі склалася неадекватна система ціноутворення, за якої кінцева ціна на продукцію не відбиває її реальної вартості, оскільки не враховує вартість використаних природних (у т. ч. – водних) ресурсів. Це призводить до марнотратства та неефективності.

Спричинила це багаторічна практика надання необґрунтованих субсидій, що має місце в багатьох країнах світу. Яскравим прикладом є політика Саудівської Аравії, яка прибутки від продажу нафти тривалий час використовувала на викачування води з невідновлюваного водного горизонту для поливу водоемних сортів пшениці та люцерни, що вирощувалися в пустелі. З допомогою цінової підтримки, стартових субси-

дій та фінансових впливань Саудівська Аравія спочатку забезпечила пшеницею власні треби, а потім перетворилася на потужного експортера. Сьогодні майже чверть орної землі цієї країни зайнято під поливне землеробство, що дає продукцію, собівартість якої в 4-6 разів перевищує світові ціни. І це без урахування субсидій та виснаження ґрунтових вод.

Необґрунтоване субсидування спостерігається не лише в країнах третього світу, а й у постіндустріальних. У США та Європі, до речі, видаються субсидії на видобуток води. Наприклад, каліфорнійські фермери, які беруть участь у «Проекті Великої Каліфорнійської долини» (центр із виробництва головних водоемних експортних культур, таких, як рис та пшениця) витрачають приблизно п'яту частину всіх водних ресурсів штату Каліфорнія. Причому, за оцінками, вони сплачують за воду лише половину її вартості, отримуючи субсидію у 416 млн. дол. на рік. В Іспанії та деяких інших країнах ЄС вирощування водоемних сортів пшениці субсидується в рамках Єдиної сільськогосподарської політики Союзу [4].

Отже, сьогодні на порядку денному глобального економічного розвитку

постало завдання одночасного перегляду системи субсидій усіма країнами світу і вироблення адекватних механізмів експлуатації та формування вартості природних ресурсів.

Серед голов-

них заходів, що пропонуються для підвищення менеджменту водних ресурсів та переходу до сталого і збалансованого їх споживання, – розширення рециркулювання стічних вод, перекидання рік, обезсолення, підвищення врожайності сільськогосподарської продукції, регулювання споживання та ін.

Досить цікавою нам видається ідея торгівлі віртуальною водою, що дасть можливість країнам, які мають водний дефіцит і значну собівартість сільськогосподарської продукції, розширити експорт продуктів харчування з інших країн, де собівартість продуктів та водних ресурсів є низькою.

Таким чином, в умовах глобалізації лише поєднання економічних і політичних заходів у комплексі з переглядом стратегічних основ розвитку держав зменшить загрозу виникнення конфліктів з приводу природних ресурсів.

Список використаної літератури

1. *Водні проблеми Центральної Азії. - Міжнародний інститут стратегічних досліджень при президентові Киргизської Республіки, Соцінформбюро, Фонд ім. Фрідріха Еберта в Киргизській Республіці. - Бішкек, 2004. - 142 с.*
2. *Данилов Л.І. Водні ресурси басейну р. Йордан та йордано-сирійські відносини. - Близький Схід та сучасність. М.: ПІБВ, 1997.*
3. *Йордано-израильский мирный договор, 26 октября 1994 года. Мирный договор между Йорданским Хашимитским Королевством и Государством Израиль. - Амман, 1994.*
4. *Среднесрочный всеобъемлющий обзор хода осуществления Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005–2015 годы. - Доклад Генерального секретаря. 65 Генеральная Ассамблея ООН. - Доп. А/65/297.*

В очікуванні європейської безпеки

Олексій ПОЛТОРАКОВ,
кандидат політичних наук

Лукаш ДОНАЙ,
доктор політології,
Державний університет
ім. Адама Міцкевича
(Познань, Польща)

Буреломні події останніх десятиліть – від закінчення «холодної війни» та блокового протистояння до воєнно-політичних кампаній на Середньому та Близькому Сході – суттєво позначилися на всіх без винятку аспектах міжнародних відносин Європи. Створена після закінчення Другої світової війни та «відшліфована» впродовж холодної війни архітектура європейської безпеки добігла на межі тисячоліть свого логічного історико-політичного фіналу – як така, що майже за жодним ключовим параметром вже не відповідає принципово новим безпековим реаліям. Так, український міжнародник С. Толстов зазначав: «З одного боку, стан європейської безпеки не дає підстав припускати ймовірного відновлення традиційних загроз, таких як міждержавні конфлікти. З іншого боку, політичні відмінності та бар'єри

між основними суб'єктами взаємодії стають дедалі відчутнішими, що відбивається на характері економічних зв'язків і формах конкуренції. Відбувається перерозподіл ролей у спектрі існуючих міжнародних організацій та неформальних структур взаємодії».

Віднедавна (щонайменше з часів останніх масштабних розширень НАТО і ЄС) суттєво актуалізувався «дискурс транс'європейської безпеки», що має цілий букет вимірів і концептуально-геостратегічних, зокрема, визначення загальної конфігурації нової моделі та розстановки сил в її рамках, і практичних, зокрема, втілених у ДЗЗСЄ.

Домовились домовлятися...

Ініціатором переведення концептуальних дискусій на тему проєктів транс'європейської безпеки у практичну площину стала Ро-

Свобода – це право робити те, що хочеш,
і заважати іншим робити те, чого хочуть вони.

Генріх Сенкевич (1846–1916)

сія. Адже розширення ЄС і НАТО на Схід, а також активізація європейсько-євроатлантичного вектора у безпековій політиці багатьох країн СНД (від з Азербайджану та Грузії – до Узбекистану і Киргизії) можуть і в теорії і на практиці підірвати ключові геополітичні позиції Росії як безумовного регіонального лідера.

Оформлювана під впливом цих тенденцій архітектура європейської безпеки постбіполярного зразка [1], в якій Росія втрачала свої провідні позиції, змусила останню шукати варіанти виходу з геополітичного глухого кута, в який її поступово заганяла активна політика Заходу.

Уперше російська ідея укладання Договору про європейську безпеку (ДЄБ) була озвучена на Петербурзькому економічному форумі (2008, червень).

Подробиці виклав Президент РФ на Євіанській конференції зі світової політики (2008, жовтень). Критикуючи дії Вашингтона, Президент РФ указував, що ініціативи США ухвалюються «без консультацій, у тому числі й зі своїми партнерами по НАТО і ЄС, по суті, без консультацій усередині Європи». Відповідно, ДЄБ видався в т. ч. спробою Росії розширити інструментарій у

протистоянні зі США, а сама ідея на той момент була лише в стані попереднього розроблення.

У Євіані Д. Медведев окреслив п'ять основних принципів, на яких має базуватися Договір:

1) підтвердження базових принципів безпеки і міждержавних відносин на євроатлантичному просторі;

2) неприпустимість застосування сили чи загрози її застосування в міжнародних відносинах;

3) гарантії забезпечення рівної безпеки;

4) заборона на ексклюзивне право будь-якої держави і міжнародної організації на підтримання миру та стабільності в Європі;

5) запровадження базових параметрів контролю над озброєннями і «розумної достатності» у вій-

Д. Медведев на Євіанській конференції

ськовому будівництві.

Базований на цих принципах цілісний проект Договору був невдовзі (2008 р., 29 листопада) розміщений на офіційному сайті Президента РФ. Він, зокрема, містить чіткіші вказівки, які апелюють до першочергової відповідальності РБ ООН за підтримання міжнародного миру та безпеки. Проектом пропонується, аби учасники договору, в тому числі в рамках міжнародних організацій, військових союзів чи коаліцій, співпрацювали на основі принципів неподільної та рівної безпеки і ненанесення шкоди безпеці один одного.

У своєму прикладному значенні принципи, на яких базується проект Договору, передбачають, зокрема, неможливість розміщення елементів ПРО в Чехії і Польщі, розширення НАТО, ігнорування угоди про адаптацію Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), а також блокують односторонні дії США/НАТО, подібні до кампанії проти Сербії (1999 р.).

По суті, через реалізацію цих принципів Росія запропонувала змінити на свою користь баланс сил на транс'європейському просторі і після цього жорстко зафіксувати багатогато вигіднішу для Росії геополітичну конфігурацію.

Наприкінці квітня 2009 р. Д. Медведев у рамках візиту до Фінляндії виступив в Університеті Гельсінкі, де фактично презентував російську позицію по ДЄБ, що «має стати не просто набором декларацій, а юридично

зобов'язуючим документом, заснованим на рівноправності та повазі партнерів. Він має виходити з найрізноманітніших принципів міжнародного права, але, можливо, найважливіше – з неприпустимості фрагментації безпеки на частини, з визнання неподільності безпеки на європейському континенті. Тому що, у які б альянси, у які б договори ми не входили, в остаточному підсумку це не страхує від найрізноманітніших проблем. Потрібен новий, потрібен міжнародний майданчик для цього». Москва запропонувала за основу взяти Гельсінські угоди 1975 р., назвавши ДЄБ договором «Гельсінкі плюс».

Російський зовнішньополітичний істеблшмент активно включився в роз'яснення і просування того, що Д. Медведев у своєму інтернет-блогі найменував «Конструктивний порядок денний для європейської безпеки» (2009, червень).

У документі передусім ішлося про «нове покоління програмного забезпечення і нові зручні «інтерфейси» між діючими в сфері безпеки структурами – аби ці структури в кризових ситуаціях «не зависали». Аби в них не було дублюючих чи, тим більше, конкуруючих порядків денних».

За оцінками польсько-

го Центру сходознавства ім. Марка Карпя, документ не визначає дефініцію виникнення ситуації, що порушує безпеку учасника Договору, а це відкриває шлях волюнтаризмові та суб'єктивності під час оцінювання загроз. Відповідно, ухвалення проекту в запропонованій формі означало б переведення низки питань безпеки, що належать нині до внутрішньої справи НАТО або його країн-учасниць і партнерів, у предмет офіційної дискусії за участю Росії. Це дало б змогу Москві якщо й не отримати гарантованої можливості блокування рішень НАТО, ЄС чи ОБСЄ у сфері безпеки, то ефективно нівелювати бажання держав Заходу ухвалювати невідгідні для Кремля рішення. І хоча західні держави мали б аналогічні можливості стосовно Росії, на практиці це не було б вирішальним через незначну поступливість нинішньої влади РФ імовірному тискові Заходу. Тим більше, що документ відкриває можливість проблематично й без великих ускладнень відступити від нього. З іншого боку, російський проект пропонує новий, паралельний з існуючим у рамках ООН, механізм вирішення міждержавних суперечок. Однак оскільки на практиці принцип консенсусу між зацікавленими учасника-

ми у процесі прийняття рішень реалізувати складно, новий механізм вбачається неідеальним. Система в цьому разі не тільки не запобігала б виникненню серйозних суперечок, а навпаки, у ситуаціях, подібних до росій-

сько-грузинського конфлікту серпня 2008 р., могла б ускладнити ефективне залучення західних держав і структур безпеки до їх урегулювання [2].

Проблемною є також відсутність у проекті ясно сформульованих понять, а також похідна неоднозначність ситуації у світлі принципів запропонованого Росією проекту Договору щодо таких проблем, як визнання незалежності Абхазії й Південної Осетії або майбутнього ДЗЗСЄ.

Тематика Договору активно обговорювалася на засіданні Ради міністрів закордонних справ ОБСЄ у Гельсінкі (2008, грудень), спільному засіданні Форуму зі співробітництва у сфері безпеки та Постійної ради ОБСЄ і на зимовій сесії Парламентської асамблеї ОБСЄ у Відні (2009, лютий), Брюссельському форумі (2009, березень), Мюнхенській конференції з безпеки (2010, лютий), і її виїзній сесії в Москві (2010, жовтень). Виступаючи на Мюнхенській конференції, голова МЗС РФ С. Лавров охарактеризував стан європейської безпеки як «атрофію ОБСЄ»: вона неспроможна реалізувати принцип неподільності безпеки на всьому євроатлантичному просторі. Ішлося про принцип, за яким безпека одного члена ОБСЄ не може гарантуватися за рахунок ущемлення безпеки іншого її члена. Як приклад того, що система не працює, С. Лавров навів навіть приклад бомбардувань Югославії та події на Кавказі в серпні 2008 р. Він зазначив, що ОБСЄ «нам усім потрібна», але як організація, що насправді розв'язує питання безпеки. Нині ж, на його думку, вона займається

Саміт ОБСЄ в Астані

«гуманітарною сферою на шкоду іншим [сферам]».

На грецькому острові Корфу 27-28 червня 2009 р. з ініціативи діючого голови ОБСЄ, голови МЗС Греції Д. Бакоянні відбулася неформальна зустріч міністрів закордонних справ і представників ОДКБ, СНД, НАТО, ЄС та ОБСЄ. Вона стала першою спробою обговорення саме в такому складі російської пропозиції щодо ДЄБ. Раніше, у Відні пройшла зустріч міністрів закордонних справ ОБСЄ, де голова МЗС РФ С. Лавров презентував російське бачення ДЄБ.

Проміжним підсумком стало прийняття на РМЗС в Афінах двох важливих документів – рамкової декларації й оперативного рішення, що сприяли розвитку «Процесу Корфу» у 2010 р. у декларації всі держави-учасниці визнали порушення базових принципів міждержавних відносин, включаючи гельсінський Заключний акт, нездатність існуючої структури європейської безпеки запобігати конфліктам й ефективно протистояти новим викликам і загрозам, наявність глухого кута у сфері контролю над озброєннями, необхідність пошуку шляхів зміцнення життєздатності режиму ДЗЗСЄ, подальшого підвищення ефективності ОБСЄ.

Члени НАТО, які вже давно розв'язали питання взаємних гарантій безпеки, сприйняли російський проект нейтрально-негативно, пославшись на компетенцію ОБСЄ в обговоренні проблем безпеки в масштабі «від Ванкувера до Владивостока». Водночас вони не заперечили доцільність розгляду росій-

ської пропозиції у форматі Ради міністрів закордонних справ ОБСЄ.

Так, напередодні відкриття 46-ї Мюнхенської конференції з безпеки (2010, лютий) глава зовнішньополітичного відомства США Гілларі Клінтон заявила: «Ми підтримуємо мету, але не згодні з підходом Росії. Найкращий шлях уперед лежить через зміцнення існуючих інститутів (таких, як ОБСЄ і Рада «Росія–НАТО»), а не через укладення нових угод. Безпека Європи гарантується цілим рядом інститутів, включаючи НАТО, Європейський Союз, ОБСЄ, які мають повний комплекс засобів – воєнних, політичних, економічних, соціальних і юридичних. Ми повинні зміцнити нашу відданість цим інститутам і забезпечити їхню спроможність відповідати сучасним викликам» (Sueddeutsche Zeitung, 5.02.2010).

Попередньо отримавши певну підтримку розгляду ДЄБ у форматі ОБСЄ, Росія через Грецію ініціювала «процес Корфу».

Захід, у свою чергу, спробував скористатися цим процесом для реалізації власних інтересів, передусім, виходу з гео економічної кризи та проблем подальшої інтеграції нових членів.

Рекомендації Польського інституту міжнародних справ полягали у тому, щоб Варшава, працюючи над відновленням довіри у відносинах з Росією, зосередилась на зміцненні існуючих інституцій і механізмів забезпечення безпеки в Європі, а не на заміні їх новими. Також, на думку польських експертів, не варто поступатись жодними гарантіями безпеки з

боку союзників у рамках НАТО.

Аналітики зауважують, що дискусія щодо російського проекту договору сприятиме підвищенню довіри, оскільки допоможе виразно виявити позиції сторін із найскладніших питань. Серед іншого, обговорення має торкнутися ефективності існуючих методів співробітництва, найкращим майданчиком для чого залишається саме ОБСЄ, що охоплює всі держави транс'європейського мега-регіону. Такий підхід створюватиме можливість посилення позицій цієї організації, критикованої в останні роки Росією [3].

Польський професор А.Д. Ротфельд, колишній глава МЗС РП, звертає увагу на те, що дискусії навколо безпекового майбутнього євроатлантичного співтовариства мають місце як усередині Росії та НАТО, так і між Росією, НАТО і ЄС, а також між Росією й США. На слушну думку знаного міжнародника, важливими складовими цієї дискусії має стати пошук формули, що визначить місце і роль у світі таких держав, як РФ та США. Адже змінилася не тільки роль Росії, яка сьогодні є регіональною наддержавою із глобальними амбіціями, а й позиція США, які залишаються «необхідною наддержавою», однак не претендують на роль світового шерифа. Нова формула відносин між Росією й Заходом, пошук якої стимульовано проектом Договору, повинна передбачати багатобічний характер міжнарод-

них відносин. Можна повністю погодитися з польським стратегом у тому, що завданням таких країн, як Польща (і, напевно, Україна) є забезпечення власної безпеки, а також нагляд за дотриманням інтересів малих і середніх держав. Адже спільним для всіх завданням є пошук рівноваги інтересів у сфері безпеки. Однак у міжнародних відносинах у XIX ст. – поряд з інтересами й силою – фундаментальне значення має повага цінностей, і у відносинах Заходу з Росією цей елемент цінностей має передбачатися великою мірою.

Мабуть, російська влада від самого початку розуміла, що її пропозиція не отримає одностайної підтримки. Однак більш ніж вірогідно, що одним із стратегічних завдань Росії була активізація міжнародної дискусії з цієї проблематики. Москва розраховує на те, що західні держави та організації пропонуватимуть компромісні варіанти рішень, а також будуть стриманіше вдаватися до таких дій у сфері безпеки, які викликають опір Москви (зокрема, потенційне розширення НАТО на Схід, розміщення наземних елементів американської системи протиракетного захисту в Центрально-Східній Єв-

Польський професор
А.Д. Ротфельд

ропі, дислокація військ або військової інфраструктури США й НАТО у цьому регіоні, а також поглиблення військово-політичного співробітництва США й НАТО із країнами СНД).

Євроатлантично-євразійське «співтовариство безпеки»

Поступово переорієнтований Заходом «процес Корфу» змістив увагу на першочерговість контролю над озброєннями, посилення потенціалу ОБСЄ у запобіганні й урегулюванні конфліктів, права людини тощо.

З цією метою було висунуто низку практичних ідей і пропозицій, у тому числі діаметрально протилежних.

Восени 2010 р., напередодні саміту ОБСЄ в Астані, у рамках «процесу Корфу» європейці представили ідею «співтовариства безпеки», що ґрунтується на давніх конструктах американського геополітика чесько-німецького походження Карла Дойча.

Варто нагадати, що поняття «співтовариство безпеки» вперше було використане Р. Ван Вагеном на початку 50-их років ХХ століття. К. Дойч розробив цілісну концепцію

«співтовариства безпеки» у міжнародних відносинах. У його базовій роботі «Політичне співтовариство і північноатлантичний простір: міжнародна організація в світлі історичного досвіду» (1957) досліджено перспективи мирного розвитку міжнародного співтовариства. Родзинка концепції К. Дойча полягала в тому, що взаємна довіра та ідентичність є головними факторами появи впевненості в мирному розвитку відносин між державами. В основі цієї концепції лежить принцип взаємної довіри і несилового розв'язання проблем.

Співтовариством безпеки називається регіон або група держав, що вирішують проблеми на ґрунті конструктивного підходу, оминаючи конфліктні ситуації.

Хоча європейська альтернатива російському проекту за браком часу була представлена у сирому вигляді, її одразу в цілому підтримала Росія. США, для яких внутрішні європейські проблеми поступово відходять на другий план, також не виступили із запереченнями. Тим більше, що в перспективі вони могли б зайняти у цьому проекті значуще місце...

Ідея мала отримати певний практичний розвиток на саміті в Астані, а члени ОБСЄ – ухвалити План дій, зорієнтований на утворення «співтовариства безпеки». Однак латентне розходження в базових підходах приречило перспективний проект на невдачу (за оцінками експертів, у проекті ДЄБ криється ідея розхитування тих ціннісних принципів гарантування безпеки, на яких розвиваються НАТО

та ЄС: передусім, максимум взаємної довіри держав і свободи вибору країною-членом своєї геостратегії безпеки, участі/неучасті у військово-політичних союзах і т. п.).

У підсумковий документ «Назустріч співтовариству безпеки в ХХІ столітті» включили пасаж про бачення «єдиного і неподільного співтовариства євроатлантичної і євразійської безпеки від Ванкувера до Владивостока, заснованого на узгоджених принципах, спільних зобов'язаннях і спільних цілях».

Таке «обережне» розведення понять додатково оформило давно існуючий латентний геополітичний розкол, одним із проявів якого стала ситуація навколо визнання «самопроголошених» державних утворень: Косова, визнаного майже всіма країнами-членами ЄС і НАТО та Абхазії і Південної Осетії, визнаних Росією, але не визнаних жодною країною-членом ЄС і НАТО). Структурно цей розкол оформлюється членством у НАТО та ЄС, з «євроатлантичного» боку, і ОДКБ та СНД – з боку «євразійського».

Замість висновків

Попри певний інтерес до ідей ДЄБ у Європі, основним стримуючим чинником є мотиви РФ і її міжнародний авторитет. Фахівці визнають, що Росією рухає не стільки турбота про загальноєвропейську безпеку, скільки прагнення перехопити геостратегічну ініціативу і розпочати нову «велику європейську гру» за більш вигідними для себе правилами.

Відповідно, західний істеблшмент сприймає ДЄБ як спробу Москви компен-

сувати своє реальне геополітичне послаблення за рахунок зміни інститутів безпеки, формулювання нових правил гри. Однак основна проблема не в самих правилах, які Європа і США визнають далекими від ідеалу. Головна проблема – у глибинних мотивах і амбіційних інтересах Росії, що можуть стати загрозою іншим європейським акторам. Тим більше, що Москва продовжує просувати свої глобальні пропозиції у відносно конфронтаційному ключі, «підкріплюючи» їх такими кроками, як силова конфронтація з Грузією чи визнання Абхазії та Південної Осетії.

Такий розвиток подій навколо ДЄБ відкриває перед країнами-членами ГУАМ, що сповідують політику позаблоковості, невітшаний шлях до «сірої зони», де ситуація ускладнюється латентними конфліктами в Придністров'ї, на Кавказі, у Центральній Азії, що виразно проявилось на саміті ОБСЄ в Астані.

Список використаної літератури

1. Pop.: Pabst A. *The EU and Russia in a New Global Constellation // Reinventing and Reinventing EU – Russia Relations* / A. Clesse, A. Kortumov (eds.) – Amsterdam: Dutch University Press, 2008.
2. Menkiszak M. *Rosyjski projekt traktatu o bezpieczeństwie międzynarodowym*, // *Tydzien na Wschodzie*. - 2.12.2009. - № 41/116. - <http://www.osce.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-12-02/rosyjski-projekt-traktatu-o-bezpieczenstwo-europejskim>
3. Smigielski R., Tarnowski R. *Rosyjski projekt traktatu o bezpieczeństwie europejskim* // *Biuletyn PISM*. - 7.12.2009. - № 69 (601). - <http://www.pism.pl/index/?id=a50abba8132a77191791390c3eb19fe7>

Карл Дойч

«Золотий вік української радянської дипломатії»: міф і реальність

Володимир ГОЛОВЧЕНКО,
доктор політичних наук,
професор Інституту
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Минулого року – багато-го на доленосні внутрішньополітичні події – в Україні широко відзначалася 65-та річниця з дня підписання Статуту ООН та заснування її керівних органів, спеціальних установ, програм і фондів. Досвід і урокам плідної співпраці та партнерства нашої держави й ООН було присвячено окремий, 5-й номер «Зовнішніх справ». А вже згідно з ялтинськими домовленостями «великої трійки», уже 27 квітня 1945 р. – на другому пленарному засіданні Установчої конференції ООН – одностайно було ухвалено резолюцію про включення Української та Білоруської РСР до т. зв. «initial members», а 30 квітня Виконавчий комітет зібрання надіслав урядом УРСР та БРСР офіційні пропозиції відрядити своїх

делегатів до Сан-Франциско.

Щоправда, інформація про запрошення Української та Білоруської РСР стати членами-засновниками ООН була опублікована в «Радянській Україні» лише 3 червня 1945 р., причому з неї випливало, що таке членство було ініційоване делегацією СРСР. Зазначалося також, ніби «представники Радянського Союзу висловили згоду з пропозицією США, заявивши, що можна було б довести кількість голосів Сполучених Штатів Америки в Асамблеї до трьох»¹.

Насправді ж Білий дім кількома місяцями раніше відмовився від цієї ідеї, оскільки вона порушувала б Конституцію США стосовно прав суб'єктів федерації. А якими б не були справжні мотиви й політичні наміри офіційного Кремля – системною «great strategy», покликанною легітимізувати нові західні кордони СРСР, тактичним ходом, кон'юктурним політичним маневром чи дипломатичним фарсом, – позитивні наслідки створення зовнішньополітичного відомства УРСР після більш ніж двадцятирічної вимушеної перерви та членство республіки в ООН були безсумнівними.

Це стосувалося не лише появи поняття «держава Україна» в назвах матеріа-

лів тогочасної закордонної преси й формального набуття УРСР статусу суб'єкта міжнародного права, а й політичних зрушень всередині неї. Сам факт «виходу республіки на міжнародну арену», безумовно, сприяв зростанню національної самосвідомості українців, відчуття ними себе нацією, що варта повноцінного представництва у світовій спільноті. Підвищення значущості українського питання в СРСР обернулося новою загрозою для радянської тоталітарної системи, з якою вона мусила справлятися протягом кількох повоєнних десятиріч, але так і не змогла подолати.

«Друга серед рівних» союзна республіка долучалася до міжнародного життя, поступово формувала

власний корпус кваліфікованих дипломатів, які здобували досвід фахової діяльності в міжнародних організаціях, оволодівали новітньою методикою й мистецтвом ведення переговорів, етикою міжнародного спілкування, усвідомлювали силу й слабкість кремлівської дипломатії й водночас наочно спостерігали ущемлений статус УРСР у зовнішньополітичній сфері. Глибинний сенс своєрідного «дрейфу» України до міжнародного життя не могли вихолостити жодні хитромудрі кремлівські фільтри.

Керівник делегації Української РСР – заступник голови Раднаркому й нарком закордонних справ республіки Дмитро Мануїльський справив велике враження на делегатів Сан-Франциської конфе-

**Делегація Української РСР на 1-ій сесії
Генеральної Асамблеї ООН, м. Лондон, 1945 р.**

Міністр закордонних справ УРСР Дмитро Захарович Мануїльський на трибуні міжнародної конференції у Сан-Франциско, на якій було оформлено створення ООН, 1945 р.

ренції своєю ерудицією та знанням кількох іноземних мов (в еміграції у Франції в 1911 р. закінчив юридичний факультет Сорбонни, а в 1928-1943 рр. був секретарем Виконкому і главою делегації ЦК ВКП(б) в Комінтерні). Це дало привід окремим західним дослідникам писати про «еру Мануїльського в ООН», «золотий вік української радянської дипломатії»². Але, на думку автора, якщо про «еру Мануїльського» ще можна дискутувати, то «золотим віком» української радянської дипломатії 1944-1952 рр., коли Д. Мануїльський очолював зовнішньополітичне відомство республіки, слід вважати досить умовно.

Оскільки Українська РСР не була самостійною державою з міжнародно-правового погляду, вона не могла мати незалежної зовнішньої політики, на всій її міжнародній діяльності лежав відбиток чіткої обмеженості, НКЗС республіки не поновив свою роботу після 1923 р., а був заново створений як зручний і безвідмовний додатковий інструмент для ефективнішого здійснення зовнішньополітич-

них намірів сталінського керівництва.

Про обмеженість та неповноцінність дипломатії УРСР у другій половині 1940-х рр. переконливо свідчать хоча б такі факти:

1) договори, у яких було зафіксовано врегулювання територіальних проблем та проходження кордонів УРСР із Польщею (від 16 серпня 1945 р.) і Чехословаччиною (від 29 червня 1945 р.), підписувалися від імені СРСР. Якщо в ООН Українська РСР, з огляду на потреби загальносоюзної дипломатії, мала бути формально суверенною, то безпосередні українсько-польські чи українсько-чехословацькі взаємини розглядалися Кремлем як небажані;

2) підписані делегацією Української РСР (Д. Мануїльський, М. Петровський і О. Война) 10 лютого 1947 р. мирні договори з Італією, Болгарією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією набрали чинності лише після ратифікації Президією Верховної Ради СРСР, що поширила дію цього акта на УРСР та БРСР;

3) перед підписанням 18 серпня 1948 р. нової Дунайської конвенції на Бел-

градській конференції з режиму судноплавства глава делегації СРСР міністр закордонних справ А. Вишинський виступив із офіційною заявою про те, що оскільки до складу Дунайської комісії входять по одному представникові від кожної країни регіону, то СРСР належить у ній, урахувавши Україну, фактично два голоси. «Уряд СРСР, – наголосив міністр, – керуючись принципом рівноправності всіх придунайських країн, відмовляється від права мати у Дунайській комісії два голоси і буде мати тільки одного представника, який одночасно представлятиме як СРСР у цілому, так і радянські республіки, що входять до нього, в тому числі УРСР»³. Щоправда, 18 лютого 1949 р. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала Конвенцію про режим судноплавства по Дунаю, що мав бути вільним і відкритим для громадян усіх держав на основі рівності щодо портових і навігаційних зборів та умов міжнародного торговельного судноплавства. Але в 1970-ті рр. УРСР була позбавлена права мати свого представника в Дунайській комісії, її інтереси представляв делегат від СРСР, і лише в 1992 р. право України в Дунайській комісії було відновлено;

4) хоча УРСР формально було надано право на встановлення безпосередніх міжнародних зносин, включно з обміном дипломатичними місіями, відповідна пропозиція британського уряду в 1947 р. викликала роздратування В. Молотова, який «запевнив» офіційний Лондон у тому, що Київ не зацікавлений у розширенні дипломатичних контактів⁴.

І все ж специфічну дипломатичну діяльність Української РСР після завершення Установчої конференції ООН у Сан-Франциско та помітну роль у ній Д. Мануїльського не слід відкидати. Так, у вересні 1945 р. в Лондоні нарком закордонних справ УРСР був обраний першим віце-головою Підготовчої комісії ООН, яка мала ухвалити тимчасовий порядок денний перших сесій Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, ЕКОСОР, Ради з опіки, вирішити питання про місце перебування ООН тощо.

Коли ж 10 січня 1946 р. в британській столиці⁵ відкрилася I сесія Генеральної Асамблеї ООН, Українська РСР терміном на 1 рік стала членом ЕКОСОР (її спеціалізованих органів – Статистичної комісії, Комісії з прав людини, Комітету у справах біженців і переміщених осіб, Комітету з проведення заходів щодо консультацій із неурядовими організаціями, Тимчасової комісії з економічної відбудови розорених районів, Фіскальної комісії та Комісії народонаселення), а також увійшла до Ревізійної комісії ООН. На цій же сесії очолювана Д. Мануїльським делегація рішуче виступила на захист кольорового населення Південної Африки, переслідуваного расистами.

Водночас 21 січня 1946 р. Д. Мануїльський адресував Раді Безпеки ООН спеціального листа, в якому наголошувалося, що воєнні дії проти проголошеної Ахмедом Сукарно 17 серпня 1945 р. Республіки Індонезія за участю «як регулярних англійських військ, так і ворожих японських збройних сил» ство-

рили загрозу миру і безпеці в регіоні, та пропонувалося провести належне й об'єктивне розслідування внутрішньополітичної ситуації в країні та вжити відповідних заходів.

Пропрезидентська Національна партія Індонезії, що очолювала визвольну боротьбу на Зондському архіпелазі, надіслала тоді главі делегації УРСР телеграму, у якій зазначалося: «Серйозно протестуючи проти представництва Голландії в Раді Безпеки, яке суперечить інтересам Індонезії й не відповідає основній тезі Атлантичної хартії, ми дозволимо собі довірити справу Індонезії Вашій доброзичливій підтримці та захистові». А в джакартському журналі «Індонезія» зазначалося, що представник УРСР «захищав справу індонезійського народу так наполегливо, як це міг зробити лише сам індонезійський народ»⁶.

За деякими ознаками, Д. Мануїльському відводилася в тогочасній зовнішньополітичній діяльності СРСР досить специфічна роль: як представник «суверенної» Української РСР він міг виступати з окремих питань порядку денного наполегливіше, ніж керівники союзного МЗС. Так, з початком роботи Паризької мирної конференції (29 липня – 15 жовтня 1946 р.) йому довелося відіграти помітну роль у вирішенні питання щодо запрошення на саміт, з ініціативи Федеративної Народної Республіки Югославія, делегації щойно проголошеної й керованої комуністами Народної Республіки Албанія. Натомість радянська дипломатія категорично виступала проти запрошення окупованої союзниками Австрії – з огляду на її невизначений на той час міжнародно-правовий статус. За дорученням Кремля Д. Мануїльський виступив на підтримку Албанії, і після бурхливих дебатів на мирну конференцію було запрошено обидві країни.

На відміну від аналогічної Паризької мирної конференції 1919-1920 рр., де Надзвичайна дипломатична місія УНР так і не набула офіційного статусу, у 1946 р. делегація Української РСР (Д. Мануїльський; заступник голови Ради Міністрів УРСР А. Барановський; завідувач політичного відділу МЗС УРСР О. Война; директор Інституту історії АН УРСР, професор М. Петровський; завідувач кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка О. Касименко; старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР Л. Коваленко; куратор курсу міжнародного права Харківського юридичного інституту, доктор юридичних наук В. Корецький; працівники МЗС УРСР М. Лисенко та М. Лукін; професор Ф. Прима; завідувач відділу статистики Інституту економіки АН УРСР і голова відділу суспільних наук АН УРСР, професор М. Птуха та керівник представництва УРСР в Європейському комітеті ЮНРРА, представник УРСР в ЕКОСОР В. Тарасенко) брала активну участь в обговоренні найважливіших і найгостріших питань – територіальних, політичних та економічних.

Так, Д. Мануїльський був обраний віце-головою комісії з політичних і територіальних питань для Італії, А. Барановський очолював комісію для Румунії, а М. Птуха став доповідачем комісії для Угорщини. Загалом члени делегації УРСР були учасниками всіх створених на Паризькій конференції комісій з політичних і територіальних питань для колишніх союзників нацистської Німеччини, а також економічної комісії для Італії й економічної комісії для Балкан та Фінляндії.

Щоправда, участь делегації УРСР у роботі Паризької мирної конференції спричинила критичну реакцію українських емігрантських організацій, зокрема, Українського конгресового комітету Америки. Його президент С. Шумейко звернувся до конференції зі спеціальним меморандумом, у якому заперечувалася чинність повноважень делегації Д. Мануїльського. Але західні держави не ризикнули, з огляду на неминуче гостру реакцію Кремля, поставити під сумнів статус делегації УРСР, і звер-

нення Конгресового комітету не мало якихось практичних наслідків. Щоправда, за УРСР, як і за Білоруською РСР, не було визнано права на окремі війсьні репарації та реституції.

Зате у ході вирішення проблеми болгарсько-грецького кордону, коли офіційні Афіни, посиляючись на «стратегічні мотиви», вимагали відторгнення від Болгарії 10 % її території на півдні, Д. Мануїльський знову зіграв вирішальну роль. Від імені УРСР він розповсюдив серед учасників конференції лист-звернення зі спростуванням грецьких територіальних претензій, які ставили під загрозу безпеку Софії та Пловдива. А у виступі 14 серпня 1946 р. Д. Мануїльський заявив, що саме «пошана до грецького народу зобов'язує нас виступити найрішучіше проти територіальних домагань грецької делегації на землі сусідніх народів.

«По якому праву, – небезпідставно запитував міністр закордонних справ УРСР, – грецька делегація

Делегація Української РСР на 1-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, м. Лондон, 1946 р. Зліва направо: (перший ряд) професор Петровський, начальник політвідділу МЗС УРСР Волна, помічник Міністра закордонних справ УРСР Тарасенко, заступник голови Ради Міністрів УРСР Бажан, Міністр закордонних справ УРСР Мануїльський; (другий ряд) академік Корецький, помічник Міністра Пархоменко

претендує на споконвічну болгарську землю, де на 300 тисяч населення є всього 150-200 чоловік грецької національності?» Хоча Паризька конференція й залишила тимчасово цю проблему відкритою, але Третя сесія Ради міністрів закордонних справ п'яти великих держав (4 листопада – 12 грудня 1946 р., Нью-Йорк) висловилися на користь збереження Болгарії в кордонах станом на вересень 1940 р.⁷

Як віце-голова комісії з політичних і територіальних питань для Італії, Д. Мануїльський спільно з польською делегацією на поліг на внесенні до проекту мирного договору з цією державою статті про заборону всіх організацій фашистського типу і таких, що ведуть ворожу пропаганду проти Об'єднаних Націй. Конференція схвалила і поправку делегації УРСР, яка зобов'язувала Італію передати Греції архіпелаг Додеканес (Південні Споради), що завершило процес територіальної консолідації цієї держави.

Але пропозиції Д. Мануїльського від 14 вересня 1946 р. щодо встановлення єдиних митних кордонів та валюти для Вільної території Трієст і Югославії, підпорядкування останній залізничної мережі та зовнішньої політики Трієста були відкинуті переважною більшістю членів комісії. Загалом, радянські представники наполягали на тому, щоб уся Юлійська Країна, включно з її центром – Трієстом, незважаючи на італійську етнічну громаду окремих населених пунктів, була передана Югославії з огляду на те, що регіон був очищений від нацистів Народно-виз-

вольною армією Югославії. Уряди США, Великої Британії та Франції пропонували східну частину спірної території віддати Югославії (розбіжності стосувалися лише лінії проходження державного кордону), а західну з Трієстом залишити за Італією.

Після тривалої дискусії сторони зійшлися на компромісному варіанті: більша – східна частина Юлійської Країни передавалася ФНРЮ, а менша – західна (зони «А» і «Б») переходила під управління ООН і була названа Вільною територією Трієст. Вибори до її урядової ради мали пройти не пізніше, ніж через 4 місяці після ратифікації мирного договору. Але цього так і не відбулося внаслідок несприятливості сторін: 5 жовтня 1954 р. в Лондоні ФНРЮ та Італія уклали угоду, за якою зона «А» відійшла до Італії, а зона «Б» – до Югославії.

Не дістала схвалення й українська поправка щодо обмеження можливості держав-переможниць задовольнити свої фінансово-економічні претензії до Рима за рахунок італійських активів у них (подібна «турбота» Кремля про Італію пояснювалася тимчасовою участю в її уряді комуністів та лівих соціалістів). У мирному договорі з Італією зазначалося, що претензії до неї задовольнятимуться за рахунок італійських активів, що перебували відповідно в межах юрисдикції кожної з держав-переможниць.

З тих же міркувань А. Барановський рішуче виступив проти поправки делегації Південно-Африканського Союзу про встановлення «справедливих»,

Д. Мануїльський, А. Вишинський у Раді Безпеки, Париж, 04.09.1948 р.

тобто завищених, цін для колишніх союзників Німеччини за товари, придбані у громадян Об'єднаних Націй у рахунок репарацій. Кремль був переконаний у тому, що ця пропозиція була спробою створення привілейованого становища для іноземних нафтових компаній у Румунії. Зрештою, компенсація іноземним власникам за втрачене майно на території колишніх союзників Німеччини становила дві третини від фактичних збитків.

У дещо делікатному становищі А. Барановський опинився, коли його обрали головою підкомісії Паризької мирної конференції з вирішення проблеми угорсько-чехословацького кордону біля Братислави. Оскільки Угорщина розірвала дипломатичні стосунки з гітлерівською Німеччиною лише 28 грудня 1944 р., тобто виявилася останнім союзником Берліна в Європі, а на вільних парламентських виборах на початку листопада 1945 р. місцеві комуністи здобули

всього 17 % мандатів, офіційний Будапешт не міг розраховувати на прихильність Кремля під час вироблення територіальних положень мирного договору.

Окрім повернення Румунії Трансильванії, відмінялися й рішення Першого Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р., а вся Південна Словаччина з 650-тисячним угорським населенням передавалася Чехословаччині. Більш того, Угорщина поступалася ЧСР кількома населеними пунктами поблизу австрійського кордону під приводом зміцнення безпеки Братислави. Московію, зі свого боку, було відхилено прохання Будапешта про вирівнювання кордону з СРСР у районі Закарпаття, унаслідок чого ще понад 100 тис. угорців у районах Берегового й Мукачевого опинилося поза межами національної держави.

Але чехословацька сторона наполягала на додатковому перенесенні державного кордону з Угор-

щиною на 12 миль у південному напрямку від Братислави, до того ж невизначеним залишалося становище мадярського населення Південної Словаччини. Підкомісія А. Барановського рекомендувала внести чехословацьку поправку до проекту мирного договору, а Д. Мануїльський підтримав пропозицію Праги щодо здійснення між обома державами обміну населенням, лицемірно посиляючись на українсько-польський досвід. Однак, більшість учасників Паризької конференції не схвалила останню ініціативу й пристала на компромісну пропозицію представника Нової Зеландії вирішити питання шляхом прямих угорсько-чехословацьких переговорів.

Після тривалих переговорів у Празі, під сильним тиском з боку СРСР, угорський уряд змушений був підписати з ЧСР угоду про обмін громадянами в рівних кількостях. Причому

лише словаки переїздили «добровільно», а мадярські переселенці визначалися празьким урядом, що надзвичайно широко тлумачив поняття «воєнний злочинець», чіє майно підлягало конфіскації. Навіть на початку 1980-х рр. у Чехословаччині мешкало 580 тис. мадярів, що створювало помітні проблеми у відносинах із Угорщиною.

Делегація УРСР на Паризькій мирній конференції виступила проти практичного втілення принципів «відкритих дверей» і «рівних можливостей», які західні держави планували покласти в основу розгляду питання про режим судноплавства на Дунаї. Тому було ухвалено рішення провести з цієї проблеми окрему міжнародну конференцію. Але водночас сторони домовилися включити до текстів мирних договорів із Болгарією, Румунією й Угорщиною спеціальні статті про судноплавство на Дунаї на базі згаданих принципів.

Делегація УРСР на Белградській (Дунайській) конференції 30 липня – 18 серпня 1948 р. очолював А. Барановський. Оскільки вона мала переглянути Конвенцію з судноплавства Дунаєм 1921 р. з урахуванням нових політичних реалій у регіоні, український дипломат на засіданні 5 серпня рішуче виступив проти американсько-британського проекту, що передбачав поширення міжнародного режи-

му на притоки Дунаю й надання всім зацікавленим державам прав не лише на судноплавство, а й торговельно-промислової діяльності у придунайському регіоні.

А. Барановський заявив на конференції, що Україна історично має тісні зв'язки з Дунаєм, який є для неї традиційним торговельним шляхом. Що ж до США, наголосив глава української делегації, то ця країна жодного відношення до Дунаю не має, обсяг її експорту до країн регіону становив ледве 0,5 % усього обсягу американського експорту. Тому делегація УРСР рішуче виступила проти намірів США, під приводом надання фінансової допомоги, спрямувати до регіону політичну й економічну експансію.

Делегація УРСР спільно з країнами «народної демократії» (Болгарія, Румунія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія) забезпечила прийняття радянського проекту, що обмежував компетенцію нової Дунайської комісії лише судноплавною частиною річки від баварського міста Ульм до Чорного моря. Умови конвенції передбачали вільне судноплавство для торговельних кораблів, але військовим суднам недунайських держав заборонялося плавання річкою; прохід військових суден країн регіону дозволявся лише із санкції відповідних зацікавлених сторін.

На пропозицію болгарського делегата, представники США, Великої Британії та Франції, що не погоджувалися пристати на кремлівський варіант, були усунені від роботи конференції. Тому процедура

підписання Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 18 серпня 1948 р. відбулася без їхньої участі. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала цей документ 18 лютого 1949 р., приєднавшись, таким чином, до Дунайської комісії.

На II сесії Генеральної Асамблеї ООН 13 листопада 1947 р. Українська РСР була обрана на дворічний термін непостійним членом Ради Безпеки (США висували на місце, призначене для країн Центрально-Східної Європи, кандидатуру Чехословаччини, але офіційна Прага за порадою Кремля підтримала кандидатуру УРСР⁸) і в цій якості входила до складу Комісії з атомної енергії (у лютому 1948 р. навіть очолювала її), Комісії ООН з озброєнь звичайного типу та Комітету з прийому нових членів ООН. У Раді Безпеки ООН українська делегація провадила доволі активну дискусію щодо колоніальної війни Нідерландів в Індонезії, а також компромісного вирішення Палестинської проблеми.

З 28 березня 1947 р. Українська РСР стала членом Економічної комісії ООН для Європи і приєдналася до Міжнародної організації радіомовлення та телебачення, а на III сесії Генеральної Асамблеї ООН представник УРСР очолив Комітет по перевірці повноважень делегацій. Ще 22 липня 1946 р. українська делегація спільно з представниками 50-ти держав-членів ООН взяла участь у скликаній ЕКОСОР у Нью-Йорку міжнародній конференції з питань охорони здоров'я. На ній уперше в міжнародній практиці одним із базових та невід'ємних прав люди-

Пам'ятник Д. Мануїльському в Києві на Байковому кладовищі

ни, незалежно від раси, релігії, політичних поглядів, соціального та економічного статусу, було проголошено здоров'я. Таким чином, із 7 квітня 1948 р. Українська РСР стала однією з держав-співзасновників Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), того ж року вона вступила до Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої метеорологічної організації та Міжнародного союзу електрозв'язку.

Навіть у розпалі «холодної війни» УРСР виявляла певну дипломатичну активність, саме в той час її представники увійшли до Всесвітньої Ради Миру, а у вересні 1951 р. в Києві відбулась Українська республіканська конференція миру. В ООН Д. Мануїльський активно підтримував прохання про вступ до міжнародної організації Цейлону та Лаосу.

Однак, навіть така дипломатична активність Української РСР не була позбавлена умовностей і залежності від загальносоюзного центру, що наочно було продемонстровано рі-

шенням республіканського керівництва вийти зі складу ВООЗ уже в 1949 р. Тоді, слідом за аналогічним кроком СРСР, перший заступник міністра охорони здоров'я УРСР М. Баран повідомив про таке ж рішення генерального директора ВООЗ – канадця Б. Чішолма, після чого республіка припинила своє членство в цій організації аж до 1992 р. Причиною, в дусі «холодної війни», було названо «невідповідність дій ВООЗ завданням, передбаченим Статутом».

І все ж Українська РСР продовжувала брати активну участь у розробленні міжнародних угод у гуманітарній сфері. Зокрема, на дипломатичній конференції в Женеві 21 квітня – 12 серпня 1949 р. її делегація внесла пропозицію, що визначала правовий статус медичного персоналу, затриманого воюючою стороною, а саме, пропонувалося не вважати військовополоненими представників медико-санітарної служби й передбачалося, що лікарі, санітари, мед-

Д. Мануїльський, керівник делегації УРСР, Голова в Раді Безпеки, Нью-Йорк, липень 1949 р.

сестри та інші медичні працівники, які хоча й не служили в медичних частинах своїх збройних сил, у разі потрапляння до рук ворога, можуть надавати медичну допомогу військовополоненим і користуватися тими ж пільгами, що й військовий медичний персонал.

В останній день роботи конференції, 12 серпня 1949 р., делегація УРСР підписала Женевські конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, а також поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, про поводження з військовополоненими, про захист цивільного населення під час війни. Таким чином, українська радянська дипломатія долучилася до розроблення й імплементації норм гуманітарного міжнародного права в життя.

Тож, незважаючи на відсутність в Українській РСР власної лінії дипломатичної діяльності, її вихід на міжнародну арену в «еру Мануїльського» мав велике позитивне значення.

Він сприяв збереженню у певних верствах населення державницьких настроїв і водночас відкривав очі на кричущу невідповідність між формальним зовнішньополітичним статусом України, що своєю участю в діяльності ООН дістала певне визнання світового співтовариства, та її фактичним становищем абсолютно залежної частини радянської імперії.

«Між державами-членами ООН Українська та Білоруська РСР були, як тінь дерева між справжніми стовбурами, – влучно зазначив один із фундаторів дипломатії незалежної України, постійний представник України при ООН в 1992-1994 рр. і Посол України в Канаді в 1993-1996 рр. В. Батюк. – Але ж були – то була тінь від справжнього дерева, і тому толерувались, бо передбачливим політикам вірилось, що невдовзі і предмет, який відкидає від себе ту тінь, об'явиться на картині»⁹.

Фотоматеріали з фондів
Державного архіву МЗС
України. Фонд №5, опис №9.

¹ Радянська Україна. – 1945, 3 червня.

² Sawczuk K. *The Ukraine in the United Nations Organization: A Study in Soviet Foreign Policy, 1944-1950*. – New York: Columbia University Press, 1975. – P.145.

³ Цит. за: Україна і зарубіжний світ. – К.: Політвидав України, 1970. – С.365.

⁴ Aspaturian V. *The Union Republics in Soviet Diplomacy. A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy*. – Geneva: E. Droz, 1960. – P.197.

⁵ У Лондоні відбулася лише I сесія Генеральної Асамблеї ООН, решта проходила вже в Нью-Йорку.

⁶ Цит. за: Шолмов Ю.А. *Советский Союз – Индонезия. 1945 – 1954*. – М.: «Наука», 1976. – С.44.

⁷ Згідно з укладеною 7 вересня 1940 р. Крайовською угодою між Болгарією та Румунією, остання повертала болгарській стороні Південну Добруджу, анексовану за підсумками Другої балканської війни в 1913 р.

⁸ Див.: *История международных отношений и внешней политики СССР, 1917-1987 гг. В 3-х томах. Т.2. 1945-1970 гг.* / Под ред. Г.В.Фокеева. – М.: «Международные отношения», 1987. – С.78.

⁹ Батюк В. *Україна в ООН (роздуми напередодні 50-річчя Об'єднаних Націй)* // Альманах «Гомону України» на рік 1995. – Торонто, 1995. – С.41.

Вплив інформаційно-телекомунікаційних корпорацій на формування громадської думки суспільства

Євген КОТУХ,
слухач Дипломатичної
академії України при МЗС

Вступ

З 28 по 31 березня 2011 р. у Сан-Франциско відбулась конференція-виставка Web 2.0 Expo 2011, що традиційно є форумом для обміну думками провідних експертів Інтернет-технологій. Серед тем, обговорених під час заходу, найвагомішою, на думку автора, є тенденція до розвитку нової технології Інтернет-контенту і перехід від епохи універсальної до ери персоналізованої мережі Інтернет. На конференції представниками провідних інформаційно-телекомунікаційних корпорацій (ІТК) були визначені напрями розвитку сучасної мережі Інтернет і, у цьому контексті, сформульовані прогнози на майбутнє. Зокрема, засновник компанії Wired Кевін Келлі зазначив, що інформаційні технології, через які взаємодіє сучасне суспільство, «читають емоції» й адаптуються до поведінки користувачів, фіксуючи кожен

крок і передаючи дані робникам у вигляді зворотного зв'язку. Подібну думку озвучили представники наукової еліти США з Массачусетського Технологічного Інституту, зробивши висновки, що технології вимірювання емоційного стану для вирішення маркетингових, освітніх і медичних завдань стрімко розвиваються, а згадана персоналізована інформація може бути представлена у вигляді графа, на якому відмічені емоційні «піки» і «площини». Серед інших тенденцій Кевін Келлі назвав глобальний обмін інформацією завдяки соціальним мережам Twitter, Facebook і Foursquare. Стираючи межу між публічною і конфіденційною інформацією, спільнота надає відомості про друзів, місце знаходження, інвестиції, здоров'я, очікування й активність. Можна підсумувати, що розвиток технологій семантичного веб-контенту та збір певних даних користувача дає змогу скласти його соціально-демографічний портрет. Комп'ютери розумітимуть зібрані дані користувача як портрет особистості. Під семантикою даних будемо розуміти можливість формального опису сенсу переданих даних, роблячи їх незалежними від середовища формування або зберігання. Це є особливо важливим у контексті аналізованих перспектив впливу ІТК на політичні,

соціальні та інші процеси в усьому світі.

Аналіз предметної сфери

Сучасні реалії сприяють розвитку нових форм взаємодії між людьми та обміну соціальною, політичною і громадською інформацією. За роки становлення молодих європейських демократій, після закінчення «холодної війни», відбувалася фактична дискредитація традиційних засобів масової інформації у свідомості кількох поколінь. Ідеться про традиційні інструменти ЗМІ для здійснення політичного тиску на громадську думку. Комунікаційне середовище розвивається, в основному, за рахунок новітніх інформаційних технологій, що використовуються соціальними, політичними та іншими інститутами та організаціями. На сьогодні воно фактично трансформувалося, що, у свою чергу, призвело до зміни структури та меха-

нізмів формування громадської думки. У зв'язку з цим, актуальним науковим завданням стає розуміння сутності сучасних процесів трансформації інформаційного середовища та їх вплив на формування громадської думки.

У найзагальнішому вигляді зазначена проблемна сфера стосується соціологічних і політичних аспектів масової комунікації та теорії соціально-політичних заворушень. У різний час у цій сфері працювали засновники американської демократії: Т. Джефферсон, Дж. Медісон і А. Гамільтон; британські вчені-політологи: Х. Дженнінгс, Ч. Медж і Т. Харрісон; радянські ідеологи: засновник Інституту громадської думки у 60-их рр., а також один із організаторів Всесоюзного центру вивчення громадської думки (ВЦВГД) наприкінці 80-их – Б. Грушин, його колеги Ю. Воронцов, І. Чубайс, Н. Самошонков, В. Полудніцин, Ю. Левада, Д. Гавра. Кла-

сичними методологічними роботами, що розкривають суть предметної області є: «Громадська думка і навтоп» Ж. Тарда, «Володар» Макіавеллі, «Public Opinion» Уолтера Ліппмана, роботи Т. Гоббса, Ф. Бекона і Дж. Локка. Впливові засоби масової інформації на формування громадської думки присвячені спільні роботи У. Ліппмана і Г. Лассуела. Розглядом громадської думки в рамках зв'язку з теорією міжнародних відносин, політологією та геополітичними дослідженнями у нашій країні

займаються недержавні аналітичні центри (Центр Разумкова), державні інститути (Центр стратегічних досліджень при Президенті України), а також окремі вчені-сучасники, які викладають суміжні дисципліни у вищих навчальних закладах (В. Хонін, А. Дабаган). У спеціалізованих джерелах розглядаються питання теоретизації інформаційного суспільства, викладені деякі політологічні аспекти, проблеми розвитку інформаційних технологій. Питання впливу інформаційних технологій в цілому і, зокрема, інформаційно-телекомунікаційних корпорацій на формування громадської думки залишається нерозкритим, є предметом особливої уваги і заслуговує на ґрунтовне вивчення.

Проблема дослідження полягає в недостатній вивченості процесів, які трансформувалися внаслідок зміни комунікаційного середовища, та їхнього впливу. У цій статті зроблено спробу аналізу механізмів і принципів формування громадської думки під впливом стрімких змін комунікативного середовища та опосередкованого контролю інформаційно-телекомунікаційних корпорацій, що лобіюють свої приватні економічні та глобальні політичні інтереси.

Термін «громадська думка» та його значення має безліч різних трактувань. На шляху євроінтеграції європейське суспільство не виробило єдиного визначення, що, очевидно, пояснюється неоднаковими умовами соціального розвитку та значущості громадської думки в різних країнах. Таким чином, історія розвитку цього по-

няття тісно пов'язана з соціальними і політичними процесами, що відбуваються в європейському суспільстві. У контексті теми статті доцільно розглядати поняття «громадська думка» як специфічний стан свідомості, що включає в себе приховане чи відкрите ставлення різних соціальних спільнот до подій, фактів або процесів соціальної дійсності, у тому числі політичної діяльності. Громадська думка фіксує сприйняття дійсності через призму масової свідомості. У ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних спільнот, а також суб'єктів політичного процесу. Важливим є той факт, що громадська думка як політичний інститут бере участь у здійсненні зовнішньої та внутрішньої політики влади. Розуміння цього факту дає підставу припускати, що як державна влада, так і сторонні сили зацікавлені у важелях впливу на громадську думку як складову частину політичного процесу боротьби за владу. Іншим припущенням є участь усіх зацікавлених сторін у результатах політичного процесу за допомогою опосередкованого, прихованого впливу на комунікаційне середовище через контрольовані інформаційні ресурси, що належать інформаційно-телекомунікаційним корпораціям. Розвиваючи інформаційні сервіси, корпорації роблять громадську думку постійним фактором управління, за допомогою якого виконуються контрольні, консультативні та директивні функції, що визначають політичну позицію різних спільнот,

сприяють прийняттю оптимальних політичних рішень чи регулюють поведінку індивідів, спільнот і установ, деформуючи цінності і норми.

Огляд методів та засобів впливу в інформаційному суспільстві

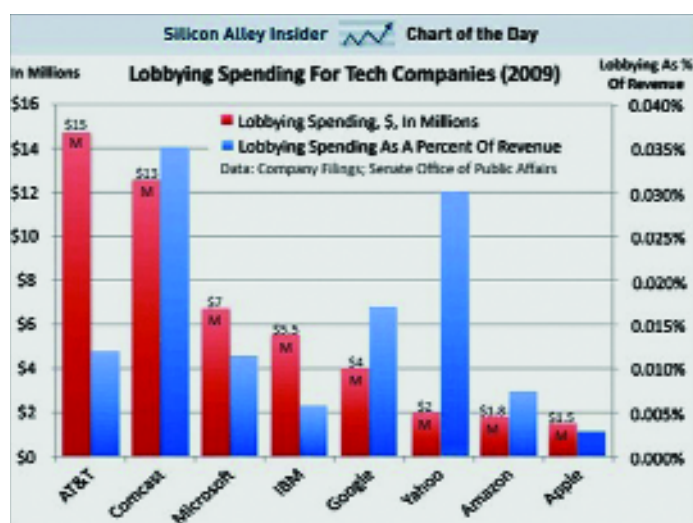
Сучасні інформаційні системи є по суті «четвертою гілкою влади», що ініціює динамічний процес формування міжособистісних і групових комунікацій з різних значущих соціальних, економічних і політичних питань. Соціальні мережі, інформаційно-пошукові системи, системи створення та управління контентом є «драйверами» в породженні фікції, ілюзії, стереотипів мислення громадськості, постають у вигляді повсякденних уявлень, вірувань, вчень, підміняючи і змінюючи усталені роками освітні, релігійні та соціальні інститути. Зазначені елементи псевдосередовища нині є ключовими елементами здійснення політичної волі акторів міжнародних відносин за допомогою спотворення фактів, подій, процесів, де головним виробничим ресурсом стає інформація і знання. Цей цінний ресурс стає стратегічним інтересом політичних еліт, що беруть участь у лобіюванні як економічних інтересів компаній, так і геополітичних інтересів акторів міжнародних відносин. На малюнку 1 наведено діаграму, що демонструє витрати провідних ІТК на лобіювання інтересів у США у 2009 р. Зазначені результати дають підставу зробити висновки щодо відсутності лінійної залежності розміру «лобістських інвести-

цій» від валових доходів корпорацій, що може свідчити про політичні інтереси держави у використанні на «пільгових умовах» інформаційних інструментів і послуг корпорацій у процесі реалізації будь-яких політичних рішень.

Очевидним є взаємозв'язок інтересів політичного істеблішменту з процесами розвитку інформаційного суспільства та причинами цих процесів – збільшення ролі інформації, знань та інформаційних технологій у житті суспільства, зростання кількості людей, зайнятих у сфері інформаційних технологій і комунікацій, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію, доступ до світових інформаційних ресурсів та задоволення потреб в інформаційних продуктах і послугах.

Аналізуючи вплив мережевих інформаційних ресурсів на формування життєвих установок європейської молоді, можна говорити про інформаційні ресурси та сервіси як про середовище прояву суспільних відносин, де представлено практично всі соціальні та вікові верстви населення, об'єднані будь-якими видами суспільної діяльності. Спільність інтересів у цьому контексті є лише «цементом» для численних «віртуальних» співтовариств географічно розділених великими відстанями. У таких групах проявляються всі психологічні особливості повноцінного суспільства (домінування, підпорядкування, соціальна ієрархія, субкультура). Концепцією у розробленні інформаційних сервісів як елементів мережевого середовища є врахування соціальної орієнтації, можливість статисти-

стичного аналізу мотиваційної складової поведінки. Бюджети дослідних підрозділів ІТК становлять, на даний час, десятки мільйонів доларів США і витрачаються на системне вивчення особливостей спілкування і взаємодії користувачів, форм самовираження особистості, характеристик особливих віртуальних колективів. За відсутності жодних конституційно і законодавчо обґрунтованих способів впливу, держава не може стати регулятором правових відносин у зазначених інформаційних системах, що обумовило невідомі раніше форми негативної, девіантної поведінки, особливо серед представників субкультури, релігійних, національних та інших меншин, які відрізняються значною соціальною і культурною диференціацією і стратифікацією, широким спектром поглядів на будь-які суспільні проблеми. Таким чином ІТК отримують у своє розпорядження доступний інструмент руйнування морального способу життя, зміни життєвих орієнтирів і пріоритетів, життєвих установок і цінностей, інструмент здійснення соціальної ізоляції. На практиці цей функціонал здійснюється за рахунок впровадження у свідомість, під виглядом об'єктивної інформації, неявно, але бажаного для певних груп політичного, соціального та іншого контенту, впливу на слабкі місця суспільної свідомості, збуджуючи, зокрема, релігійні страхи, стан тривоги, невизначеності, ненависті. Кінцевою метою процесу є реалізація задумів і прихованих цілей, до-

Витрати ІТК на лобіювання інтересів у США

сягнення яких пов'язане з підтримкою громадською думкою офіційно пропагандованої позиції.

Практична інтерпретація висунутих гіпотез полягає у застосуванні відомих методів в інформаційному середовищі, яким володіє ІТК, а саме:

- **метод створення іригів і змагання**, прикладом використання якого є штучно створений «інформаційний привід» на новинних ресурсах з рейтингами, обізнаність з результатами яких забезпечує високу ступінь «замученості»;

- **метод «вибору»**, що є найважливішим псевдоелементом цивільних свобод, усвідомлення якого обмежує можливості учасника політичних процесів в інформаційному середовищі, створюючи псевдоальтернативи;

- **метод «прогнозів, що самореалізуються»**. Публікація в соціальних мережах експертних оцінок про можливість, наприклад, військового впливу на політичну ситуацію в країні призводить до зміщення морально-етичних акцентів у прийнятті рішень, даючи карт-бланш на прове-

дення військових операцій. Так само, як і негативні експертні оцінки дають зелене світло політичній бездіяльності. «Експерти прогнозують акції протесту серед населення європейських держав проти використання АЕС на території Європейського співтовариства», – такі новинні пости можна було спостерігати ще задовго до того, як ситуація на АЕС «Фукусіма-1» в Японії погіршилася;

- **метод «виклику»** є двигуном більшості політичних фіаско. Зручним інструментом даного інформаційного сценарію можуть бути системи обміну думками (Twitter). Після подій з масовими заворушеннями у Франції, які були організовані емігрантом, мережу Twitter переповнювали ініційовані не на території Франції «думки користувачів» на кшталт «Я такий самий француз, як і ти, віриш?»;

- **метод «формування опитування»** є основним механізмом запуску чуток в інформаційних мережах. Використовуючи цей метод, ІТК фактично пропихують інформацію в спеціалізованих спільно-

тах, де основним способом отримання та обміну інформацією є професійні форуми. Наприклад, перед тим, як НАТО прийняло командування коаліційними військами, що беруть участь у військовій операції в Лівії, на багатьох новинних форумах було розміщено опитування приблизно такого змісту: «Чи підтримуєте Ви військове втручання сил НАТО з метою збереження життя цивільного населення?»;

• **метод «залучення»** дає змогу досягти підтримки будь-якого політичного рішення будь-яким окремим суб'єктом інформаційного середовища через демонстрацію того, що інформаційне середовище вже є прихильником цього рішення. Вдалим прикладом є соціальна мережа «odnoklassniki.ru», що періодично використовує безкоштовний контент, який визначає ставлення користувачів до тих чи інших політичних подій (поширення віртуальних георгіївських стрічок як елемента належності користувача до певної цільової групи).

Поряд з наведеними, використовуються також різні методи моделювання, багатоступеневої комунікації, звернення до ідентичності, «зона Уейта», теорії «порядку денного», що ґрунтуються на фрагментації свідомості суб'єктів інформаційного середовища.

Висновки

У ході аналізу методів впливу на формування громадської думки розглянуто соціально-політичні та економічні «драйвери» геополітичних інформаційних процесів. До показників ефективності мето-

дів здійснення впливу можна віднести такі фактори:

- прийняття рішення під впливом сумнівних морально-етичних норм, неправдивих цінностей, цінностей референтних груп та окремих представників цих груп;

- випадковості при ухваленні управлінського рішення суб'єктом, що не володіє достатньою інформацією або володіє спотвореним, нав'язаним поданням фактів, які є складовими суб'єктивного сприйняття ситуації;

- поведінки, який зумовлює взаємозалежність індивідів у суспільстві;

- політичний фактор як підміна індивідуальних цілей цілями діяльності акторів у сфері геостратегічного управління;

- актуальності й авторитетності, що ґрунтується на авторитеті недержавних лідерів, здатних впливати або бути детермінантами

громадських дій і, як наслідок, ініціаторами соціально-політичних заворушень;

- соціальної значущості, обумовлений соціальними судженнями співтовариства з питань загальної значущості та породжений раціональною і публічною дискусією;

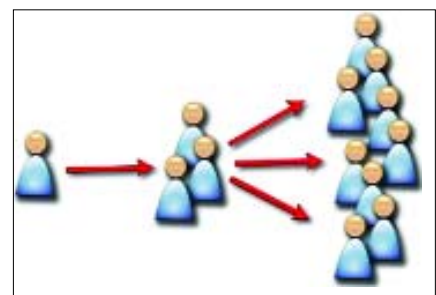
- агрегації як результату узагальнення значної кількості громадських фактів;

- фактор ізоляції, за допомогою якого реалізуються управлінські механізми ізоляції, що є засобами соціальної блокади прийнятих небажаних рішень.

У процесі подальшої роботи в цій предметній сфері необхідно розглянути зазначену проблему з точки зору національної безпеки держави, визначити критерії оцінки допустимості розміщення в мережах певних видів інформації, з метою вжиття превентивних заходів для за-

хисту внутрішньої політики держави від соціально-політичних заворушень внаслідок трансформації громадської думки. Важливою є роль держави у відповідному законодавчому забезпеченні процесів інформаційного обміну.

Підсумовуючи, слід сказати, що громадська думка стає важливим соціальним і політичним фактором у сучасному суспільстві, що еволюціонує в бік інформаційної відкритості й орієнтоване на формування громадянських інститутів. Залишаючись осторожливим від глобалізаційних процесів у сфері суспільної інформатизації, держава і політичні еліти втрачають можливість і механізми гармонізації впливу на соціально-економічну політику, що реалізується ІТК за допомогою розроблених і впроваджених ними інформаційних систем.

На шляху до ЮНЕСКО

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – один із найстаріших класичних університетів в Україні, заснований у 1875 р. Центральний корпус університету розташований в архітектурному ансамблі колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації, що є пам'яткою архітектури національного значення. Резиденція у Чернівцях – один із найвизначніших витворів європейської архітектури другої половини XIX ст., справжня перлина архітектурної спадщини України. Автор неперевершеного шедевра – відомий чеський архітектор і меценат Йозеф Главка (1831-1908), 180-річчя від дня народження якого відзначила європейська спільнота 15 лютого цього року. Незважаючи на те, що за проектами Йозефа Главки зведено майже 150 архітектурних споруд у різних містах Європи, вершина його творчості, без перебільшення, – Резиденція, будівництво якої тривало

впродовж 18 років (1864-1882). Підтвердженням цього є те, що на трьох міжнародних конкурсах архітектурних проектів саме цей займав призові місця. Завдяки митрополичому палацу, спорудженому у Чернівцях, наприкінці XIX – початку XX ст. місто набуло статусу, прирівняного до європейської столиці.

Ксьондз Ян Бадені, який відвідав Чернівці наприкінці XIX ст., у своєму щоденнику «В Чернівцях. Враження з кількадечної поїздки» із захопленням писав: «...резиденція вражає розмірами, засліплює червоністю стін, дахами, що блищать всіма кольорами веселки, вежами й вежечками всіх барв і розмірів... Бути в Чернівцях, а «резиденції» не побачити – це бути в Римі і не бачити Папу Римського». Доктор архітектури Юрій Рєпін, вражений величчю споруди, більш ніж через століття, зазначив: «Геніальність ансамблю резиденції в тому, що вона не може бути повторена ні в

цілому, ні в деталях. Будівля резиденції стала символом міста, подібно до того, як Кремль – символ Москви, Собор святого Петра – символ християнського світу, Сіднейська опера – символ Австралії».

Ураховуючи непересічність архітектурного ансамблю Резиденції та з метою популяризації пам'яток української культурної спадщини, у 2007 р. університет вирішив звернутися із клопотанням до Національної комісії України у справах ЮНЕСКО щодо розгляду питання про включення Резиденції до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Варто зазначити, що на сьогодні до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено 911 об'єктів культурної та природної спадщини зі 151 країни світу.

Україна у зазначеному списку представлена чотирма об'єктами, з яких власне українських два об'єкти культурної спадщини: Софія Київська та Києво-Печерська лавра

(як один об'єкт), включені до списку у 1990 р., та історичний центр Львова – у 1998 р.; об'єкти природної спадщини: Геодезична дуга Струве, включена до списку у 2005 р. – спільний проект 9 країн, а саме, Норвегії, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі, Молдови, України – та об'єкт «Букові праліси Карпат», що увійшов до списку у 2007 р. – спільний українсько-чеський проект.

Звісно, процедура номінування – нелегкий процес, що значно ускладнився у кінці XX – на початку XXI ст. Відповідно до вимог «Настанов, що регулюють виконання Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» (1972 р.), змін і доповнень 2005 р., процес включення нових об'єктів до списку ЮНЕСКО передбачає проходження декількох етапів: 1. Включення до Попереднього списку (Tentative List); 2. Підготовка номінаційного досяє і його схвалення Центром Всесвітньої спад-

щини (ЦВС) ЮНЕСКО; 3. Висновки експертів Міжнародної ради з питань збереження пам'яток та пам'ятних місць (ІКОМОС) та Українського національного комітету ІКОМОСу, зроблені в результаті безпосереднього обстеження номінованого об'єкта та буферної зони; 4. Розгляд питання щодо номінування об'єкта на Сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і голосування членів Комітету.

Як бачимо, перший етап – обґрунтування унікальності пропонованого об'єкта, відповідно до визначень у «Настановах...» десяти

критеріїв. Основне завдання – переконати Комітет ЦВС ЮНЕСКО в унікальності об'єкта, що зумовлює його включення до переліку об'єктів-кандидатів, тобто до попереднього списку (Tentative List). Із запропонованих критеріїв було виокремлено чотири, які визначали унікальність резиденції.

Критерій I. Пам'ятка архітектури Резиденція митрополитів Буковини і Далмації – шедевр зодчества, архітектурний символ м. Чернівці, спроектований чеським архітектором Й. Главкою. Над оформленням Резиденції працю-

вали фахівці високого рівня. Ліпні прикраси виготовила скульптор А. Гофман. Автор металевої огорожі – коваль Л. Кунуельман. Семінарську церкву розписували австрієць К. Іобст і українець Е. Бучевський.

Збереглися розписи та іконостас Семінарської церкви. У церкві хороша акустика, глибоко продуманим є розміщення мозаїки на вікнах угорі над входом: сонячної днини проміння переміщається, висвітлюючи лики апостолів, Богоматері, Ісуса Вседержителя. У Митрополичому корпусі збереглися кахельні печі XIX ст. А. Зейделя з фарфоровими кахлями для облицювання, підвісні стелі Червоної та Зеленої (Шевченківської) залів розписані олійною фарбою з позолотою.

Критерій II. Архі-

тектурний ансамбль Резиденції митрополитів Буковини і Далмації – грандіозний історичний духовний центр православної Східної Європи, у якому здійснювались функції світського і клерикального адміністративно-територіального керування, церковного богослужіння і духовного навчання. На час будівництва православна митрополія Буковини – найбільший православний центр Південно-Східної Європи.

Властивості архітектурно-просторового композиційного вирішення архітектурного ансамблю надали підстави називати його чудом Сходу. Після завершення будівництва м. Чернівці отримало метафоричну назву Єрусалима на Пруті.

Критерій III. За художніми принципами архітектура ансамблю поєднує історичні традиції розпланування часів зниклої Візантії, романського періоду монастирського будівництва, цегляної готики Центральної та Північно-Схід-

ної Європи та планувальні принципи бароко.

Критерій IV. Архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів у Чернівцях засобами пластичного мистецтва та архітектури втілює високі ідеали людства. Він – унікальний витвір просторового мистецтва, який мав значний вплив на розвиток культурної архітектури та монументального мистецтва Центральної і Східної Європи.

Крім окреслених критеріїв унікальності необхідною умовою є автентичність і цілісність об'єкта номінації. Постановою Ради Міністрів Української РСР від 24 серпня 1963 р. Резиденцію взято на державний облік за категорією національного значення, за видовою ознакою – це пам'ятка архітектури, яка не має прямих аналогів в Україні.

Згідно з дотриманням вимог ЮНЕСКО необхідну документацію та фотоальбом до 1 лютого 2007 р. було відправлено до ЦВС ЮНЕСКО у Парижі. Улітку 2007 р. у м. Крайстчерч (Нова Зеландія) відбулася 31-а сесія Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. За результатами сесії університет отримав листа директора ЦВС Франческо Бандаріна (Італія), у

якому сказано: «4 липня 2007 р. ЦВС включив до переліку об'єктів-кандидатів (Tentative List) на номінацію до списку ЮНЕСКО Резиденцію митрополитів у Чернівцях за чотирма критеріями унікальності».

Далі – другий етап. В університеті було створено робочу групу, до складу якої увійшли науковці та архітектори, архіваріуси і перекладачі, правники і дизайнери, представники органів влади міста й області. Їхнє завдання полягало у підготовці номінаційного дос'є на основі міжнародних постанов та конвенцій ЮНЕСКО. Посильну допомогу і практичні рекомендації щодо підготовки дос'є надавали представники Національної комісії з питань ЮНЕСКО, які відвідали об'єкт номінації.

Звісно, підготовка дос'є – вкрай відповідальна справа. За обсягом із картами, схемами, фотоілюстраціями, копіями архівних документів та іншими матеріалами – це майже 1000 сторінок. Відповідно до вимог номінаційне дос'є складається з п'яти книг: «Номінаційний текст», «Менеджмент-план», «Захист середовища та заходи щодо його збереження», «Захист Резиденції», «Архітектурно-планувальні та

об'ємно-просторові принципи ансамблю Резиденції».

Упродовж двох років (2008-2010) тривав процес підготовки номінаційного дос'є та проведення різноманітних заходів у рамках номінування.

Так, у 2008 р. відбулись міжнародна конференція «Меценат і культура громадського дарунку в Центральній Європі XIX-XX ст.» (Прага, Чехія) та наукова сесія міжнародної конференції «Діяльність Йозефа Главки в контексті розвитку європейської цивілізації» (Чернівці, Україна). У 2010 р. пройшла міжнародна конференція «Архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів Буковини і Далмації – перлина європейської культури: історія і сучасність» (Чернівці, Україна). На конференціях із ґрунтовними доповідями виступили австрійські, чеські, російські та вітчизняні науковці.

Підготовлений сигнальний примірник англомовного варіанту номінаційного дос'є до 1 вересня 2008 р. було відправлено до ЦВС ЮНЕСКО, і вже 15 листопада того ж року університет одержав детальний технічний аналіз дос'є, здійснений експертом ЦВС ЮНЕСКО Алек-

сандро Бальзамо. У загальних коментарях до тексту зазначалося, що дос'є з необхідними правками відповідно до викладених зауважень слід подати до ЦВС до 1 лютого 2009 р. Більше того, було висловлено пораду щодо коригування остаточного варіанта дос'є носієм англомовної країни.

У результаті копії роботи робочої групи англомовний варіант дос'є, менеджмент-план та додатки повністю підготовлено до 15 січня 2009 р. Номінаційне дос'є, погоджене головою Державної служби з питань національної культурної спадщини, Міністром культури і туризму України В. Вовкуном та підписане від імені України головою Національної комісії України у справах ЮНЕСКО В. Огризком, дипломатичною поштою передано до ЦВС ЮНЕСКО у Парижі.

У МЗС України 7 лютого 2009 р. відбулось засідання Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, куди були запрошені голова та заступник голови робочої групи з підготовки дос'є. Звітуючи про діяльність Нацкомісії у 2008 р., В. Огризко подякував керівництву університету за оперативну та якісну підготовку матеріалів.

Після експертної оцінки остаточного варіанта досьє ЦВС ЮНЕСКО висловив деякі застереження щодо буферної зони навколо об'єкта номінації – Резиденції. Робоча група спільно з працівниками Державної служби з питань національної культурної спадщини та відділом охорони культурної спадщини Чернівецької міської ради доопрацювали номінаційне досьє, визначивши чіткі межі буферної зони.

Навесні минулого року університет одержав висновок ЦВС ЮНЕСКО за підписом директора Центру Франческа Бандаріна, в якому зазначалося, що «після детального вивчення доопрацьованого номінаційного досьє у Центру Всесвітньої Спащини ЮНЕСКО немає жодних зауважень щодо його відповідності настановам ЮНЕСКО». Отже, другий етап, найбільш відповідальний і тривалий, завершено успішно.

Наступний етап – експертна місія ІКОМОСу та УНК ІКОМОСу. Завдання цих інституцій – оцінка унікальності і стану збереження об'єкта безпосередньо на місці. У вересні 2010 р. Чернівці з конфіденційною експертною місією відвідав експерт ІКОМОСу Йозеф Штульц (Чехія). Упродовж тижня експерт детально обстежував об'єкт номінації і територію навколо нього, буферну зону (історична частина міста), зустрівся з головою Чернівецької ОДА М. Папієвим та міським головою М. Федоруком. Під час перебування

експерта ІКОМОСу у Чернівцях відбулося виїзне засідання УНК ІКОМОСу за участю його президента М. Яковини. На засіданні було відзначено високий рівень проведеної роботи з підготовки номінаційного досьє.

З нагоди 180-річчя від дня народження Йозефа Главки в університеті 15 лютого 2011 р. за участі членів УНК ІКОМОСу започатковано Главківські читання. Відрадно, що активну участь у них взяли викладачі та студенти новоствореної загальноуніверситетської кафедри архітектури і будівництва, які презентували дипломні проекти майбутніх архітекторів. Отже, усі етапи роботи з підготовки номінаційного досьє відповідно до «Настанов...» ЮНЕСКО було виконано в повному обсязі.

На часі – останній – четвертий етап. Питання щодо включення Резиденції до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО заплановано розглянути на 35-ій сесії Комітету ЦВС ЮНЕСКО у червні–липні цього року у Бахрейні. Нам залишається лише очікувати результатів голосування членів

Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Звісно, підготовка номінаційного досьє потребувала залучення не лише вітчизняних, а й закордонних експертів. Сподіваємось, що спільні зусилля всіх зацікавлених сторін – науковців Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, архівістів і архітекторів, представників органів влади міста й області, співробітників Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, працівників Державної служби з питань національної культурної спадщини Міністерства культури України, зарубіжних колег із Австрії і Чехії увінчаються успіхом і архітектурний ансамбль Резиденції митрополитів Буковини і Далмації долучиться до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що сприятиме не лише збереженню пам'ятки національного значення, а й популяризації пам'яток культурної спадщини України.

PS. Ідея статті виникла після ознайомлення з матеріалами засідання Громадської гуманітарної ради, що відбулося 22 грудня минулого року. У висту-

пі Президента України В. Януковича, який її очолює, акцентувалася увага на актуалізації питань щодо належного збереження пам'яток, включених до списку ЮНЕСКО, а також пам'яток культурної спадщини, внесених до Попереднього списку культурних об'єктів України, які можуть претендувати на включення до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

У доповідях виступаючих йшлося про те, що наша країна повинна бути гідно представлена у списку ЮНЕСКО, перераховано об'єкти, які входять до нього, наголошено на питанні підготовки номінаційного досьє стосовно внесення Заповідника «Руїни древнього міста Херсонес» до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Отже, колегам, безумовно, стане у нагоді досвід, здобутий науковцями Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича у процесі підготовки до включення Резиденції митрополитів Буковини і Далмації до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Сподіваюсь, що ця публікація полегшить шлях просування до ЮНЕСКО інших українських об'єктів, адже, як відомо, останній український об'єкт культурної спадщини було внесено до списку ЮНЕСКО тринадцять років тому.

Тамара МАРУСИК,
доктор історичних наук,
професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Чернівецького
національного
університету
імені Юрія Федьковича

«У своїй роботі ми багато речей робимо вперше»

Уперше за 19 років своєї роботи у столиці України Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв змінює підпорядкування зі столичного на всеукраїнське. Відтепер ГДП віднесено до сфери управління Міністерства закордонних справ України.

За словами Павла Кривоноса, беззмінного Генерального директора ГДП, необхідність такого кроку назріла вже давно. А підштовхнули до цього організаційно непростого рішення неодноразові спроби міської влади, яка від імені громади столиці управляла комунальним підприємством, передати приватним структурам об'єкти, включені до міждержавних угод. Це могло негативно позначитись на репутації України у світі. Щоб запобігти такому розвитку подій, визначено нового куратора цілісного майнового комплексу «Генеральна дирекція з обслуговування дипломатичних представництв» – МЗС.

Після непростого обговорення цієї ініціативи сесією Київської міської ради, вивчення проблеми відповідними комісіями, 16 грудня 2010 р. VI сесія VI скликання Київської міської ради ухвалила історичне рішення «Про надання згоди на передачу об'єктів комунальної власності територіальної громади міста Києва у державну власність». Процес реорганізації ГДП поки що триває. Наскільки він є актуальним сьогодні, ураховуючи позитивні зміни, що з приходом нового керівництва позначились на методиці управління столицею? Із цим запитанням редакція „З.С.“ звернулася до Генерального директора ГДП Павла Кривоноса.

– Переконалий, що зміни, які відбуваються, – це веління часу. Поясню, чому. Коли ми тільки розпо-

чинали свою діяльність у 1992 р. ГДП могла ефективно функціонувати виключно при київській міській владі. Іноземні посольства дуже інтенсивно почали прибувати у столицю України. Передусім, їм потрібні були приміщення. Усі будинки і земля Києва перебували у сфері управління міської влади. З її допомогою ГДП розпочала перший етап нової для себе роботи – розміщення посольств. Вільних споруд, а

тим паче придатних для того, щоб прийняти під свій дах іноземні дипломатичні місії, на той час у Києві просто не було. Аби забезпечити дипломатичний корпус гідними умовами перебування в Україні, потрібно було не лише ухвалювати вольові рішення, а й мати волю до їх виконання. Тому розпорядженням Кабінету Міністрів було створено Координацій-

ну Раду, до складу якої увійшли відповідні міські служби, представники МЗС, спеціалісти з Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, інших організацій. Рішення Координаційної Ради були, можливо, не найприйнятнішими для українських організацій, що змушені були звільнити територію для іноземних дипломатичних представництв, але обов'язковими для всіх.

Київський міський
державний адміністрації

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

від 6 квітня 2011 р. № 285-р

Київ

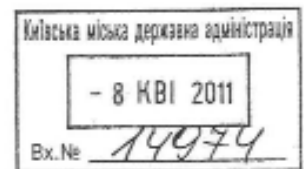
Про передачу цілісного майнового комплексу комунального підприємства «Генеральна дирекція Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв» у державну власність

Прийняти пропозицію Міністерства закордонних справ та Київської міської ради щодо передачі цілісного майнового комплексу комунального підприємства «Генеральна дирекція Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв» (м. Київ, вул. О. Гончара, 84) в державну власність з віднесенням його до сфери управління зазначеного Міністерства.

Прем'єр-міністр України

М. АЗАРОВ

Цю зовсім непросту проблему, думаю, ми вирішили з честю. ГДІП не виселяла людей на вулицю, ГДІП шукала такі варіанти переселення, які їх задовольнили б. І лише після знаходження компромісу розпочинався процес отримання різноманітних погоджень, оформлення земельних ділянок. Тут оперативну дієву допомогу надавала столиця. Саме тому я переконаний, що 19 років, які ми працювали під егідою столичної влади, були не тільки виправдані – це був єдиний можливий шлях, який дав змогу молодій країні, що стрімко увірвалась у міжнародне співтовариство і зайняла в ньому своє місце, гідно виглядати у себе вдома. І я не втомлююся повторювати слова вдячності всім керівникам столиці, усім київським службам, які допомагали позитивно й оперативно вирішувати різноманітні проблеми.

Нагадаю тим, хто за цей час уже встиг забути, 1992 - 1994 рр. – це був період тотального дефіциту. Перманентно виникали питання, де придбати бензин, продукти харчування, елементарні побутові речі. ГДІП тоді взяла вирішення всіх цих проблем на себе. Ми організували перший у Києві супермаркет «Тріумфальна арка», де продавалися якісні продукти харчування без обмежень – не тільки для іноземців, а й для всіх бажаючих. Тепер таких магазинів, що відповідають найвимогливішим критеріям, більш ніж достатньо. А ми були першими.

ГДІП забезпечувала дипломатичні установи бензином – щоправда, із розрахунку 40 літрів на посла і

по 20 – на кожного іншого дипломата. Тепер, слава Богу, у такій нашій роботі потреби немає.

Неможливо порівняти рівень життя нинішній, як би ми його не критикували, із ситуацією 1992-го р. Ми забули, що таке дефіцит. Значно покращилось юридично-правове забезпечення всіх сфер нашого життя. З'явився певний рівень культури в закладах сфери обслуговування. Отже, маємо деякі здобутки за перші 20 років розбудови своєї країни.

ГДІП на цьому етапі забезпечила всі зарубіжні дипломатичні установи, акредитовані в Україні, орендованими або власними приміщеннями. Настав другий етап розвитку – розширення посольств. Але наша держава за 20 років незалежності виросла з тих побутових та інших проблем, з якими увійшла в незалежне життя. У 1992 р. не було ринку землі. Сьогодні є. Тоді посольство не було певне, що знайде собі гідний притулок. Нині є приміщення і будинки на будь-який смак. Справа в тому, чи вистачає у тієї чи іншої держави коштів, аби придбати престижну будівлю під посольство у центрі Києва, чи треба шукати у дещо віддалених районах.

Наш перехід у підпорядкування Міністерства закордонних справ України, я переконаний, не позначиться на відносинах із Київської міською державною адміністрацією і Київрадою. Адже всі ми робимо одну справу. І від того, наскільки якісно ми виконуємо свої функції, залежить, як сприймають Україну у світі.

Зміна нашого статусу – комунального підприємства на державне – не змінить нашої сутності. Як і 19 років тому, ми маємо назву «Генеральна дирекція з обслуговування дипломатичних представництв» і так само опікуємося зарубіжними дипломатичними місіями. Але час вимагає, щоб ми рухалися вперед і бралися за нові справи. Новим у діяльності ГДІП стане тісне співробітництво з українськими дипломатичними закордонними установами. Ми допомагатимемо нашим місіям, у складі яких далеко не завжди є професійні будівельники, зводити, здавати в експлуатацію й обслуговувати приміщення дипломатичних установ за кордоном. ГДІП має штат професійних співробітників, здатних надати допомогу в цій складній і непомітній роботі на усіх її етапах. Досвід, який ми здобули в Києві, виконуючи функції підрядника для іноземних посольств в Україні, буде надзвичайно корисним для зарубіжних українських місій. Нас не лякає, що цю роль виконуватимемо вперше, – у своїй роботі ми багато речей робимо вперше.

Нові перспективи, що відкриваються перед ГДІП, не означають, що попередні проекти відійдуть на другий план. Ми продовжимо знайомити зарубіжних дипломатів з історичними, архітектурними, культурними, природними перлинами Києва і України. Скажімо, вже

у червні запрошуємо зарубіжних дипломатів на екскурсію Оdesиною. Свою згоду на участь у цій подорожі вже

дали представники 44 посольств.

ГДІП і надалі видаватиме щорічник «Україна дипломатична», часопис «Пам'ять сторіч» та підтримуватиме інших видавців, які віддзеркалюють сьогоднішній день і минуле української дипломатії.

У планах ГДІП – реалізація масштабних проєктів, серед яких, наприклад, побудова поблизу Києва сучасного гольф-клубу. Переговори з інвестором уже тривають і, сподіваюся, дадуть результат у поточному році. Ще один амбітний проєкт має стартувати поблизу Переяслава-Хмельницького. Поряд із музеєм просто неба, що фактично є величезним комплексом із 26 окремих музеїв, ми плануємо побудувати недорогий 2-3 зірковий мотель, що дасть можливість усім охочим зупинитися тут на декілька днів і без поспіху насолодитися атмосферою традиційного українського побуту, звичаїв, культури. Це буде наш перший, сподіваємось, успішний досвід у цій сфері, який ми поступово розповсюдимо в Україні. У наших планах – організація туристичної компанії, що відкрила б не лише іноземцям, а й нашим співгромадянам невідому для них Україну, прекрасну, гостинну, багату на фантастичні краєвиди, із вкрай непростою історією наших спільних поразок і перемог.

Ми мусимо пам'ятати свою минувшину. Тільки це допоможе нам стримувати повсякчасну нетерплячість, бажання невідкладно отримати все й одразу. На жаль, так не буває. Усього свій час.

*Підготувала
Ольга ТАУКАЧ*

Французька весна в Україні – прихід восьмий

Весна в Україні стає по-справжньому французькою. Щойно завершився Тиждень франкофонії, а вже увосьме поспіль естафету підхопив квітневий фестиваль «Французька весна в Україні». Цьогоріч атмосферу культурного середовища Франції змогли відчувати Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, Одеса та Харків. Гості продемонстрували вистави сучасного цирку та театру жесту, подарували кіноновинки та провели джазові концерти й літературні вечори.

Фестиваль культурних подій «Французька весна в Україні» проводиться з 2004 р. і отримав заслужену популярність. За словами організаторів, настільки масштабно дійство проходить лише в Україні – і аналогів проєктів немає у світі. Кожного року це відбувається по-різному. Так, у 2009 р. французькі митці використали природну стихію як ефемерну сцену, щоб подарувати киянам незабутнє видовище – «Дивацтва на воді». Та й минулорічну вуличну виставу «Площа янголів», під час якої повітряні акробати осипали Київ хмарами білого пір'я на Софійській площі, захоплено згадують і досі. Тому не дивно, що кількість прихильників французької культури постійно зростає. Минулого року «Французька весна» збила понад 100 000 глядачів в Україні.

«Перша «Французька весна» вісім років тому задумувалася як одноразова культурна подія. Та, зважаючи на успіх, із яким вона пройшла, ми зрозуміли, що захід має проходити щороку. Так «Французька весна» стала традиційною й очікуваною для українців. Ми прагнемо вас здивувати і цього разу», – сказав **Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Україні Жак Фор** під час прес-конференції-презентації програми фестивалю. Він зазначив, що культурне співробітництво має велике значення для Франції, підкресливши, що діяльність фран-

цузького Посольства в Україні спрямована на сприяння в проведенні зустрічей французьких та українських діячів мистецтва з публікою. Таким чином сучасне французьке мистецтво буде представлене в усьому його різноманітті.

Жак Фор також зазначив, що цьогорічна «Французька весна» є органічною у нашому спільному культурному середовищі. Окрім березневого Тижня франкофонії, французьке мистецтво було представлено на кінофестивалі в Одесі та фестивалі «Молодість» у Києві. До України приїждять французькі письменники, перекладені українською мовою. За словами Посла, завдання культурної політики Франції полягає не лише в тому, щоб показати сучасне мистецтво, а, насамперед, щоб представити саму Францію, думки та розуміння світу її мешканців. Це має спонукати українців до діалогу, дебатів, сперечок, дискусій. Адже саме так роблять в усьому світі.

На думку Посла, нині важливо всіляко протистояти такому загрозливому глобальному явищу, як уніфікація. Франція й надалі виступатиме за культурне та інтелектуальне розмаїття у світі, за свободу та безпеку його втілення. Для країни важливо демонструвати своє мистецтво ще й тому, що французи – креативна нація. «Ми дуже багато творимо у різних галузях мистецтва: театр, література, музика. Політики Франції сприяють цьому мистецькому творенню, і для нас дуже важливо показати результати цієї роботи», – вважає Жак Фор, висловлюючи принагідно сподівання на те, що українська сторона активніше братиме участь у формуванні подальшої програми культурних заходів «Французької весни». Це надасть змогу українським митцям продемонструвати своє мистецтво.

Цього року програма вже традиційно була багатого на несподіванки і, поза сумнівом, порадувала шанувальників своєю насиченістю та унікальністю. Розпочався фестиваль ретроспективою фільмів за участю зірки фран-

